

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş

GENEL ARAŞTIRMALAR

AB SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA FARKLILIKLARI, BÜYÜME KUTUPLARI, SANAYİNİN MEKANSAL DAĞILIMI VE BÖLGESEL GELİR

B. Ali EŞİYOK
Kd. Uzman

GA-05-07-20

ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ

Ekim 2005
Ankara

ISBN 975-7406-76-7

© **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.**

B. Ali EŞİYOK
Kd. Uzman

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
Araştırma Müdürlüğü
İzmir Cad. no:35, Kızılay/Ankara
Tel: (0312) 417 92 00
Fax: (0312) 417 01 47

e-mail:a-esiyok@tkb.com.tr

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Matbaasında Çoğaltılmıştır

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TABLO DİZİNİ	i
GRAFİK DİZİNİ	iv
Giriş	1
1.AMPİRİK ÇERÇEVE	2
2.BÖLGESEL SANAYİLEŞME:1927-2000 DÖNEMİ	3
2.1.Tesis Sayısı	3
2.2.İstihdam	4
2.3.Katma Değer	6
2.4.Ölçek Büyüklüğü	8
2.5.Bölgesel Sanayileşme Endeksi	9
2.6.İstatistikî Bölge Birimleri Düzey 2'ye Göre İmalat Sanayi Gelişmişlik Sıralaması	11
3.TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜME KUTUPLARI	13
3.1.Marmara Kutbu	14
3.2.Ege Kutbu	15
3.3.İç Anadolu Kutbu	16
3.4.Karadeniz Kutbu	17
3.5.Akdeniz Kutbu	18
3.6.G.Doğu Anadolu Kutbu	19
3.7.D.Anadolu Kutbu	20
3.8.Türkiye Ekonomisinde Büyüme Kutupları:Toplu Gösterim	22
4.BÖLGESEL VE KENTSEL DÜZEYDE İMALAT SANAYİNİN SEKTÖREL YAPISI	24
4.1.Marmara	25
4.2.Ege	27
4.3.İç Anadolu	28
4.4.Karadeniz	30
4.5.Akdeniz	31
4.6.G.Doğu Anadolu Bölgesi	32
4.7.D.Anadolu Bölgesi	33
4.8.Mekansal Düzeyde Sektörel Yoğunlaşma	35
5.BÖLGESEL GELİR FARKLILIKLARI	39
5.1.İstatistiksel Bölge Sınıflamasına Göre Kişi Başına GSYİH	41
5.2.İl Düzeyinde Kişi Başına GSYİH	43
5.3.Kişi Başına Gelir Düzeyi Türkiye Ortalamasının Altında Kalan İller	44
6.BÖLGESEL TEŞVİKLER VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI	45
6.1.Teşvikler	45
6.2.Kamu Yatırım Harcamaları	47
6.3.Kamu Yatırım Harcamalarının İller Düzeyinde Gelişimi	50
7.KALKINMADA BÖLGESEL FARKLILIKLAR:EGİLİMLER VE TESPİTLER	53
8.TÜRKİYE'DE BÖLGESEL FARKLILIKLAR:BARRO VE SALA-İ MARTİN MODELİ	57
8.1. β -Yakınsama	58
8.2. σ -Yakınsama	59
9.AB ve BÖLGESEL KALKINMA	62
9.1.Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar	64
9.1.1.Avrupa Birliğinde Bölgesel Farklılıklar	64
9.1.2.Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar	66
10.BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK TESPİTLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	68
KAYNAKÇA	79

TABLO DİZİNİ

Tablo 1:Bölgeler İtibariyle Tesis Sayısı(%)	3
Tablo 2:Bölgeler İtibariyle İstihdam(%)	4
Tablo 3:Bölgeler İtibariyle Katma Değer(%)	6
Tablo 4:Bölgeler İtibariyle Tesis Başına Çalışan Sayısı	8
Tablo 5:Bölgelere Göre İmalat Sanayi Gelişmişlik Sıralaması	9
Tablo 6:Bölgesel İmalat Sanayi Gelişmişlik İndeksi İçin Kullanılan Değişkenler	10
Tablo 7:İstatistik Bölge Birimleri Düzey-2'ye Göre İmalat Sanayi Gelişmişlik Düzeyi İle Genel Gelişmişlik Düzeyi Arasındaki Sıra Korelasyon Katsayısı	12
Tablo 8:Marmara Kutbu	14
Tablo 9:Ege Kutbu	15
Tablo 10:İç Anadolu Kutbu	17
Tablo 11:Karadeniz Kutbu	18
Tablo 12:Akdeniz Kutbu	19
Tablo 13:G. Doğu Anadolu Kutbu	20
Tablo 14:D. Anadolu Kutbu	21
Tablo 15:Türkiye Ekonomisinde Büyüme Kutupları:Toplu Gösterim	22
Tablo 16:Marmara Bölgesinde Sektörel Yapı:Bölge İçerisindeki Payı	25
Tablo 17:Marmara Bölgesinde Sektörel Yapı:Türkiye İçindeki Payı	26
Tablo 18:Ege Bölgesinde Sektörel Yapı:Bölge İçindeki Payı	27
Tablo 19:Ege Bölgesinde Sektörel Yapı:Türkiye İçindeki Payı	27
Tablo 20:İç Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Bölge İçerisindeki Payı	28
Tablo 21:İç Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Türkiye İçerisindeki Payı	29
Tablo 22:Karadeniz Bölgesinde Sektörel Yapı:Bölge İçerisindeki Payı	30
Tablo 23:Karadeniz Bölgesinde Sektörel Yapı:Türkiye İçerisindeki Payı	31
Tablo 24:Akdeniz Bölgesinde Sektörel Yapı:Bölge İçerisindeki Payı	32
Tablo 25:Akdeniz Bölgesinde Sektörel Yapı:Türkiye İçerisindeki Payı	32
Tablo 26:G. Doğu Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Bölge İçerisindeki Payı	33
Tablo 27:G. Doğu Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Türkiye İçerisindeki Payı	33
Tablo 28:Doğu Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Bölge İçerisindeki Payı	34
Tablo 29:Doğu Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Türkiye İçerisindeki Payı	34
Tablo 30:Kentler Düzeyinde Sektörel Uzmanlaşma	37
Tablo 31:GSYİH'nın Bölgesel Dağılımı	39
Tablo 32:Bölgelere Göre GSYİH2'nin Büyüme Hızları ve Standart Sapma Değerleri	40
Tablo 33:Düzey-2 Sınıflamasına Göre GSYİH	42
Tablo 34:İller İtibariyle Kişi Başına GSYİH	43
Tablo 35:Kişi Başına Gelir Düzeyi Türkiye Ortalamasının Altında Kalan İller	45
Tablo 36:Teşvik Belgeli Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı	46
Tablo 37:Kamu Yatırım Harcamalarının Bölgesel Dağılımı	48
Tablo 38:Kamu Yatırım Harcamalarının Bölgesel Büyüme Hızları ve Standart Sapma Değerleri	49
Tablo 39:1991-2001 Döneminde Kamu Yatırım Harcamalarının İllere Göre Dağılımı	51
Tablo 39:1991-2001 Döneminde Kamu Yatırım Harcamalarının İllere Göre Dağılımı (Tab.Dev)	52
Tablo 40:β- Yakınsama	59
Tablo 41:σ-Yakınsama	60
Tablo 42:AB'de Düzey-2 Bölgelerine Göre GSYİH:Bölgesel Farklılıklar	65
Tablo 43:Türkiye'de Düzey-2 Sınıflamasına Göre Bölgesel Gelir Farklılıkları	67

GRAFİK DİZİNİ

	Sayfa No
Grafik 1:Bölgeler İtibariyle Tesis Sayısı	4
Grafik 2:Bölgeler İtibariyle İstihdam	5
Grafik 3:Bölgeler İtibariyle Katma Değer	7
Grafik 4:Bölgeler İtibariyle Ölçek Büyüklüğü	8
Grafik 5:İmalat Sanayi Gelişmişlik Sıralaması	11
Grafik 6:Düzyey-2'ye Göre İmalat Sanayi Gelişmişlik Sıralaması	13
Grafik 7:Marmara Kutbu	15
Grafik 8:Ege Kutbu	16
Grafik 9:İç Anadolu Kutbu	17
Grafik 10:Karadeniz Kutbu	18
Grafik 11:Akdeniz Kutbu	19
Grafik 12:G.D. Anadolu Kutbu	20
Grafik 13:D. Anadolu Kutbu	21
Grafik 14: Türkiye Ekonomisinde Büyüme Kutupları	24
Grafik 15:Teşvik Belgeli Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı(%)	47
Grafik 16:Kamu Yatırım Harcamalarının Bölgesel Dağılımı(%)	49
Grafik 17:Yakınsama	61
Grafik 18:Varyasyon Katsayısı	61

**AB SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA FARKLILIKLARI,
BÜYÜME KUTUPLARI, SANAYİNİN MEKANSAL DAĞILIMI
ve
BÖLGESEL GELİR**

Giriş

Bölgeler arasında sanayileşme ve gelir farklılıklarını doğuran belli başlı faktörler olarak; ilgili bölgenin coğrafi konumu, tarihsel birikimi, uygulanan kalkınma modelleri, alt yapı yatırım kapasitesi, pazara yakınlık, pazarın derinliği gibi bir çok parametrenin etkisi sıralanabilir. Bölgesel dengesizlik sonucunda görece geri bölgeler ülkenin diğer bölgeleri ile tam anlamıyla entegre olamamakta, bunun sonucunda iç pazarın derinleşmesi ve entegrasyonu gerçekleşmemektedir.

***

Bölgesel düzeyde sanayileşme, büyüme kutbu, gelir dağılımı, Avrupa Birliği ve Bölgesel Kalkınma, İller Düzeyinde bölgesel kalkınmada kullanılan iki temel aracı (teşvikler ve kamu yatırım harcamalarını) ele alan bu çalışma giriş bölümü ile birlikte on bölüm altında incelenmiştir. Girişi izleyen birinci bölümde çalışmanın ampirik boyutuna değinilmekte, Türkiye ekonomisinde 1927-2000 dönemine ilişkin olarak bölgesel sanayileşme olgusu seçilmiş parametreler çerçevesinde ikinci bölümde analiz edilmektedir. Türkiye ekonomisinde büyüme kutupları üçüncü bölümde analiz edilirken, bölgesel ve kentsel düzeyde imalat sanayinin sektörel yapısı dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bölgesel gelir farklılıkları beşinci bölüm altında incelenmiştir. Bölgesel kalkınma farklılıklarını gidermede en temel araçların başında gelen kamu yatırım harcamalarının ve teşviklerin analizi ise altıncı bölümün konusunu oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisinde bölgesel sanayileşmeye ilişkin eğilim ve tespitler yedinci bölümde analiz edilirken, Türkiye’de bölgesel gelir farklılıkları Barro ve Sala-i Martin Modeli çerçevesinde sekizinci bölümde analiz edilmektedir. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile müzakere sürecine başlaması ile birlikte bölgesel kalkınma farklılıkları daha da güncel bir yapıya kavuşmuştur. Bu bağlamda Avrupa Birliği ve Türkiye’de bölgesel kalkınma farklılıkları ve Avrupa Birliği’nin bölgesel kalkınmaya ilişkin yaklaşımı 9. bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bölgesel kalkınmaya yönelik tespitler ve çözüm önerileri ise onuncu bölüm altında incelenmiştir.

1. AMPİRİK ÇERÇEVE

Sanayileşmenin ve ulusal gelirin bölgesel düzeyde gelişimini ölçmeye yönelik bir analizde birçok göstergeden yararlanılabilir. Bir bölgede sanayileşmenin ölçümünde yararlanılabilecek en basit gösterge tesis sayısıdır. Ancak, tek başına tesis sayısı fazla anlamlı bir gösterge olarak görülemez. Örneğin, bin kişi çalıştıran bir tesis ile 25 kişi çalıştıran bir tesis bu gösterge açısından eş değer ağırlığa sahiptir. Sanayileşmenin bölgesel/kentsel düzeyde ölçümünde kullanılabilecek diğer bir gösterge ise işgücü sayısıdır. Eğer sektör emek yoğun nitelikler taşıyorsa çalışan sayısının yüksek olması beklenen bir durumdur. Ancak ileri teknoloji kullanan, sermaye yoğun olan bir tesis daha az işgücü istihdam etmesine karşın daha fazla üretim yapabilmektedir. Bu bağlamda sadece işgücü sayısı da sanayileşmeyi ölçmede yetersiz bir gösterge olarak görülmelidir. Sanayileşme düzeyinin ölçümünde bu iki göstergeye göre daha anlamlı bir gösterge, üretim sürecinde yaratılan katma değer düzeyidir. Katma değer; kısaca, üretimde kullanılan girdilerin değeri ile çıktı (mamul) değerinin arasındaki farka eşittir. Bu çalışmada bölgesel sanayileşmeyi tespiti yönelik analizde sayılan tüm göstergeler birlikte kullanılmış, istihdam ve işyeri verilerinden hareketle türetilen tesis başına işgücü sayısı göstergesi de bölgesel sanayileşmenin tespitinde bir gösterge olarak analize dahil edilmiştir. Bölgesel gelir farklılıkları ise DİE'nin bölgesel GSYİH verileri kullanılarak analiz edilmektedir.

Çalışmada imalat sanayii ile ilgili kullandığımız veriler DİE'nin 1927, 1964, 1973, 1981 ve 2000 yıllarına ilişkin imalat sanayi istatistiklerine dayanmaktadır. 1927 Sayımı Cumhuriyet döneminin Osmanlı'da devraldığı bölgesel sanayi yapısını analiz için seçilmiştir. Başka bir ifadeyle, bu sayım yılına ilişkin veriler kullanılarak Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgesel kalkınma farklılıklarının hangi boyutlarda olduğu (başlangıç noktası da) araştırılmaktadır. 1927 sayımında, tüm sanayi kuruluşları, ölçek büyüklükleri dikkate alınmadan sayım kapsamına alınırken, 1964 ve sonraki sayımlarda 10 ve daha fazla işçi çalıştıran tesisler sayım kapsamına alınmıştır. 1973 sayım yılına ilişkin katma değer verileri de elde edilebildiğinden sanayileşmenin düzeyi ile ilgili daha anlamlı bir göstergesi analizde kullanmış oluyoruz.

2. BÖLGESEL SANAYİLEŞME:1927-2000 DÖNEMİ

Bu bölümde Türkiye ekonomisinde bölgesel sanayileşmedeki dengesizliklerin ulaştığı boyut tarihsel perspektif içerisinde ele alınıp analiz edilmektedir. Bunun için imalat sanayi istatistiklerinden hareketle, 1927-2000 dönemi kapsamında her bir bölge için tesis sayısı, işgücü, katma değer ve ölçek büyüklüğü hesaplanmış, bu büyüklüklerdeki gelişmeler analiz edilmiştir.

2.1.Tesis Sayısı

Bölgesel düzeyde tesis sayısı değerlerini gösteren Tablo 1 verileri incelendiğinde, Marmara bölgesinin tarihsel süreç içerisinde baskın karakterinin giderek belirginleştiği görülmektedir.

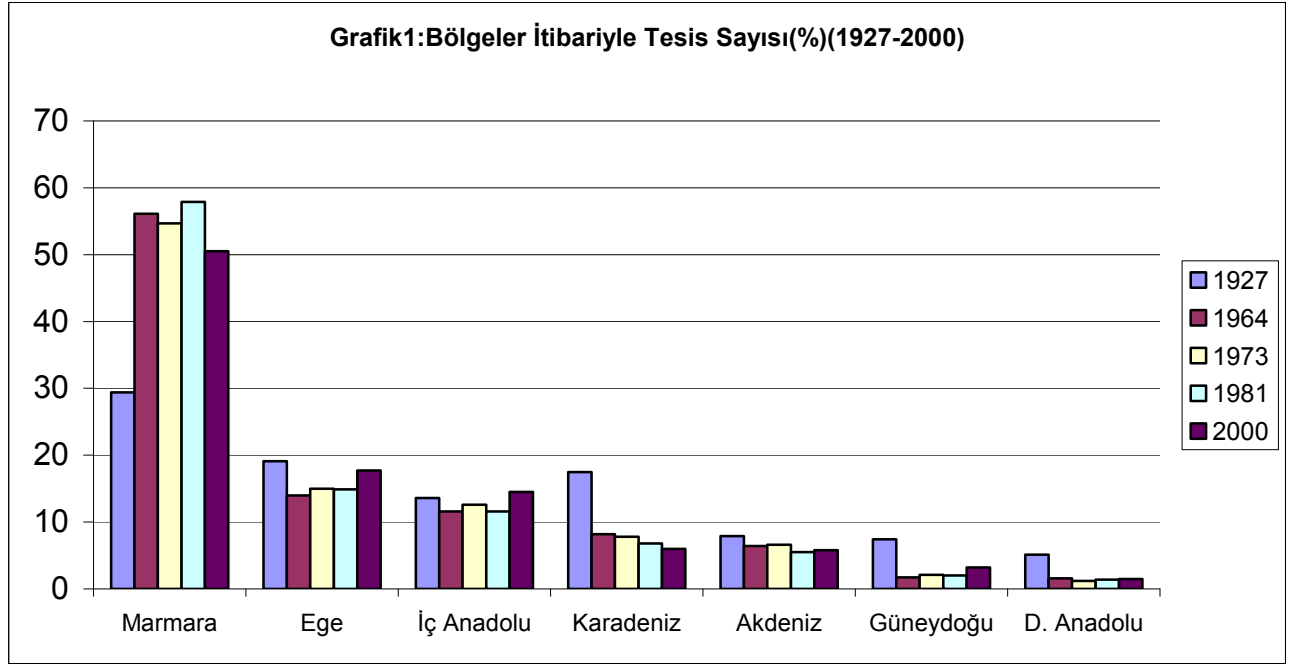
Tablo 1:Bölgeler İtibariyle Tesis Sayısı (%)

Bölgeler	1927	1964	1973	1981	2000
Marmara	29,4	56,1	54,7	57,9	50,5
Ege	19,1	14,0	15,0	14,9	17,7
İç Anadolu	13,6	11,6	12,6	11,6	14,5
Karadeniz	17,5	8,2	7,8	6,8	6,0
Akdeniz	7,9	6,4	6,6	5,5	5,8
Güneydoğu	7,4	1,7	2,1	2,0	3,2
D. Anadolu	5,1	1,6	1,2	1,4	1,5

Kaynak ve Notlar:DİE imalat sanayii istatistiklerinden hareketle kendi hesaplamamız.1927 verileri tüm işyerlerini, diğer sayım yılları ise 10 ve daha fazla işçi çalıştıran tesisleri kapsamaktadır. 1927 sayım sonuçlarının kapsamı çok geniş tutulmuş, sayım kapsamına girmek için atölye veya işlik olmak yeterli görülmüştür.

Tesis sayısı göstergesine göre Marmara bölgesi 1927-2000 döneminde en gelişmiş bölge konumundadır. 1927 yılı itibariyle toplam imalat sanayi tesislerinin %29,4'ü bu bölgemizde bulunurken, bu oran 1964 yılında %56,1'e yükselmiş, 1981 yılında en yüksek noktaya (%57,9'a) ulaştıktan sonra, 1999 Marmara depreminin etkisiyle 2000 yılında %50,5'e gerilemiştir. 1927-2000 döneminde Ege, Karadeniz, Akdeniz, Güneydoğu ve D. Anadolu bölgelerinin imalat sanayi tesis payları azalırken, en dramatik düşme D. Anadolu (%5,1'den %1,5'e) ve Karadeniz (%17,5'den %6,0'a) bölgelerimizin payında gerçekleşmiştir.

2.2.İstihdam

Bölgesel düzeyde imalat sanayiinde çalışan işgücünün gelişimi 1927-2000 dönemi için Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Bölgeler İtibariyle İstihdam (%)

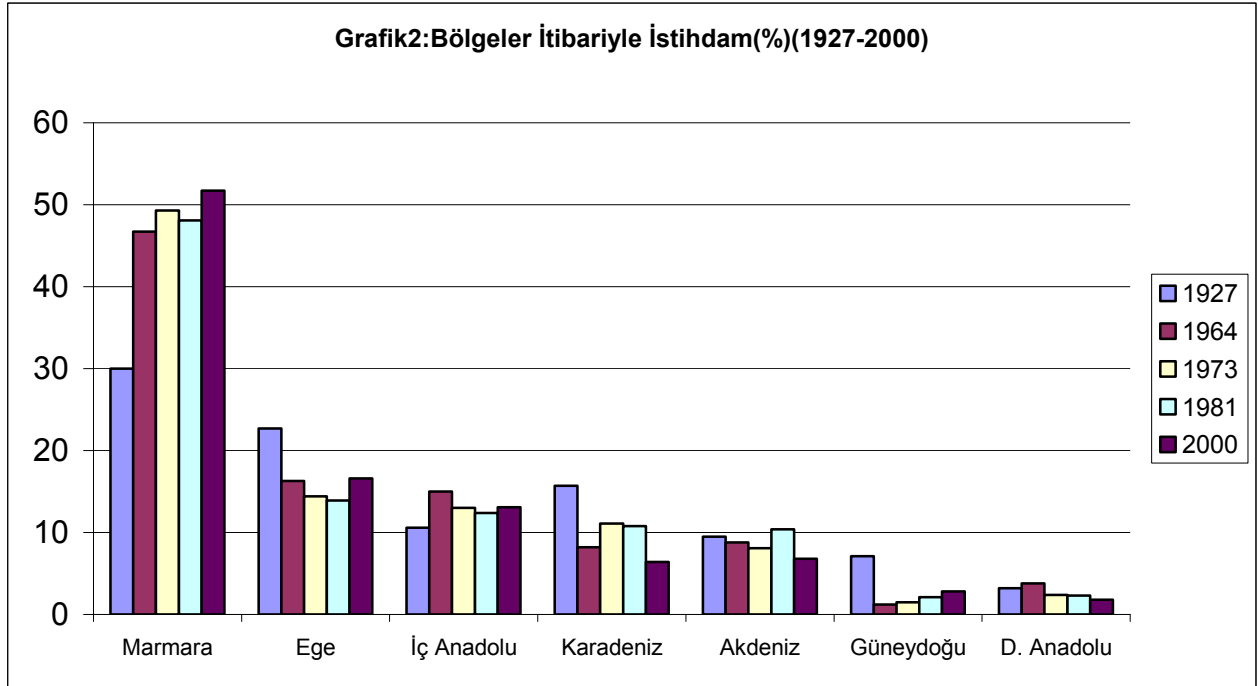
Bölgeler	1927	1964	1973	1981	2000
Marmara	30,0	46,7	49,3	48,1	51,7
Ege	22,7	16,3	14,4	13,9	16,6
İç Anadolu	10,6	15,0	13,0	12,4	13,1
Karadeniz	15,7	8,2	11,1	10,8	6,4
Akdeniz	9,5	8,8	8,1	10,4	6,8
Güneydoğu	7,1	1,2	1,5	2,1	2,8
D. Anadolu	3,2	3,8	2,4	2,3	1,8

Kaynak:DİE imalat sanayi istatistiklerinden hareketle kendi hesaplamamız.

Bölgesel düzeyde imalat sanayii istihdam göstergesinin gösteren Tablo 2 verileri incelendiğinde, 1927-2000 döneminde Marmara ve İç Anadolu bölgelerinin toplam istihdam içerisindeki paylarının arttığı, diğer tüm bölgelerinin payının ise azaldığı görülmektedir. Tablodaki en çarpıcı gelişme, Marmara bölgesinin istihdam payında gözlenen hızlı artıştır: 1927 yılında toplam istihdam içerisinde %30 oranında bir paya sahip bulunan Marmara bölgesinin zaman içerisinde toplam imalat sanayii istihdamı

içerisindeki payının önemli ölçüde artarak 2000 yılında %51,7'lik gibi oldukça yüksek bir orana ulaştığı anlaşılmaktadır. 1927-2000 döneminde toplam imalat sanayi istihdamı içerisindeki payı düşen bölgelerimiz ise; G. Doğu Anadolu (%7,1'den %2,8'e), D. Anadolu (%3,2'den %1,8'e) ve Karadeniz (%15,7'den %6,4'e) bölgeleri olmuştur.

Farklı kalkınma modelleri altında istihdamın seyri nasıl olmuştur? 1964 ve 1973 imalat sanayi sayım sonuçlarını ithal ikameci dönem için, 1981 ve 2000 sayım sonuçlarını ise dışa açık ekonomi altında istihdamın seyri için genel bir gözlem olarak kullanabiliriz. Buna göre 1964-1973 döneminde imalat sanayi istihdamı içerisinde Marmara, Karadeniz ve sınırlı da olsa G. Doğu Anadolu bölgelerinin payı artarken, diğer bölgelerin payının azaldığı anlaşılmaktadır. 1981-2000 döneminde (dışa açık ekonomi altında) ise Marmara bölgesinin baskın karakteri daha da artmış, bu bölgemizi Ege bölgesi izlemiştir. İstihdam payı düşen bölgeler ise Karadeniz, Akdeniz ve D. Anadolu bölgelerimiz olmuştur.

2.3.Katma Değer

Bölgesel sanayileşmeye yönelik olarak kullandığımız katma değer parametresine ilişkin veriler incelendiğinde (bu parametrenin bölgesel sanayileşmeyi ölçme açısından daha temel bir parametre olduğunu belirtelim), Marmara bölgesinin Türkiye ekonomisinde yaratılan katma değer %50'den fazlasını tek başına yarattığı görülmektedir. Marmara bölgesinden sonra en fazla katma değer yaratan bölge olarak öne çıkan Ege bölgesinin 1973 sayım sonuçlarına göre imalat sanayi katma değerinin %13,2'sini yarattığı, bu bölgemizi %11'lik oranla Akdeniz, % 6,7'lik pay ile İç Anadolu, %1,8'lik pay ile Güneydoğu Anadolu ve %1,7'lik pay ile de D. Anadolu bölgelerinin izlediği anlaşılmaktadır.

Tablo 3'de gösterilen katma değer verileri göz önüne alındığında, 1973-1981 döneminde Marmara ve Akdeniz bölgelerinin Türkiye imalat sanayi katma değer içerisindeki payının düştüğü, buna karşın diğer bölgelerin payında artış gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde katma değeri en fazla artan bölgeler; İç Anadolu, G. Doğu ve D. Anadolu bölgeleri olmuştur.

Tablo 3: Bölgeler İtibariyle Katma Değer (%)

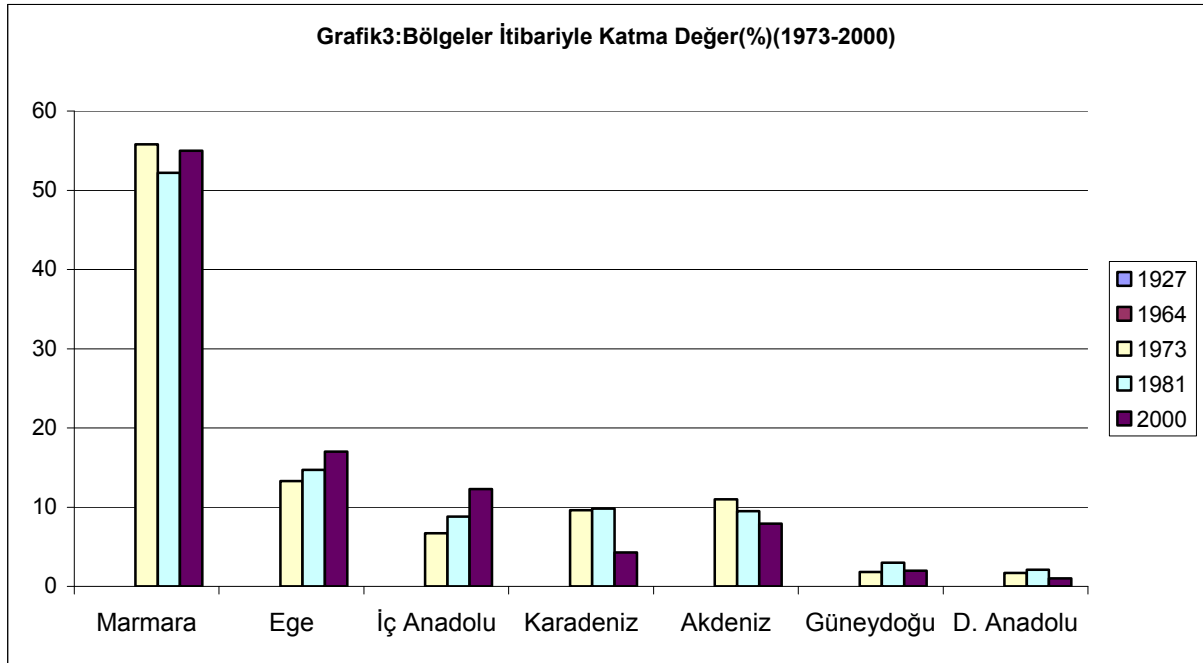
Bölgeler	1927	1964	1973	1981	2000
Marmara	-	-	55,8(1)	52,2(1)	55(1)
Ege	-	-	13,3(2)	14,7(2)	17(2)
İç Anadolu	-	-	6,7(5)	8,8(5)	12,3(3)
Karadeniz	-	-	9,6(4)	9,8(3)	4,3(5)
Akdeniz	-	-	11,0(3)	9,5(4)	7,9(4)
Güneydoğu	-	-	1,8(6)	3,0(6)	2(6)
D. Anadolu	-	-	1,7(7)	2,1(7)	1(7)

Kaynak ve Notlar: DİE, İmalat sanayi istatistiklerinden hareketle kendi hesaplamamız. Parantez içerisindeki değerler, bölgesel katma değer sıralamasını göstermektedir.

1981-2000 dönemine ilişkin bölgesel katma değer verileri incelendiğinde, Marmara bölgesinin baskın karakterinin sürdüğü, ikinci sırada bulunan Ege'nin zaman içerisinde görece payının arttığı, Akdeniz bölgesinin ihracata dayalı büyüme modeli altında görece payının azalarak 4.sıraya gerilediği anlaşılmaktadır. Bölgesel sanayileşme açısından en istikrarsız bölgemizin Karadeniz olduğu görülmektedir: 1973 yılı imalat sanayii sayım sonuçlarına göre 4.sırada bulunan Karadeniz

bölgesinin, 1981 yılında 3.sıraya yükseldiği, dışa açık ekonomi ile birlikte Türkiye katma değer içerisindeki payının azalarak 5.sıraya gerilediği anlaşılmaktadır. İç Anadolu bölgesinin 1981-2000 döneminde önemli bir gelişme gösterdiği, 1973-1981 döneminde bölgesel sanayileşme açısından 5.sırada bulunan bölgenin 1981-2000 döneminde 3.sıraya yükseldiği görülmektedir. Kuşkusuz bu gelişmede Kayseri, Çorum, Konya, Ankara gibi (yeni sanayii odaklarının) kentlerin göstermiş olduğu performansı belirtmek gerekir.

Bölgesel katma değer açısından 6.ve 7.sıralarda bulunan G. Doğu ve D. Anadolu bölgelerinin 1973-2000 döneminde sıralamadaki yerleri değişmemiş, ancak bu iki bölgemizin dışa açık ekonomi altında önemli üretim kaybına uğradıkları anlaşılmaktadır: 1981 yılında G. Doğu Anadolu bölgesinin toplam katma değer içerisindeki payı %3 iken, 2000 yılındaki payı %2'ye gerilemiştir. D. Anadolu bölgesinin payı ise aynı dönemde %2,1'den %1'e düşmüştür. Başka bir ifadeyle, belli bir sanayii tabanına sahip olmayan, dışa açılma ile birlikte ulusal ve uluslararası rekabet ile karşı karşıya kalan görece geri bölgeler, sanayileşme (kuşkusuz kalkınma) döngüsünün dışında kalmaktadır.

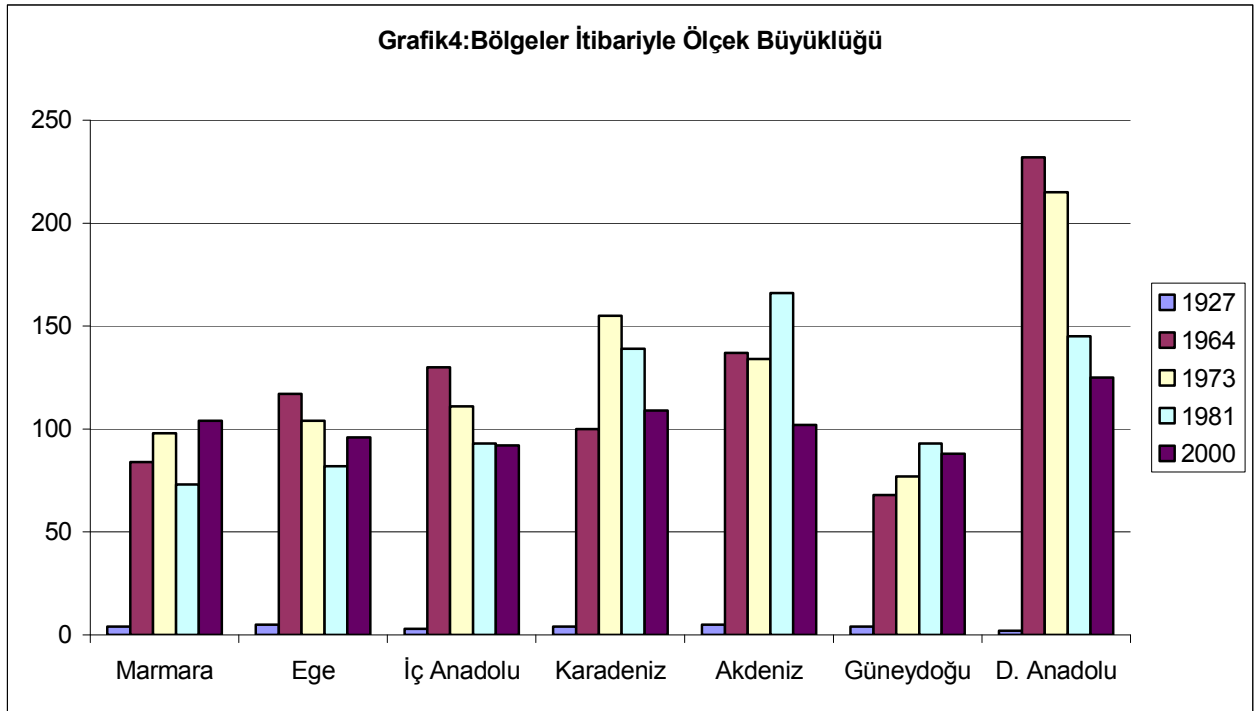
2.4. Ölçek Büyüklüğü

Bölgeler düzeyinde 1927-2000 dönemine ilişkin olarak ölçek büyüklüklerinin bölgesel gelişimi Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Bölgeler İtibariyle Tesis Başına Çalışan Sayısı (Ölçek Büyüklüğü)

Bölgeler	1927	1964	1973	1981	2000
Marmara	4	84	98	73	104
Ege	5	117	104	82	96
İç Anadolu	3	130	111	93	92
Karadeniz	4	100	155	139	109
Akdeniz	5	137	134	166	102
Güneydoğu	4	68	77	93	88
D. Anadolu	2	232	215	145	125

Kaynak:DİE, imalat sanayi istatistiklerinden hareketle kendi hesaplamamız.

Tablo 4 verilerinden de açıkça izlenebileceği gibi, 1927 yılında zanaat üretiminin ağırlıklı üretim olması nedeniyle imalat sanayiinde ölçek büyüklükleri son derece küçüktür. 1927 yılı itibariyle, Ege ve Akdeniz bölgeleri ölçek büyüklükleri en yüksek bölgeler olarak öne çıkmaktadır. 1964 yılı itibariyle Türkiye imalat sanayiinde ortalama ölçek büyüklüğü 101 kişidir. 1964 yılında sadece Marmara ve Güneydoğu

Anadolu bölgelerindeki ortalama tesis ölçeği Türkiye ortalamasının altındadır. Bu eğilim 1973 yılında da sürmüştür, ancak 1981 yılında tablo değişmiştir. Türkiye’de genel sanayileşme düzeyine paralel olarak ortalama ölçek büyüklüğü 1981 yılında düşmüştür. 1981 yılında Türkiye imalat sanayi ortalama ölçek büyüklüğünü aşan bölgeler; İç Anadolu, Karadeniz, Akdeniz, G. Doğu ve D. Anadolu bölgeleri iken, 2000 sayım sonuçlarına göre ise Marmara, Karadeniz, Akdeniz ve D. Anadolu bölgelerindeki ortalama ölçek büyüklüklerinin Türkiye ölçek ortalamasının üzerinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. KİT tabanlı sanayileşen bölgelerde ölçek büyüklüğü (Karadeniz, D. Anadolu gibi) görece olarak daha yüksek iken, özel birikime dayalı gelişen bölgelerde (küçük ve orta ölçekli tesisler nedeniyle) ölçek büyüklüğünün görece olarak daha küçük kaldığı izlenmektedir.

2.5. Bölgesel Sanayileşme Endeksi

Bu alt bölümde bölgesel sanayileşme farklılıkları DPT’nin (2003) bulgularından hareketle ele alınıp analiz edilecektir. Bölgelere göre imalat sanayi gelişmişlik indeksini gösteren Tablo 5 verileri incelendiğinde, bölgesel düzeyde imalat sanayi gelişmişlik sıralamasının bizim önceki satırlarda yaptığımız bölgesel gelişmişlik sıralaması ile örtüştüğü anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye’de imalat sanayi gelişmişlik sıralaması; Marmara, Ege, İç Anadolu, Akdeniz, Karadeniz, G. Doğu Anadolu ve D. Anadolu olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Bölgelere Göre İmalat Sanayi Gelişmişlik Sıralaması

	İmalat Sanayi Gelişmişlik İndeksi	İmalat sanayi sırası	Genel Gelişmişlik Sırası
Marmara	1,92598	1	1
Ege	0,47350	2	2
İç Anadolu	0,09228	3	3
Akdeniz	-0,18568	4	4
Karadeniz	-0,37789	5	5
G. Doğu Anadolu	-0,86009	6	6
D. Anadolu	-1,06810	7	7

Kaynak:DPT

Tabloda dikkat çeken olgulardan biri de, imalat sanayi gelişmişlik sıralaması ile genel gelişmişlik sıralamasının aynı olmasıdır. Bu bulgu ülke kalkınmasında en

temel(belirleyici) sektörün imalat sektörü olduğuna işaret etmektedir. İmalat sanayi açısından görel gelişmişlik düzeyi ilgili bölgenin genel gelişmişlik düzeyini de önemli ölçüde belirlemektedir.

Bölgesel imalat sanayi gelişmişlik indeksi için kullanılan değişkenleri gösteren Tablo 6 verileri incelendiğinde tüm değişkenler arasında bölgesel imalat sanayinin gelişmişlik sıralamasını veren(önemli ölçüde belirleyen) değişkenlerin sanayi sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı ve fert başına imalat sanayi katma değeri değişkenleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Bölgesel İmalat Sanayi Gelişmişlik İndeksi İçin Kullanılan Değişkenler

	İSSANAYI	OSBPRS	KSSİŞYER	İMİŞYER	İMÇALORT	KURUGÜÇ	SANELK/N	İMKDEG/N
Marmara	25,67	3425	12708	5608	585679	5466414	871,82	755,71
Ege	13,84	3439	13941	1969	187282	2014306	822,84	449,4
İç Anadolu	10,55	16399	17106	1620	148070	1711732	348,3	251,46
Akdeniz	8,78	1298	11610	658	77723	1905901	626,31	216,25
Karadeniz	7,29	1561	12732	761	80118	1786457	371,35	128,16
G. Doğu Anadolu	7,06	1733	7044	359	31576	381183	195,57	73,09
D. Anadolu	3,26	871	6161	143	20040	212085	146,46	37,85

Kaynak:DPT

İSSANAYI: Sanayi sektöründe çalışanların toplam istihdama oranı

OSBPRS: Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı

KSSİŞYER: Küçük Sanayi Siteleri İşyeri Sayısı

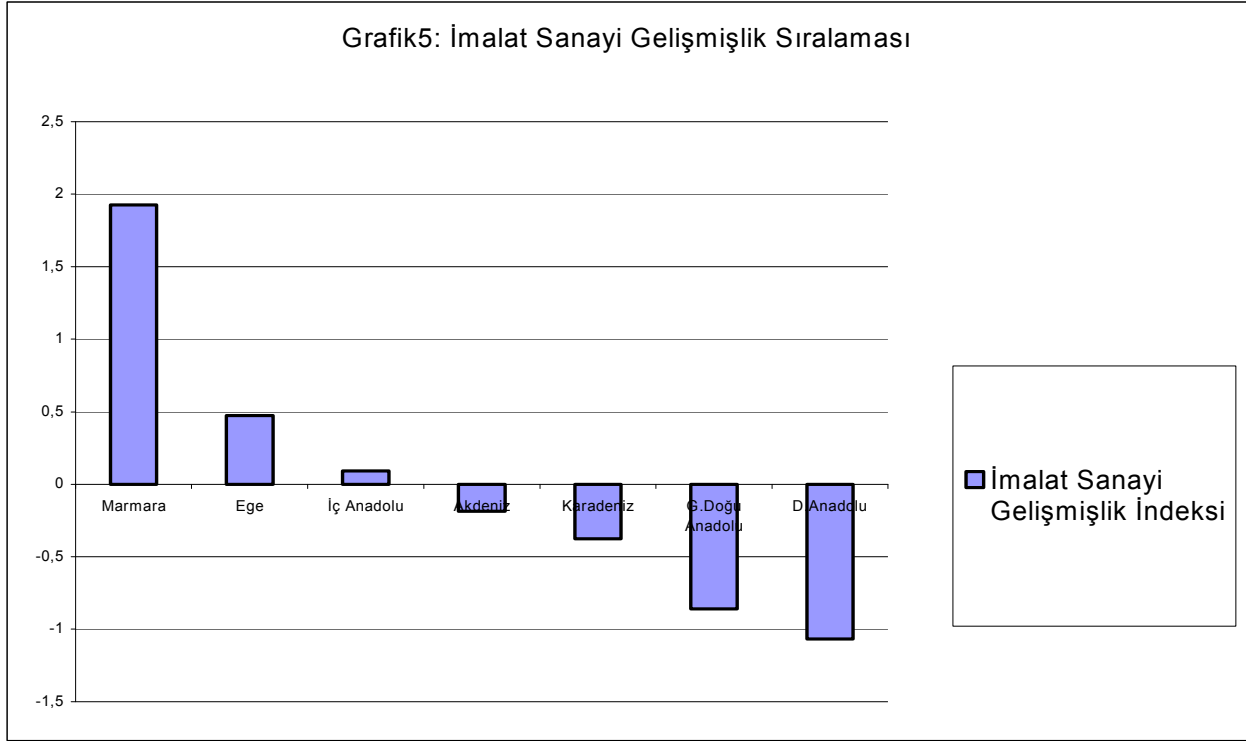
İMİŞYER: İmalat Sanayi İşyeri Sayısı

İMÇALORT: İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı

KURUGÜÇ: İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı

SANELK/N: Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi

İMKDEG/N: Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri

2.5.1. İstatistik Bölge Birimleri Düzey-2'ye Göre İmalat Sanayi Gelişmişlik Sıralaması

Bu alt bölümde istatistik bölge birimleri düzey-2'ye göre imalat sanayi gelişmişlik sıralaması ile genel gelişmişlik sıralaması ele alınıp analiz edilecektir. Bunun için Tablo 7 verilerinden yararlanıyoruz.

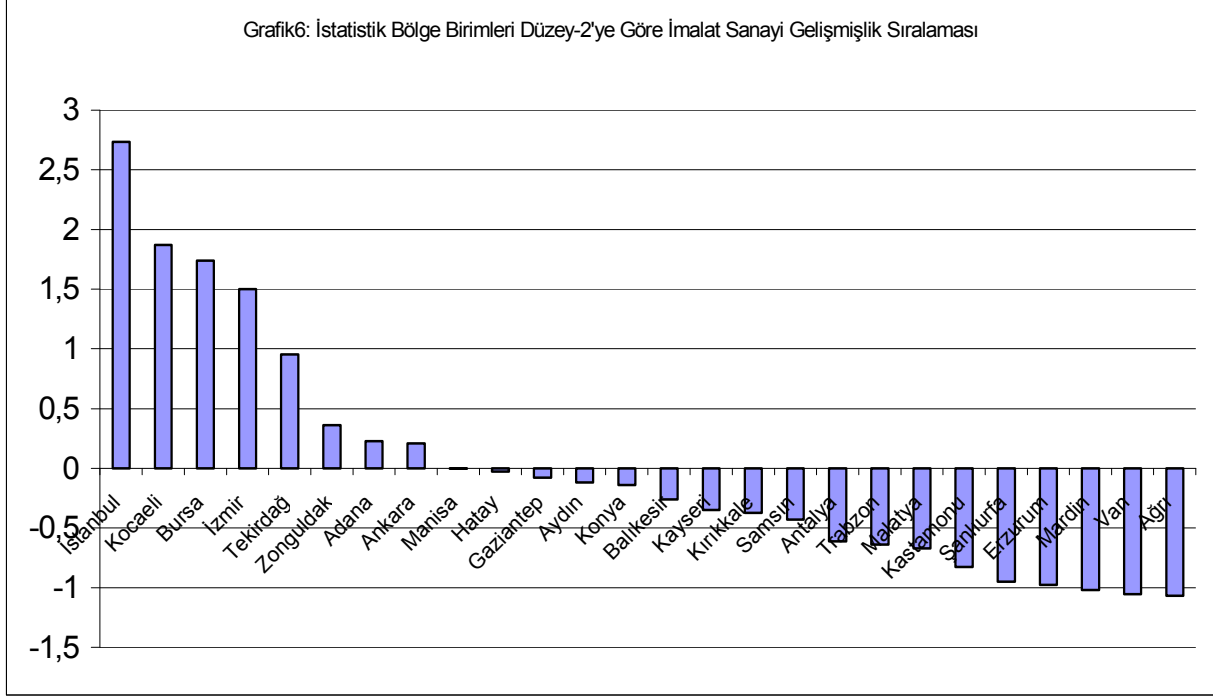

Tablo 7: İstatistik Bölge Birimleri Düzey-2'ye İmalat Sanayi Sırası İle Genel Gelişmişlik Sırası Arasında Sıra Korelasyon Katsayısı

	İmalat Sanayi Sırası	Genel Gelişmişlik Sırası	Sıra Farklar (D)	Sıra Farkların Karesi (D ²)
Alt Bölgeler			D	D ²
İstanbul	1	1	0	0
Kocaeli	2	5	-3	9
Bursa	3	4	-1	1
İzmir	4	3	1	1
Tekirdağ	5	6	-1	1
Zonguldak	6	11	-5	25
Adana	7	7	0	0
Ankara	8	2	6	36
Manisa	9	12	-3	9
Hatay	10	15	-5	25
Gaziantep	11	14	-3	9
Aydın	12	8	4	16
Konya	13	13	0	0
Balıkesir	14	10	4	16
Kayseri	15	16	-1	1
Kırıkkale	16	17	-1	1
Samsın	17	18	-1	1
Antalya	18	9	9	81
Trabzon	19	19	0	0
Malatya	20	20	0	0
Kastamonu	21	21	0	0
Şanlıurfa	22	23	-1	1
Erzurum	23	22	1	1
Mardin	24	24	0	0
Van	25	26	-1	1
Ağrı	26	25	1	1

Kaynak ve Notlar: İlk iki sütun verileri DPT'ye (2003) ait. Son iki sütun sıra korelasyon katsayısını hesaplamak için tarafımızdan eklendi. (r_s) Spearman Sıra Korelasyon katsayısını göstermek üzere Spearman Sıra Korelasyon katsayısı (r_s)= $1-(6\sum D^2)/(n(n^2-1))$ formülü yardımı ile hesaplanmıştır.

Tablo 7 verileri incelendiğinde, imalat sanayi gelişmişlik sıralaması ile genel gelişmişlik sıralaması arasında oldukça yüksek bir ilişki gözlenmektedir. Çıplak gözle görülen bu ilişki sıra korelasyon katsayısı yöntemi ile test edildiğinde, bu iki değişken arasındaki korelasyon katsayısının %77 gibi yüksek bir oranda gerçekleştiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, genel gelişmişlik düzeyi ile imalat sanayi gelişmişlik düzeyi arasında yüksek sayılabilecek bir korelasyon mevcuttur.

3.TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜME KUTUPLARI

Büyüme kutbu yaklaşımı ileri ve geri bağlantıları yüksek, büyük ölçekli sanayii tesislerinin görece geri bölgelerde kurulması ile sağlanacak “yığılma ekonomileri” yoluyla görece geri bölgelerin kalkınması hedeflenmiştir. Belli bir bölgede oluşacak büyüme kutbu sonucunda iki etki hedeflenmektedir: Birincisi olumsuz olarak gelişen, üretimde kullanılan üretim faktörlerinin (emek ve sermaye başta olmak üzere) gittikçe büyüme kutbunun merkezinde yoğunlaşmasına neden olan *püskürtme etkisi* (back wash effect), diğeri ise büyüme kutbunun zamanla aşırı gelişmesi sonucu iktisadi faaliyetlerin çevreye yayılması ile sonuçlanacak olan *yayımla etkisidir* (spread effect).

Gelişme iktisadında bölgelerarası dengesizlikleri gidermeye yönelik olarak 1950'li yıllarda gündeme gelen "büyüme kutbu" yaklaşımı, ülke uygulamalarında görülen başarısızlıklar nedeniyle 1970'li yıllardan itibaren önemli eleştirilere ve tartışmalara konu olmuştur: Bölgesel dengesizlikleri gidermeyi amaçlayan büyüme kutbu yaklaşımına dayalı ülke uygulamalarının birçok ülkede istenen sonuçları veremediği, büyüme kutbunu yaratmaya dönük politikaların önemli kaynak israfına neden olduğu,

kamu sübvansiyonları ile yaratılan sanayi tesislerinin yerel ekonomi ile bütünleşemediği şeklinde kısaca özetlenebilecek yaygın eleştirilere konu olmuş, bunun sonucunda büyüme kutbu yaklaşımı 1970'li yıllardan itibaren giderek önemini kaybetmeye başlamıştır.

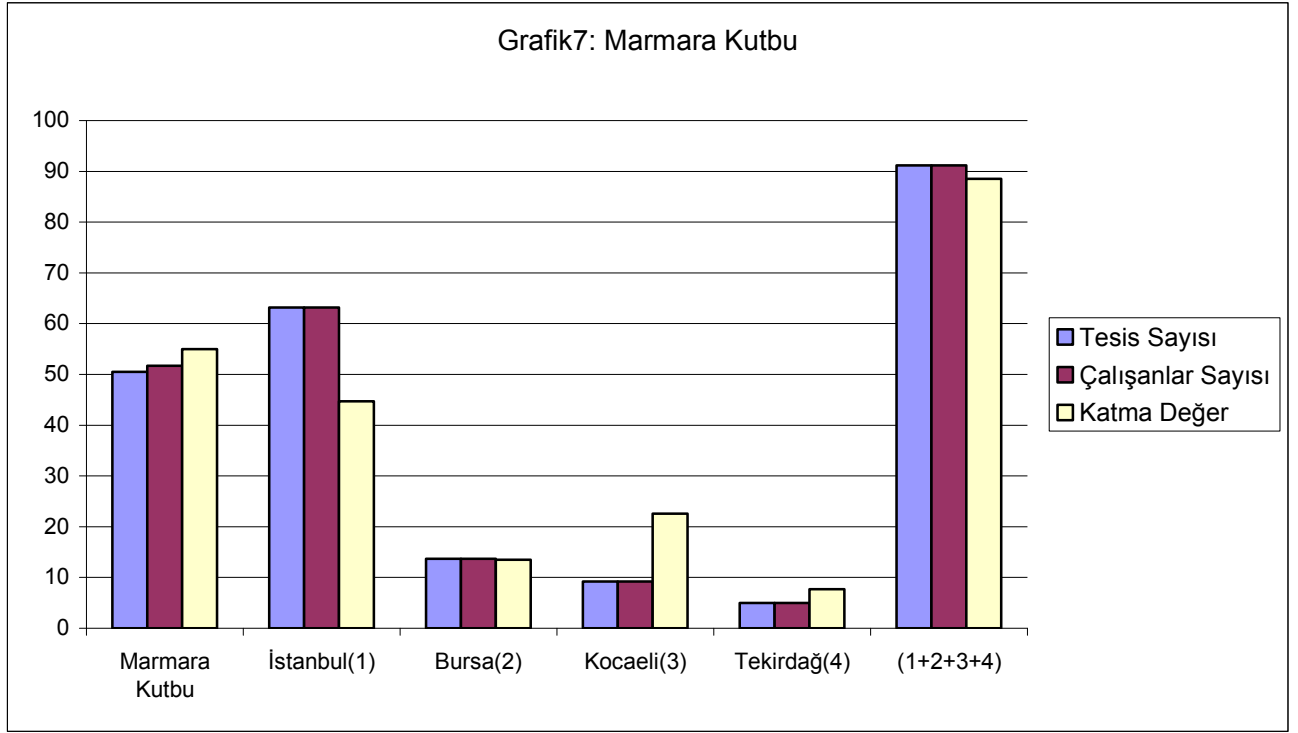
3.1. Marmara Kutbu

Marmara bölgesinde 4 kentin bölgede yer alan tesislerin %91,2'sine, çalışanların %91,'sine ve katma değerine ise %88,5'sine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Marmara kutbu Türkiye imalat sanayi tesislerinin %50,5'ne, çalışanların %51,7'sine ve katma değerine ise %55'ne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu Marmara bölgesinin nasıl giderek Türkiye ekonomisinde temel bir kutup olduğunu tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır.

Tablo 8: Marmara Büyüme Kutbu

	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Katma Değer
Marmara Kutbu	50,5	51,7	55
İstanbul(1)	63,2	63,2	44,7
Bursa(2)	13,7	13,7	13,5
Kocaeli(3)	9,2	9,2	22,6
Tekirdağ(4)	5	5	7,7
(1+2+3+4)	91,2	91,2	88,5

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. İlgili bölgeye ilişkin kutup değerleri, bölgenin Türkiye içerisindeki yerini, son satır değerleri ise ilgili bölgenin bölge içi paylarını göstermektedir.

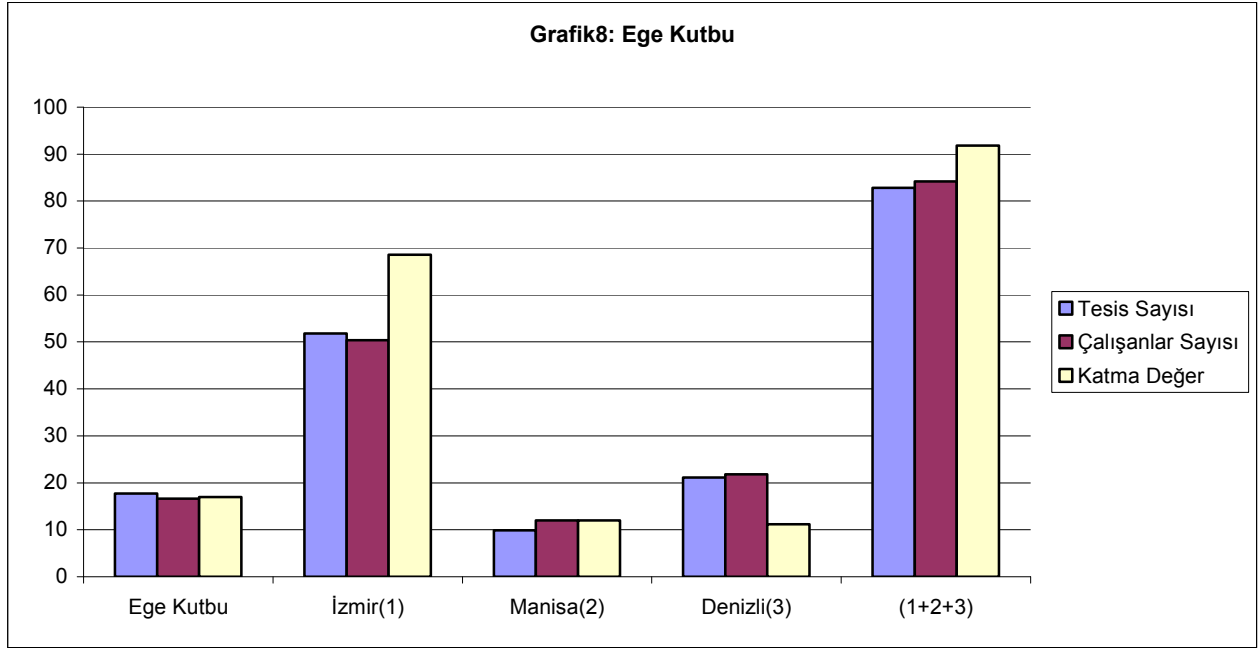
3.2. Ege Kutbu

Marmara bölgesinden sonra Türkiye ekonomisinde öne çıkan diğer önemli bir bölgesel kutup ise Ege bölgesinde yer alan İzmir kutbudur. İzmir 2000 yılı imalat sanayi istatistiklerine göre bölgede yaratılan katma değer % 68,6'sını tek başına yaratmaktadır. İzmir ile birlikte bu bölgemizde öne çıkan iki kent Manisa ve Denizli'dir. Bu üç kentin bölgede yaratılan katma değer % 91,8'ni yarattığı, çalışanların % 84,2'sine ve tesislerin % 82,8'ne sahip oldukları görülmektedir. Bu bulgular bölge içi kutuplaşmanın ileri düzeyde olduğunu göstermektedir

Tablo 9:Ege Büyüme Kutbu

Tablo:Ege Büyüme Kutbu	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Katma Değer
Ege Kutbu	17,7	16,6	17
İzmir(1)	51,8	50,4	68,6
Manisa(2)	9,9	12	12
Denizli(3)	21,1	21,8	11,2
(1+2+3)	82,8	84,2	91,8

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. İlgili bölgeye ilişkin kutup değerleri, bölgenin Türkiye içerisindeki yerini, son satır değerleri ise ilgili bölgenin bölge içi paylarını göstermektedir.

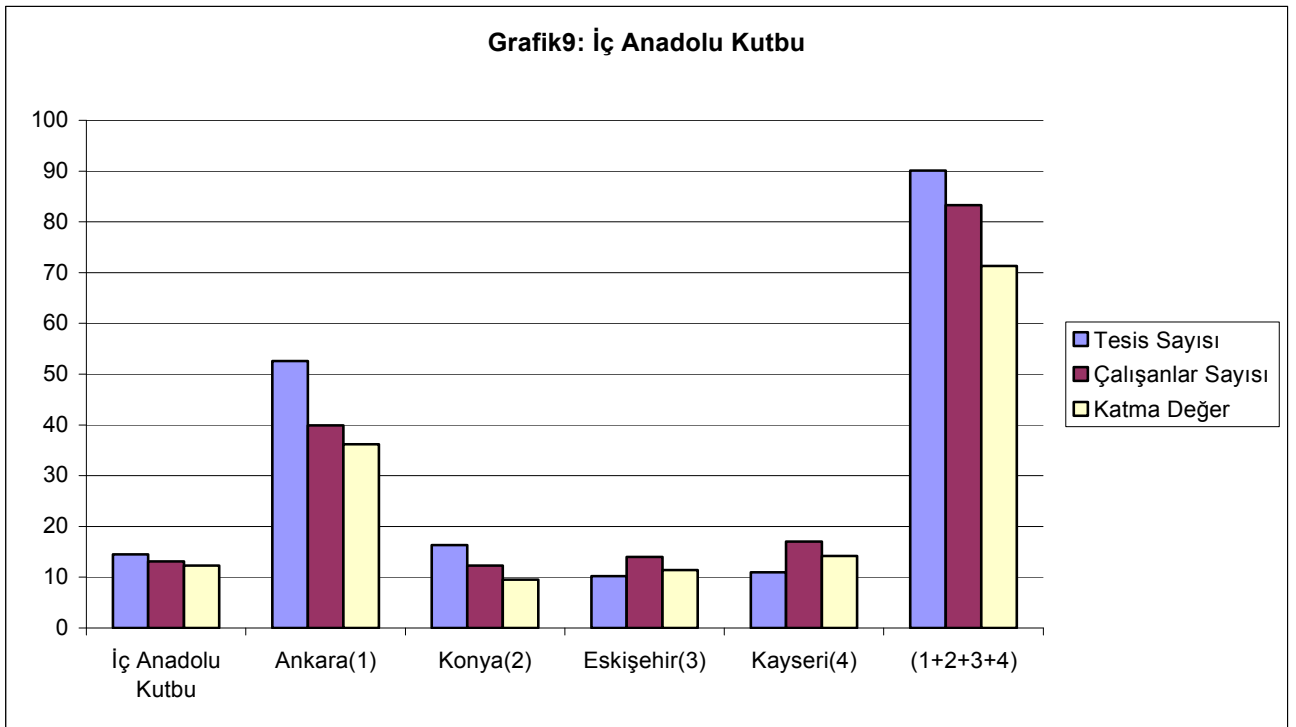
3.3.İç Anadolu Kutbu

Bölgesel düzeyde kutuplaşmanın yaşandığı diğer bir bölgemiz ise İç Anadolu bölgesidir. İç Anadolu bölgesinde Ankara'nın giderek bir kutup niteliği kazandığı görülmektedir. Ankara tek başına bu bölgede yaratılan katma değer % 33,6'sına sahip iken, bölgede faaliyette bulunan tesislerin % 46,3'ü bu ilimizde yer almaktadır. Bu bölgemizde son yıllarda giderek öne çıkan kentler ise Konya, Eskişehir ve Kayseri (klasik ifadesiyle "Anadolu Kaplanları") olarak tespit edilmiştir. Ankara ile birlikte bu kentlerin bölgede yaratılan katma değer % 71,3'nü yarattıkları ve tesislerin de % 90,1'ne sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 10:İç Anadolu Büyüme Kutbu

	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Katma Değer
Ankara(1)	14,5	13,1	12,3
Konya(2)	52,6	39,9	36,2
Eskişehir(3)	16,3	12,3	9,5
Kayseri(4)	10,2	14	11,4
(1+2+3+4)	11	17	14,2
(1+2+3+4)	90,1	83,3	71,3

Kaynak:DİE, İmalat Sanayi verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. İlgili bölgeye ilişkin kutup değerleri, bölgenin Türkiye içerisindeki yerini, son satır değerleri ise ilgili bölgenin bölge içi paylarını göstermektedir.

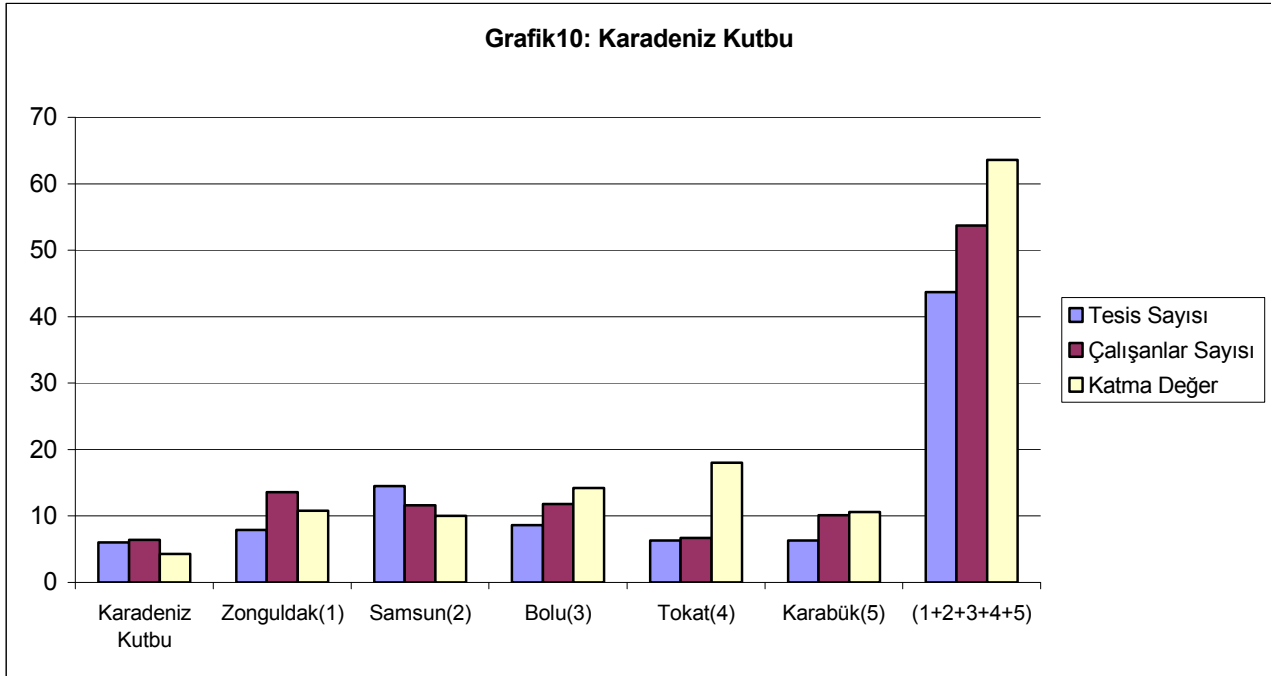
3.4.Karadeniz Kutbu

Karadeniz bölgesi, bölge-içi sanayileşme farklılıklarının görece az yaşandığı bölgelerimiz arasında yer almaktadır. Bölgede Zonguldak, Samsun, Bolu, Tokat ve Karabük illerinin görece olarak daha gelişmiş bir sanayii tabanına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Trabzon'un bölge içi katma değer içerisindeki payının %10'un altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Karadeniz Büyüme Kutbu

	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Katma Değer
Karadeniz Kutbu	6	6,4	4,3
Zonguldak(1)	7,9	13,6	10,8
Samsun(2)	14,5	11,6	10
Bolu(3)	8,6	11,8	14,2
Tokat(4)	6,3	6,7	18
Karabük(5)	6,3	10,1	10,6
(1+2+3+4+5)	43,7	53,7	63,6

Kaynak:DİE, İmalat Sanayi verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. İlgili bölgeye ilişkin kutup değerleri, bölgenin Türkiye içerisindeki yerini, son satır değerleri ise ilgili bölgenin bölge içi paylarını göstermektedir.

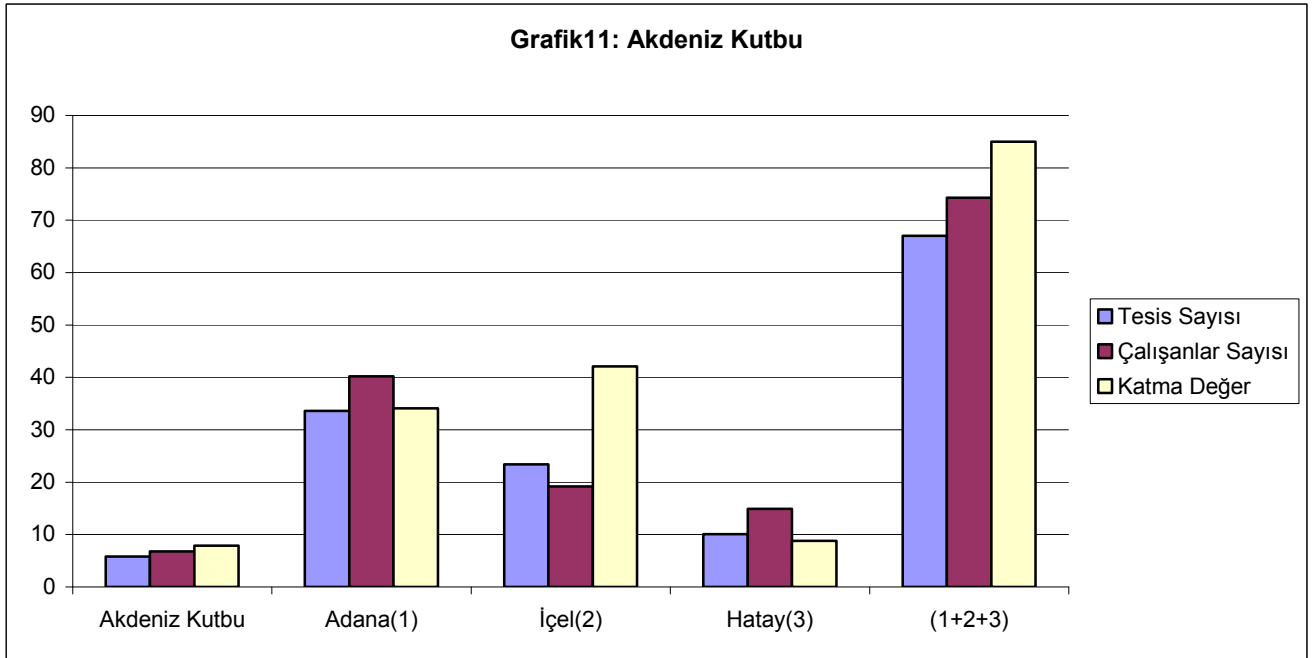
3.5.Akdeniz Kutbu

Akdeniz bölgesinde kutup olarak nitelendirilebilecek kentler; Adana ve Mersin'dir. Bu iki kent bölgede yaratılan katma değerlerin % 85'ini yaratırken, bölgedeki tesislerin % 67'ne sahip oldukları görülmektedir. Çalışanların % 74,3'ü ise bu iki kentte istihdam edilmektedir.

Tablo 12: Akdeniz Büyüme Kutbu

	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Katma Değer
Akdeniz Kutbu	5,8	6,8	7,9
Adana(1)	33,6	40,2	34,1
İçel(2)	23,4	19,2	42,1
Hatay(3)	10,1	14,9	8,8
(1+2+3)	67 "		85

Kaynak:DİE, İmalat Sanayi verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. İlgili bölgeye ilişkin kutup değerleri, bölgenin Türkiye içerisindeki yerini, son satır değerleri ise ilgili bölgenin bölge içi paylarını göstermektedir.

3.6. G. Doğu Anadolu Kutbu

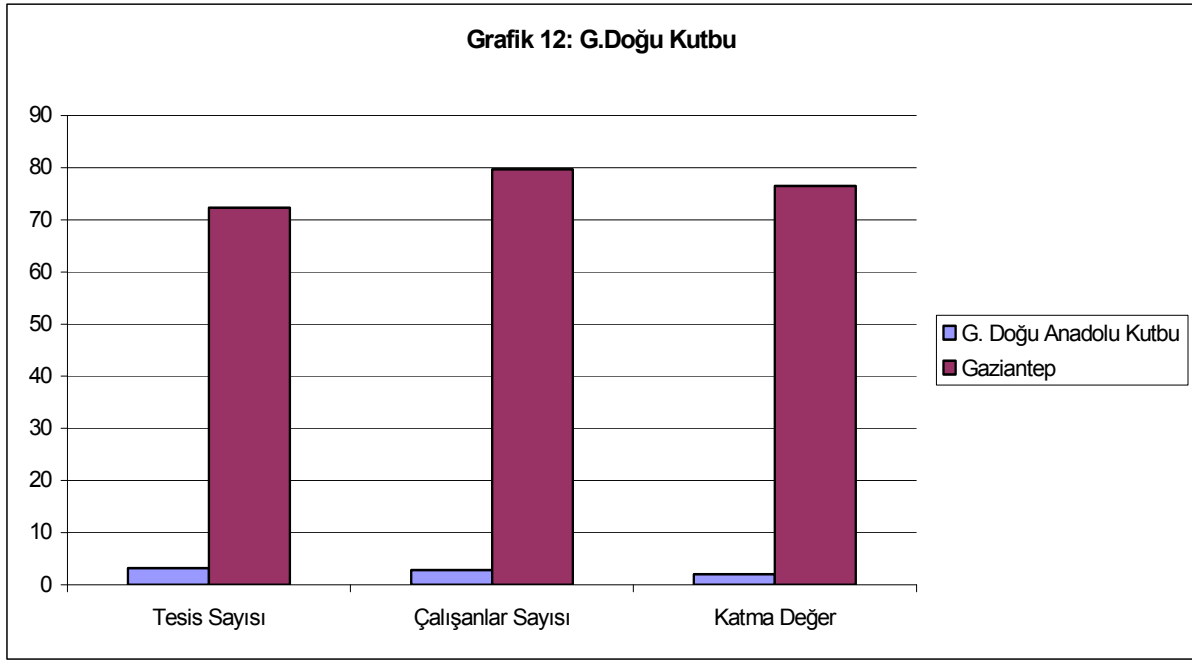
Bölge içi sanayileşme farklılıklarının şiddetli yaşadığı bölgelerimizden biri de Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Bu bölgede yer alan Gaziantep gerek tesis sayısı, gerek yaratılan katma değer ve gerekse de istihdam edilen işgücü açısından tam bir kutup kent görünümündedir. G. Antep, 2000 verilerine göre bu bölgemizde yaratılan katma değerlerin % 76,5'ni tek başına yaratmaktadır. Tesislerin % 72,3'ü bu kentte yer almaktadır. İşgücünün % 74,3'nü sadece bu kent istihdam etmektedir.

Tablo 13: G. Doğu Anadolu Kutbu(%)

	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Katma Değer
G. Doğu Anadolu Kutbu	3,2	2,8	2
Gaziantep	72,3	79,7	76,5

Kaynak:DİE, İmalat Sanayi verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. İlgili bölgeye ilişkin kutup değerleri, bölgenin Türkiye içerisindeki yerini, son satır değerleri ise ilgili bölgenin bölge içi paylarını göstermektedir.

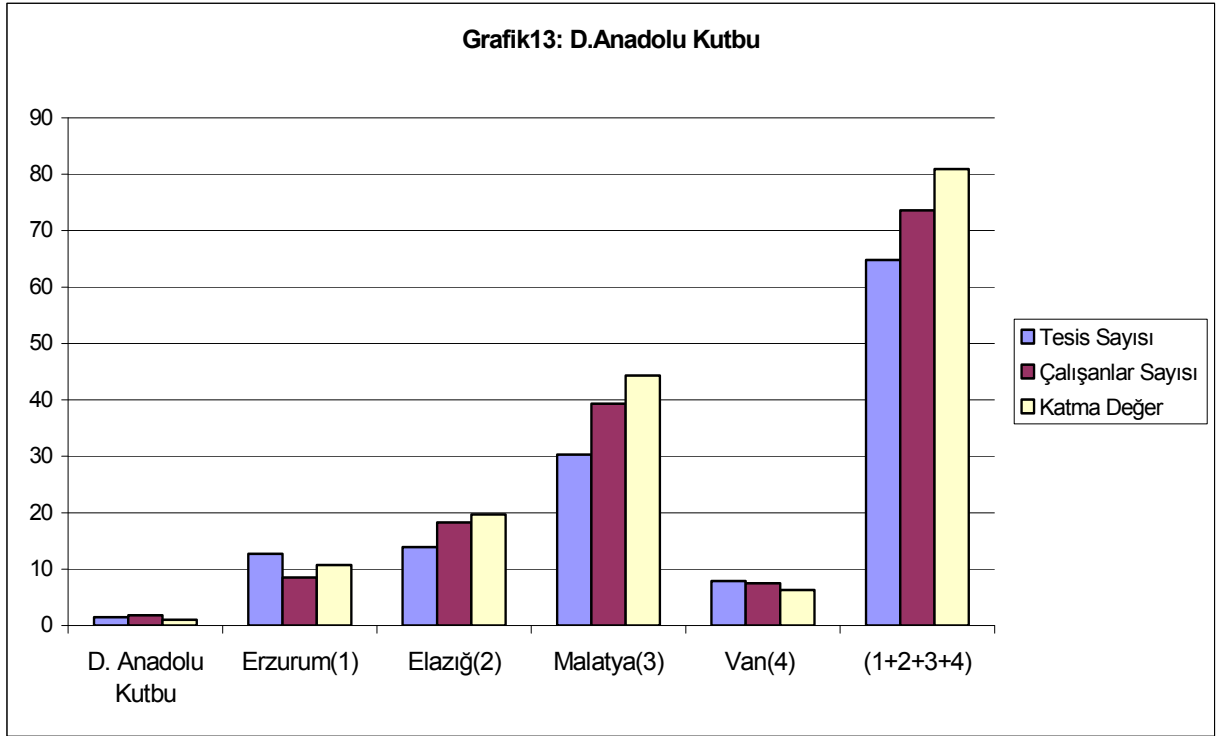
3.7.D. Anadolu Kutbu

Doğu Anadolu'da tıpkı Karadeniz gibi bölge içi kalkınma farklılıklarının görece az yaşandığı bölgelerimiz arasında yer almaktadır. Bu bölgemizde yer alan tesisler ağırlıklı olarak Elazığ, Malatya, Van ve Erzurum'da yoğunlaşmıştır. Anılan bu kentler içerisinde Malatya'nın görece olarak daha gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu dört kent bölgede yaratılan katma değerlerin % 80,9'unu ve istihdamın % 70,7'sini sağlamaktadır. İşyerlerinin % 64,8'i anılan bu dört kentimizde bulunmaktadır.

Tablo 14: D. Anadolu Kutbu

	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Katma Değer
D. Anadolu Kutbu	1,5	1,8	1
Erzurum(1)	12,7	8,5	10,7
Elazığ(2)	13,9	18,3	19,7
Malatya(3)	30,3	39,3	44,3
Van(4)	7,9	7,5	6,3
(1+2+3+4)	64,8	73,6	80,9

Kaynak:DİE, İmalat Sanayi verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. İlgili bölgeye ilişkin kutup değerleri, bölgenin Türkiye içerisindeki yerini, son satır değerleri ise ilgili bölgenin bölge içi paylarını göstermektedir.

3.8.Türkiye Ekonomisinde Büyüme Kutupları:Toplu Gösterim

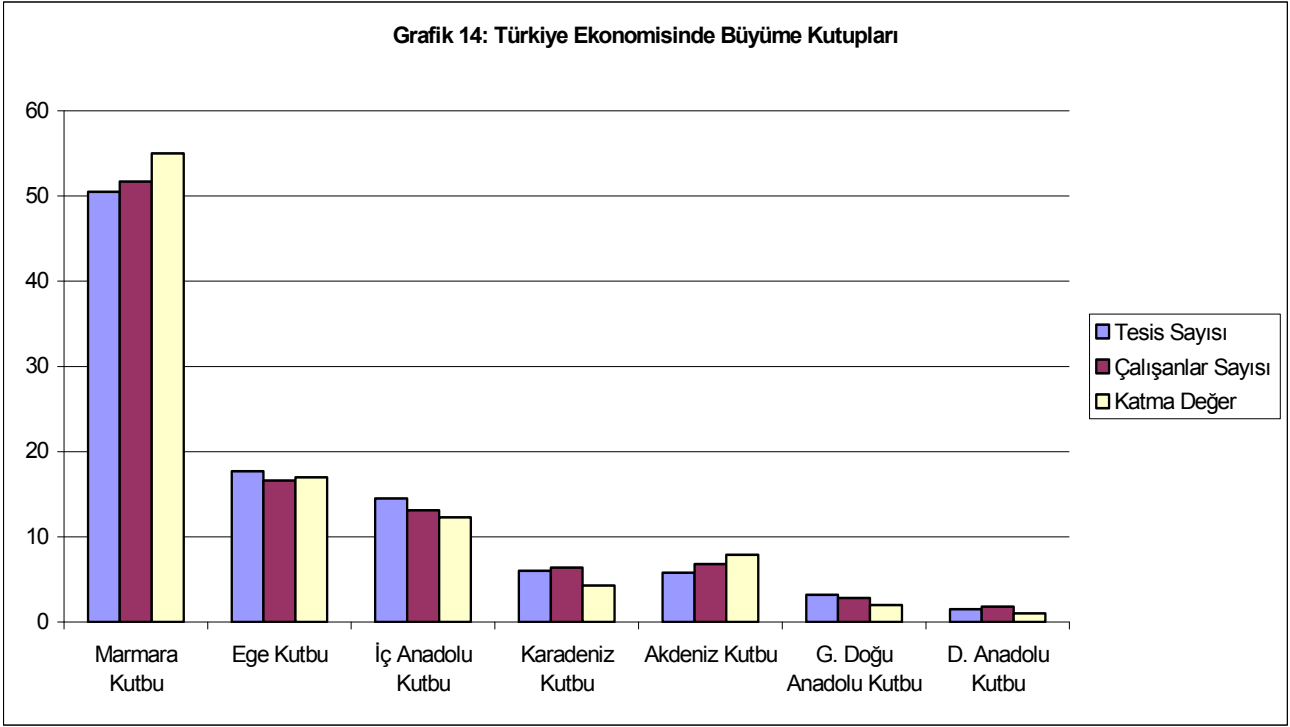
Bu bölümde Türkiye ekonomisinde büyüme kutuplarının varlığı imalat sanayii verilerinden hareketle analiz edilmiş, elde edilen bulgular toplu olarak Tablo 15’de gösterilmiştir.

Tablo 15 : Türkiye Ekonomisinde Büyüme Kutupları (2000) (%)

	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Katma Değer
<i>Marmara Kutbu</i>	50,5	51,7	55,0
İstanbul(1)	63,2	63,2	44,7
Bursa(2)	13,7	13,7	13,5
Kocaeli(3)	9,2	9,2	22,6
Tekirdağ(4)	5,0	5,0	7,7
(1+2+3+4)	91,2	91,2	88,5
<i>Ege Kutbu</i>	17,7	16,6	17,0
İzmir(1)	51,8	50,4	68,6
Manisa(2)	9,9	12,0	12,0
Denizli(3)	21,1	21,8	11,2
(1+2+3)	82,8	84,2	91,8
<i>İç Anadolu Kutbu</i>	14,5	13,1	12,3
Ankara(1)	52,6	39,9	36,2
Konya(2)	16,3	12,3	9,5
Eskişehir(3)	10,2	14,0	11,4
Kayseri(4)	11,0	17,0	14,2
(1+2+3+4)	90,1	83,3	71,3
<i>Karadeniz Kutbu</i>	6,0	6,4	4,3
Zonguldak(1)	7,9	13,6	10,8
Samsun(2)	14,5	11,6	10,0
Bolu(3)	8,6	11,8	14,2
Tokat(4)	6,3	6,7	18,0
Karabük(5)	6,3	10,1	10,6
(1+2+3+4+5)	43,7	53,7	63,6
<i>Akdeniz Kutbu</i>	5,8	6,8	7,9
Adana(1)	33,6	40,2	34,1
İçel(2)	23,4	19,2	42,1
Hatay(3)	10,1	14,9	8,8
(1+2+3)	67,0	74,3	85,0
<i>G. Doğu Anadolu Kutbu</i>	3,2	2,8	2,0
Gaziantep	72,3	79,7	76,5
<i>D. Anadolu Kutbu</i>	1,5	1,8	1,0
Erzurum(1)	12,7	8,5	10,7
Elazığ(2)	13,9	18,3	19,7
Malatya(3)	30,3	39,3	44,3
Van(4)	7,9	7,5	6,3
(1+2+3+4)	64,8	73,6	80,9

Kaynak ve Notlar: DİE’den hareketle kendi hesaplamamız. Bölge değerleri ilgili bölgenin Türkiye içindeki payını göstermektedir. Bölgenin altında yer alan iller ise bölge içerisindeki illerin paylarını göstermektedir.

Türkiye ekonomisinde büyüme kutuplarını gösteren veriler incelendiğinde, her bölgede genellikle birbiriyle bütünleşmiş çok az sayıda kentin yer aldığı görülmektedir. İçinde yer aldıkları bölgelerde birer çekim merkezi olan bu iller; Marmara bölgesinde İstanbul-Kocaeli-Bursa ve son yıllarda göstermiş olduğu performans nedeniyle Tekirdağ, Ege’de İzmir-Manisa-Denizli, İç Anadolu’da Ankara-Eskişehir-Kayseri-Konya, Karadeniz’de Samsun-Zonguldak-Bolu-Tokat-Karabük, Akdeniz’de Adana-İçel-Hatay, G. Doğu Anadolu’da Gaziantep, Doğu Anadolu’da Erzurum-Malatya-Elazığ-Van olarak sayılabilir. Marmara bölgesinde İstanbul’un, Ege’de İzmir’in, G. Doğu Anadolu’da Gaziantep’in bölge içinde yaratılan katma değerden aldıkları pay %50’yi aşmaktadır. Karadeniz bölgesinde sanayileşmenin önemli düzeyde kutuplaşmadığı, görece olarak daha dengeli dağıldığı izlenmektedir. Bölgesel kutuplaşmanın en yoğun yaşandığı bölgelerimiz ise G. Doğu Anadolu bölgesi başta olmak üzere, Ege ve Marmara bölgeleri olmuştur. Türkiye ölçeğinde Ege ve Marmara bölgelerinin sanayide iki temel çekim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ekonomisinde büyüme kutuplarına ilişkin bu genel tespitten sonra aşağıdaki satırlarda her bir büyüme kutbuna ilişkin gelişmeler daha detaylı olarak analiz edilecektir.

4. BÖLGESEL VE KENTSEL DÜZEYDE İMALAT SANAYİNİN SEKTÖREL YAPISI

Bu alt bölümde imalat sanayiinin sektörel düzeyde kentler ve bölgeler düzeyindeki yoğunlaşması incelenecektir. Böylelikle daha önceki bölümlerde imalat sanayinin kentsel ve bölgesel dağılımına ilişkin yapılan analize, bu alt bölümde sektör boyutunu da eklemiş olacağız. Sektörel analiz için ele aldığımız gösterge, her bir sektör için hesaplanan katma değer verilerinden oluşmaktadır.

Tablolarda gösterilen sektörel kodların karşılıkları aşağıda belirtilmiştir.

31: Gıda-içki-tütün

32: Dokuma, giyim ve deri sanayi

33: Orman ürünleri ve mobilya

34: Kağıt-kağıt ürünleri ve basım

35: Kimya-petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri

36: Taş ve toprağa dayalı sanayi

37: Metal ana sanayi

38: Metal eşya-makine ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayi

39: Diğer imalat sanayi

4.1.Marmara

Tablo 16'da Marmara bölgesinde yer alan kentlerin bölge içi katma değerden aldıkları paylar gösterilmiştir. Tablo 17'de ise bölge kentlerinin Türkiye katma değerinden aldıkları payların gelişimi verilmiştir.

Tablo 16: Marmara Bölgesinde Sektörel Yapı:Bölge İçerisindeki Payı (%)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
İstanbul	49,7	59,0	35,7	92,5	31,6	38,0	31,9	51,6	100,0
Bursa	15,9	20,6	20,1	0,0	2,8	3,4	26,1	15,7	0,0
Kocaeli	8,0	3,0	24,6	2,4	57,2	16,7	39,9	14,9	0,0
Balıkesir	9,3	0,8	1,7	2,1	1,9	0,8	0,2	0,5	0,0
Adapazarı	2,1	0,0	2,9	0,0	0,2	0,9	0,0	7,0	0,0
Tekirdağ	3,3	10,9	15,0	3,0	0,0	0,5	0,0	6,6	0,0
Edirne	2,4	2,1	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0
Kırklareli	4,4	1,1	0,0	0,0	2,4	16,0	0,0	0,4	0,0
Çanakkale	4,1	0,1	0,0	0,0	1,0	10,2	0,0	0,0	0,0
Bilecik	0,2	0,0	0,0	0,0	0,4	12,5	1,9	3,3	0,0
Yalova	0,7	2,4	0,0	0,0	2,7	0,0	0,0	0,0	0,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak:DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Tabloda gösterilen verilere göre İstanbul Marmara bölgesinde sadece iki sektörde; Kocaeli'nde bulunan petro-kimya ve gene Kocaeli'nde bulunan metal ana sanayi sektörlerinde öncü değildir. Diğer tüm sektörlerde Marmara bölgesi içerisinde önemli bir ağırlığa sahip bulunmaktadır.

Bölge ekonomisi içerisinde İstanbul'dan sonra diğer iki önemli sanayi kenti ise Kocaeli ve Bursa'dır. Bursa'nın metal ana sanayi; dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi; orman ürünleri ve mobilya sanayi; gıda, içki,tütün sanayi ve metal eşya-makine ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayiinde uzmanlaştıkları söylenebilir. Kocaeli'nin petro-kimya ve metal ana sanayi sektörleri ile birlikte orman ürünleri - mobilya sanayi ve metal eşya sanayilerinde uzmanlaştığı görülmektedir. Bölgede İstanbul'un uzantısı olarak gelişen 4.sanayi kenti ise Tekirdağ'dır. Bu kentin dokuma, giyim, deri sektörü ile birlikte, orman ürünleri sektöründe bölge içi sanayi içerisinde önemli bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Balıkesir sadece gıda ve içki sanayiinde önemli bir sektörel birikime sahip bulunmaktadır.

1970'lerden başlayarak İstanbul'daki sanayinin İstanbul dışına taşınma politikasında araç olarak; teşviklerden ve OSB'lerden büyük ölçüde yararlanmış, 1970'lerde Bilecik, Çanakkale, Edirne ve Kırıkkale'nin KÖY kapsamına alınması sonucunda, sanayinin İstanbul'dan bu kentlere yönelmesinde etkili olmuştur.

Tablo 17: Marmara Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değer Gelişimi(Türkiye İçindeki Payları)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
İstanbul	18,19	37,60	11,15	56,26	16,11	21,59	10,12	34,81	93,94
Bursa	5,82	13,13	6,29	0,00	1,43	1,95	8,29	10,60	0,00
Kocaeli	2,92	1,94	7,68	1,46	29,19	9,51	12,65	10,08	0,00
Balıkesir	3,40	0,51	0,52	1,25	0,95	0,47	0,05	0,35	0,00
Adapazarı	0,78	0,02	0,90	0,00	0,10	0,48	0,00	4,69	0,00
Tekirdağ	1,21	6,97	4,67	1,82	0,00	0,31	0,00	4,43	0,00
Edirne	0,88	1,34	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00	0,00
Kırklareli	1,60	0,71	0,00	0,00	1,23	9,10	0,00	0,25	0,00
Çanakkale	1,49	0,05	0,00	0,00	0,49	5,80	0,00	0,00	0,00
Bilecik	0,08	0,00	0,00	0,00	0,20	7,10	0,61	2,23	0,00
Yalova	0,26	1,50	0,00	0,00	1,37	0,00	0,00	0,00	0,00
BÖLGE/TÜRKİYE	36,63	63,77	31,21	60,79	51,06	56,81	31,73	67,45	93,94
TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak:DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Marmara bölgesinde yer alan kentlerin sektörel düzeyde Türkiye içerisindeki ağırlıklarını gösteren Tablo 16 ve Tablo 17 verileri incelendiğinde, İstanbul'un Türkiye sanayi içerisindeki kudreti net olarak görülmektedir. İstanbul bir çok sektörde Türkiye'nin yarıdan fazlası anlamına gelmektedir. Örneğin, kent "diğer imalat sanayilerinde (39)" Türkiye'de yaratılan katma değerinin tamamına yakını (%93,94'nü), kağıt - kağıt ürünleri ve basım sanayiindeki katma değerinin ise % 56,26'sını tek başına yaratmaktadır. Kent Türkiye orman ve orman ürünleri sanayiindeki katma değerinin % 37,60'sını, metal eşya-makine ve teçhizat sanayi katma değerinin ise % 34,81'ni tek başına yaratmaktadır. Bu bölgemizde sadece Kocaeli'nin petro-kimya ve metal ana sanayi sektörlerindeki payı İstanbul'un üzerinde bulunmaktadır.

Marmara bölgesinin Türkiye imalat sanayi içerisindeki sektörler itibariyle ağırlığı şöyledir: Gıda, tütün ve içki sanayiinde %36,63; dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde %63,67; orman ürünleri ve mobilya sanayiinde % 31,21; kağıt ve kağıt ürünlerinde% 60,79; petro-kimya sanayiinde % 51,06; taş ve toprağa dayalı sanayide % 56,8; metal eşya-makine sanayiinde %64,75 ve diğer imalat sanayiinde % 93,94. Bu verilerden de anlaşılmaktadır ki, Marmara bölgesinin Türkiye içerisindeki ağırlığı

sadece iki sektörde; gıda, tütün ve içki sektörü ve orman ürünleri ve mobilya sektöründe %50'nin altında bulunmaktadır. Bu sonuca göre Türkiye imalat sanayi bölgeler düzeyinde son derece eşitsiz dağılmış olup, Marmara bölgesinde yoğunlaşmıştır.

4.2.Ege

Tablo 18'de Ege bölgesinde yer alan kentlerin bölge sanayi içerisindeki önemi sektörler itibariyle gösterilmiştir. Tablo 19'da ise bölgedeki illerin Türkiye katma değeri içerisindeki payları sektörler itibariyle gösterilmiştir.

Tablo 18:Ege Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değer Gelişimi (Bölge İçindeki Payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
İzmir	82,61	43,57	62,17	72,46	93,25	64,31	68,91	65,17	100,00
Manisa	12,02	4,08	0,00	0,00	3,04	13,66	8,38	26,28	0,00
Denizli	2,19	36,18	9,00	7,98	1,02	8,28	22,71	6,08	0,00
Aydın	0,76	11,11	0,00	0,00	0,00	3,80	0,00	1,75	0,00
Uşak	0,12	4,40	0,00	0,00	0,00	1,46	0,00	0,00	0,00
Afyon	1,34	0,03	0,00	4,69	1,59	5,34	0,00	0,40	0,00
Kütahya	0,97	0,00	26,77	0,00	1,10	2,66	0,00	0,00	0,00
Muğla	0,00	0,63	2,07	14,87	0,00	0,49	0,00	0,32	0,00
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak:DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Ege bölgesi sektörel katma değer göstergelerine göre Türkiye sanayi içerisinde 2.sırada bulunmaktadır. Ege bölgesi içerisinde İzmir, bölge ekonomisi içerisinde kutup kent hüviyeti taşımaktadır. Ege bölgesinde İzmir'i Denizli ve Manisa izlemektedir.

Tablo 19: Ege Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değer Gelişimi(Türkiye İçindeki Payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
İzmir	24,16	6,29	3,14	10,33	20,80	9,74	7,39	7,89	2,85
Manisa	3,51	0,59	0,00	0,00	0,68	2,07	0,90	3,18	0,00
Denizli	0,64	5,22	0,45	1,14	0,23	1,25	2,43	0,74	0,00
Aydın	0,22	1,60	0,00	0,00	0,00	0,58	0,00	0,21	0,00
Uşak	0,03	0,64	0,00	0,00	0,00	0,22	0,00	0,00	0,00
Afyon	0,39	0,00	0,00	0,67	0,35	0,81	0,00	0,05	0,00
Kütahya	0,28	0,00	1,35	0,00	0,25	0,40	0,00	0,00	0,00
Muğla	0,00	0,09	0,10	2,12	0,00	0,07	0,00	0,04	0,00
BÖLGE/TÜRKİYE	29,25	14,43	5,04	14,25	22,30	15,14	10,72	12,10	2,85
TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak:DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Ege bölgesinde İzmir, 1996 yılı itibariyle, gıda, içki ve tütün sektöründe Türkiye katma değerinin %24,16'sını, petro-kimya katma değerinin %20,80'nini tek başına yaratmaktadır. Bu kentte Türkiye sektör yapısı içerisinde öne çıkan diğer bir sektör de, kağıt ve kağıt ürünleri sektörüdür. İzmir bu sektörde 1996 yılı itibariyle Türkiye

katma değerinin % 10,33'nü tek başına yaratmaktadır. İzmir'de taş ve toprağa dayalı sanayi, metal ana sanayi, metal-makine sanayi, dokuma ve giyim sektörleri öne çıkan diğer sektörlerdir.

Ege bölgesinin sektörler itibariyle Türkiye katma değer içerisindeki payları şu şekilde gerçekleşmiştir: Gıda, içki ve tütün sanayinde %29,25; dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde %14,43; orman ürünleri ve mobilya sanayiinde %5,04; kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe %14,25; petro-kimya sektöründe % 22,30; Taş ve toprağa dayalı sanayinde % 15,14; metal ana sanayinde %10,72; metal eşya, makine teçhizat ve ulaşım araçlarında %12,10 ve diğer imalat sanayilerinde % 2,85.

Ege bölgesi yukarıda verilen ampirik bulgular göz önüne alındığında, gıda ve petro-kimya sektörlerinde Türkiye sanayi içerisinde önemli paya sahiptir. Bu iki sektör dışında öne çıkan diğer sektörler ise; dokuma, giyim eşyası ve deri; taş ve toprağa dayalı sektörlerdir.

4.3.İç Anadolu

Tablo 20' de İç Anadolu bölgesinde yer alan kentlerin bölge sanayi içerisindeki önemi sektörler itibariyle gösterilmiştir. Tablo 21'de ise bölgedeki illerin Türkiye katma değeri içerisindeki payları sektörler itibariyle gösterilmiştir.

Tablo 20: İç Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değer Gelişimi (Bölge İçindeki Payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Ankara	32,20	18,98	47,32	63,71	5,10	35,03	19,87	61,49	100,00
Konya	29,99	3,41	0,29	15,68	2,18	18,02	32,12	4,26	0,00
Eskişehir	18,46	4,94	3,33	20,61	0,98	24,27	4,11	20,07	0,00
Kayseri	6,00	71,72	49,06	0,00	0,00	0,88	16,52	7,75	0,00
Nevşehir	0,64	0,00	0,00	0,00	0,00	3,11	0,00	0,00	0,00
Sivas	0,08	0,11	0,00	0,00	0,00	2,93	15,84	1,13	0,00
Niğde	0,60	0,00	0,00	0,00	0,00	7,10	0,00	0,00	0,00
Yozgat	0,77	0,00	0,00	0,00	0,00	5,14	0,00	0,00	0,00
Çankırı	1,61	0,00	0,00	0,00	0,00	2,61	0,00	0,13	0,00
Kırşehir	0,21	0,00	0,00	0,00	0,77	0,92	0,00	0,00	0,00
Aksaray	0,27	0,84	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,00
Karaman	8,95	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Kırıkkale	0,22	0,00	0,00	0,00	90,97	0,00	11,54	5,06	0,00
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak:DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

İç Anadolu Bölgesinde en gelişmiş sanayi merkezi Ankara'dır. Bu kenti Konya, Eskişehir, Kayseri gibi son yıllarda Anadolu sanayiinde önemli bir gelişme gösteren kentler izlemektedir. Ankara bir çok sektörde bölge içerisinde önemli bir ağırlığa

sahip bulunmaktadır. Kentin özellikle kağıt ürünleri ve basım sektörü; metal eşya-makine ve teçhizat, ulaşım aracı sektörü; diğer imalat sanayi; orman ürünleri ve mobilya sektörlerinde önemli bir gelişme gösterdiği izlenmektedir. Bölgede Ankara dışında Konya'nın gıda sektörü ve metal ana sanayiinde sektörel gelişmesi dikkat çekmektedir. Eskişehir'de öne çıkan sektörler ise; gıda; kağıt ve kâğıt ürünleri-basım sektörü; metal eşya-makine sektörü; taş ve toprağa dayalı sektörler olarak belirlenmiştir. Bölge ekonomisi içerisinde Kayseri'nin dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde bölge katma değerinin %71,72 gibi yüksek bir oranını ürettiği görülmektedir. Kayseri'de öne çıkan diğer bir sektörde orman ürünleri ve mobilya sektörüdür. Kayseri bu sektörde bölge katma değerinin yarıya yakınını tek başına yaratmaktadır.

Tablo 21: İç Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değer Gelişimi(Türkiye İçindeki Payları)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Ankara	4,48	1,12	12,66	3,34	0,45	3,85	1,82	9,93	2,68
Konya	4,17	0,20	0,08	0,82	0,19	1,98	2,95	0,69	0,00
Eskişehir	2,57	0,29	0,89	1,08	0,09	2,67	0,38	3,24	0,00
Kayseri	0,83	4,22	13,12	0,00	0,00	0,10	1,52	1,25	0,00
Nevşehir	0,09	0,00	0,00	0,00	0,00	0,34	0,00	0,00	0,00
Sivas	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,32	1,45	0,18	0,00
Niğde	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,78	0,00	0,00	0,00
Yozgat	0,11	0,00	0,00	0,00	0,00	0,56	0,00	0,00	0,00
Çankırı	0,22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29	0,00	0,02	0,00
Kırşehir	0,03	0,00	0,00	0,00	0,07	0,10	0,00	0,00	0,00
Aksaray	0,04	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00
Karaman	1,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Kırıkkale	0,03	0,00	0,00	0,00	7,95	0,00	1,06	0,82	0,00
BÖLGE/TÜRKİYE	13,91	5,89	26,75	5,25	8,74	10,99	9,18	16,14	2,68
TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak:DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Bölgede yer alan kentlerin sektörel düzeyde Türkiye içerisindeki görece önemini gösteren Tablo 163 verileri incelendiğinde, Bölgenin Türkiye sanayi içerisinde en gelişmiş sektörü orman ürünleri ve mobilya sektörüdür. Bölge bu sektörde Türkiye katma değerinin %26,75'ni yaratmaktadır. Bu sektör dışında öne çıkan diğer sektörler ise şunlardır: gıda ve metal eşya-makine teçhizatı sektörleridir.

Bölgede en gelişmiş kent konumunda bulunan Ankara'nın dahi sadece orman ürünleri ve mobilya sektöründe Türkiye katma değeri içerisindeki payı %10'nun biraz üzerindedir. Sektörel düzeyde Türkiye katma değeri içerisinde %10'nun üzerinde katma değere sahip diğer kent Kayseri'dir. Bu kent de orman ürünleri ve mobilya sektöründe %10'un üzerinde paya sahip gözükmektedir.

4.4.Karadeniz Bölgesi

Karadeniz Bölgesinde sektörel düzeyde öne çıkan kentler; Zonguldak ve Bolu olarak belirlenmiştir. Kentlerin bölge içerisindeki ağırlıklarını gösteren Tablo 22 verilerine göre Zonguldak metal ana sanayi ve kağıt-kağıt ürünleri ve basım sanayi sektöründe, Bolu ise petro-kimya, orman ve orman ürünleri ve metal eşya-makine teçhizat sektörlerinde uzmanlaşmıştır.

Tablo 22: Karadeniz Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değer Gelişimi (Bölge İçindeki Payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Zonguldak	0,65	10,69	5,29	85,75	1,67	9,32	97,16	6,92	0,00
Bolu	19,37	0,00	83,74	0,00	91,62	23,10	1,78	80,72	0,00
Çorum	8,40	15,08	0,00	0,00	0,00	26,88	0,30	7,08	0,00
Ordu	9,14	0,00	0,16	0,00	0,71	17,18	0,00	0,00	0,00
Trabzon	8,42	0,00	0,00	0,00	1,85	14,63	0,76	3,16	0,00
Rize	13,90	0,00	0,84	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Giresun	8,28	0,00	0,00	8,73	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Tokat	8,44	0,00	0,00	0,00	1,41	5,47	0,00	2,12	0,00
Sinop	0,34	0,00	0,00	0,00	0,00	1,20	0,00	0,00	0,00
Amasya	4,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,72	0,00	0,00	0,00
Kastamonu	0,81	42,24	0,91	5,52	0,00	1,49	0,00	0,00	0,00
Artvin	0,65	0,00	2,28	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Samsun	17,32	24,98	4,18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Bartın	0,00	0,00	0,35	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Karabük	0,13	7,00	2,24	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Gümüşhane	0,08	0,00	0,00	0,00	2,75	0,00	0,00	0,00	0,00
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,00

Kaynak:DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Tablo 23: Karadeniz Bölgesinde Sektörel Yapı: Sektörel Katma Değer Gelişimi (Türkiye İçindeki Payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Zonguldak	0,07	0,04	0,95	1,48	0,00	0,26	23,51	0,10	0,00
Bolu	2,10	0,00	15,01	0,00	0,26	0,66	0,43	1,18	0,00
Çorum	0,91	0,06	0,00	0,00	0,00	0,76	0,07	0,10	0,00
Ordu	0,99	0,00	0,03	0,00	0,00	0,49	0,00	0,00	0,00
Trabzon	0,91	0,00	0,00	0,00	0,01	0,42	0,18	0,05	0,00
Rize	1,50	0,00	0,15	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Giresun	0,90	0,00	0,00	0,15	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Tokat	0,91	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,00	0,03	0,00
Sinop	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00
Amasya	0,44	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00
Kastamonu	0,09	0,17	0,16	0,10	0,00	0,04	0,00	0,00	0,00
Artvin	0,07	0,00	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Samsun	1,87	0,10	0,75	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Bartın	0,00	0,00	0,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Karabük	0,01	0,03	0,40	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Gümüşhane	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
BÖLGE/TÜRKİYE	10,82	0,40	17,93	1,73	0,29	2,84	24,20	1,46	0,00
TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,00

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Karadeniz bölgesinde Türkiye imalat sanayi içerisinde %10 üzerinde katma değere sahip sektörler; gıda, orman ürünleri ve mobilya, ve metal ana sanayi sektörleridir. Başka bir ifadeyle, bölge ağırlıklı olarak anılan bu sektörlerde uzmanlaşmıştır. Bölgede yer alan kentlerden sadece Zonguldak'ın kentte bulunan demir çelik tesislerinden dolayı, Türkiye katma değeri içerisindeki payı yüksek tespit edilmiştir. Diğer tüm kentlerin Türkiye sanayi içerisinde oldukça önemsiz ağırlıklara sahip olduğu görülmektedir.

4.5. Akdeniz

Akdeniz bölgesinde yer alan kentlerin bölge içi sektörel ağırlıkları incelendiğinde Adana ve İçel'in bu bölgede iki temel sanayi merkezi olarak öne çıktığı görülmektedir. Adana gıda; metal eşya-makine ve teçhizat, ulaşım araçları; orman ürünleri ve mobilya; dokuma, giyim eşyası ve deri sektörlerinde uzmanlaşırken, İçel; kağıt-kağıt ürünleri ve basım sektörü; petro-kimya ve taş ve toprağa dayalı sektörlerde uzmanlaşmıştır.

Tablo 24: Akdeniz Bölgesinde Sektörel Yapı: Sektörel Katma Değerin Gelişimi (Bölge İçindeki Payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Adana	67,64	53,14	41,46	16,68	19,48	38,37	0,32	68,56	0,00
İçel	4,55	21,30	11,77	83,32	79,27	39,69	0,00	18,48	0,00
Antalya	3,75	5,59	0,00	0,00	0,39	1,81	6,93	1,69	0,00
Hatay	1,50	0,94	0,00	0,00	0,86	2,72	91,79	6,20	0,00
Isparta	5,78	5,00	46,78	0,00	0,00	16,43	0,00	0,00	0,00
Burdur	10,82	0,05	0,00	0,00	0,00	0,99	0,00	1,86	0,00
K. Maraş	5,97	13,99	0,00	0,00	0,00	0,00	0,96	3,22	0,00
Osmaniye	1,89	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
B.TOPLAMI	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,00

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Kentlerin Türkiye içerisindeki önemini gösteren Tablo 24 verilerine göre, sadece İçel'in petro-kimya sektöründe Türkiye katma değeri içerisindeki payı %10'un üzerinde bulunmaktadır. Adana bölge içinde önemli bir sanayi kenti olmasına karşın, kentin Türkiye sanayi içerisindeki ağırlığı sadece dokuma, giyim eşyası ve deri sektöründe % 5'in üzerindedir.

Akdeniz bölgesinde yer alan sektörlerinin Türkiye katma değer içerisindeki payı %10'un üzerinde bulunan sektörler; tekstil; petro-kimya ve metal ana sanayi sektörleridir.

Tablo 25: Akdeniz Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değer Gelişimi(Türkiye içindeki payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Adana	3,65	5,54	1,29	0,29	2,67	3,37	0,04	1,46	0,00
İçel	0,25	2,22	0,37	1,46	10,85	3,49	0,00	0,39	0,00
Antalya	0,20	0,58	0,00	0,00	0,05	0,16	0,80	0,04	0,00
Hatay	0,08	0,10	0,00	0,00	0,12	0,24	10,55	0,13	0,00
Isparta	0,31	0,52	1,45	0,00	0,00	1,44	0,00	0,00	0,00
Burdur	0,58	0,00	0,00	0,00	0,00	0,09	0,00	0,04	0,00
K. Maraş	0,32	1,46	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,07	0,00
Osmaniye	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
BÖLGE/TÜRKİYE	5,40	10,44	3,11	1,75	13,69	8,79	11,49	2,13	0,00
TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

4.6.Güneydoğu Anadolu Bölgesi

G. Doğu Anadolu bölgesinde bölge içi sanayi merkezi hiç kuşkusuz Gaziantep'tir. Kent bölge içerisinde adeta bir leke gibi, sanayileşmiş bir yapı sergilemektedir. Bölgede görece olarak gelişen diğer kent Diyarbakır'dır.

Tablo 26 : G.Doğu Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değerin Gelişimi(Bölge içindeki payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Gaziantep	64,19	97,93	100,00	100,00	40,37	63,13	100,00	45,37	0
Diyarbakır	26,34	2,07	0,00	0,00	0,00	13,56	0,00	50,97	0
Urfa	4,57	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,66	0
Adıyaman	2,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0
Siirt	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	11,66	0,00	0,00	0
Mardin	1,04	0,00	0,00	0,00	0,00	11,66	0,00	0,00	0
Batman	0,00	0,00	0,00	0,00	59,63	0,00	0,00	0,00	0
Kilis	1,46	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0
B.TOPLAMI	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0

Kaynak:DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Tablo 27: G.Doğu Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değerin Gelişimi(Türkiye içindeki payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Gaziantep	0,68	2,96	0,38	0,41	0,48	0,78	0,09	0,08	0,00
Diyarbakır	0,28	0,06	0,00	0,00	0,00	0,17	0,00	0,09	0,00
Urfa	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00
Adıyaman	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Siirt	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,14	0,00	0,00	0,00
Mardin	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,14	0,00	0,00	0,00
Batman	0,00	0,00	0,00	0,00	0,71	0,00	0,00	0,00	0,00
Kilis	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
B.TOPLAMI	1,05	3,02	0,38	0,41	1,20	1,24	0,09	0,18	0,00
BÖLGE/TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,00

Kaynak: DİE,İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

G. Doğu Anadolu Bölgesi sanayileşme düzeyi açısından tüm bölgeler içerisinde sondan 2.sırada bulunmaktadır. Bölgede en gelişmiş kent olan Gaziantep'in dahi sadece tekstil sektöründe Türkiye katma değeri içerisindeki payı %1'in üzerindedir. Diğer tüm sektörlerde %1'in altında değerlere sahip bulunmaktadır.

G. Doğu Anadolu Bölgesinde sadece 4 sektörün Türkiye katma değer içerisindeki payı %1'in üzerinde bulunmaktadır. Bunlar; gıda; tekstil; petro-kimya ve taş ve toprağa dayalı sanayilerdir.

4.7.Doğu Anadolu Bölgesi

Bu bölgemiz gelişme düzeyi açısından son sırada bulunmaktadır. Bölgede öne çıkan kentler; Erzurum, Malatya, Elazığ ve Erzincan'dır. Ancak bu kentlerin dışındaki kentlerde tam bir sanayisizleşme söz konusudur. Örneğin bir çok sektörde kentlerin bölge içi katma değerdeki payları sıfırdır.

Tablo 28 : Doğu Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değerin Gelişimi(bölge içindeki payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Erzurum	33,82	0,00	0,00	0,00	1,26	0,00	0,00	2,47	0,00
Elazığ	9,75	0,00	0,00	0,00	98,74	58,41	100,00	12,48	0,00
Malatya	52,41	89,93	100,00	0,00	0,00	6,51	0,00	0,00	0,00
Erzincan	7,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	51,38	0,00
Van	0,54	3,02	0,00	0,00	0,00	1,99	0,00	0,00	0,00
Ağrı	-2,97	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Kars	-0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	33,09	0,00	0,00	0,00
Bitlis	4,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Hakkari	0,52	0,71	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Muş	-6,81	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Tunceli	0,42	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Aksaray	1,47	6,34	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	33,66	0,00
B.TOPLAMI	100,00	100,00	100,00	0,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,00

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Tablo 29: Doğu Anadolu Bölgesinde Sektörel Yapı:Sektörel Katma Değerin Gelişimi(Türkiye içindeki payı)

	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Erzurum	0,89	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Elazığ	0,26	0,00	0,00	0,00	0,04	0,34	2,19	0,01	0,00
Malatya	1,38	0,70	0,03	0,00	0,00	0,04	0,00	0,00	0,00
Erzincan	0,18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00
Van	0,01	0,02	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
Ağrı	-0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Kars	-0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,19	0,00	0,00	0,00
Bitlis	0,11	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Hakkari	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Muş	-0,18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Tunceli	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
B.TOPLAMI/TÜRKİYE	2,59	0,73	0,03	0,00	0,04	0,58	2,19	0,04	0,00
TÜRKİYE	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Bölgenin sadece gıda ve metal ana sektörlerinde Türkiye içindeki payı %1'in üzerinde bulunmaktadır. Diğer tüm sektörlerde %1'in altında bulunmaktadır. Bölge bu haliyle sanayileşme sürecinin oldukça dışında durmaktadır.

4.8.Mekansal Düzeyde Sektörel Yoğunlaşma

Bu alt bölümde kentlerin uzmanlaştıkları sektörlerin tespiti için kentler düzeyinde sektörel sıralama yapılmıştır. Bunun için her kentin ilgili sektörde imalat sanayi katma değer içerisindeki payları hesaplanmış ve %1'in üzerinde bulunan değerler sıralamaya alınmıştır.

Sektörel düzeyde tüm bölgelere yayılmış sektörün gıda, içki, tütün sektörünün olduğu görülmektedir. Ancak diğer sektörlerde olduğu gibi bu sektörde de aslan payını

Marmara ve Ege bölgeleri almaktadır. Bu sektörde 17 kent % 1'in üzerinde değere sahip bulunmaktadır. Diğer kentlerin ilgili sektördeki katma değer payları %1'in altında bulunmaktadır. Bu sektörde Doğu ve Güneydoğu illerinden sadece Malatya'nın payı %1'in üzerinde bulunmaktadır. Sektörde İzmir, İstanbul ve Bursa'nın payı %58,2 düzeyinde bulunmaktadır.

Sektörel düzeyde mekansal yoğunlaşmanın yaşandığı en temel sektörler tekstil-deri; kağıt ve basım; ve kimya sektörleridir. Tekstil sektöründe İstanbul'un tek başına Türkiye tekstil katma değerinin %37,6'sını ürettiği görülmektedir. İstanbul'u Bursa izlemektedir. Bursa'nın toplam katma değer çerisindeki payı %13,1 olarak tespit edilmiştir. Bu sektörde İstanbul, Tekirdağ ve Bursa bu sektördeki Türkiye katma değerinin % 57,6'sını yaratmaktadır. Bu sektörde son yıllarda belli bir gelişme gösteren Anadolu Sanayi odaklarının payını da belirtmek gerekir.

Orman ürünleri ve mobilya sektörü de mekansal olarak daha yaygın bir üretim görülmektedir. Bu sektörde İstanbul % 11,15 ile diğer sektörlerle göre daha az önemli bir kent görünümündedir. Bu sektörde öncü kentler olarak; Bolu, Kayseri ve Ankara öne çıkmaktadır.

Kağıt basım sanayi mekansal yoğunlaşmanın en belirgin olduğu sektör görünümündedir. İstanbul tek başına Türkiye'de bu sektörde yaratılan katma değerinin % 56,2'sini yaratmaktadır. İzmir diğer önemli bir kent hüviyeti göstermektedir. Bu iki kentin bu sektörde Türkiye katma değerinin % 66,5'ni yaratıkları görülmektedir.

Kimya sektörü de az sayıdaki kentte yoğunlaşmıştır. Bu sektörde Kocaeli, İzmir ve İstanbul öne çıkmaktadır. Bu üç kentin bu sektörde Türkiye katma değerinin % 66,1'ni üretmektedir.

Taş ve Toprağa dayalı sanayide mekansal yoğunlaşma görece olarak daha düşük kalmıştır. Bu sektörde de İstanbul % 21,59 ile ilk sırada yer alırken diğer kentlerde yüksek bir yoğunlaşma görülmemektedir.

Metal ana sanayiinde Zonguldak, Kocaeli, Hatay ve İstanbul en önde yer alan kentler olarak sıralanmaktadır. Bu 4 kent sektördeki katma değerin % 56,9'nu yaratmaktadır.

Metal eşya ve makine sanayiinde İstanbul % 34,8 pay ile tam bir önder kent konumunda bulunmaktadır. Bu sektörde İstanbul, Bursa ve Kocaeli'nin toplam payı % 55,5 civarında bulunmaktadır.

Tablo 30: Kentler Düzeyinde Sektörel Uzmanlaşma (Kentlerin İmalat Sanayi Katma Değer İçindeki Payları) (%) (Büyükten Küçüğe) (*)

	GIDA, İÇKİ TÜTÜN	TEKSTİL DERİ	ORMAN ÜR. MOBİLYA	KAĞIT BASIM	KİMYA	TAŞ. TOPRAĞA DAYALI SAN.	METAL ANA SANAYİ	METAL-EŞYA MAKİNE SAN.	DİĞER İMALAT SAN.
	31	32	33	34	35	36	37	38	39
İzmir	24,2 İstanbul	37,6 Bolu	15,01 İstanbul	56,2 Kocaeli	29,2 İstanbul	21,59 Zonguldak	23,5 İstanbul	34,8 İstanbul	93,9
İstanbul	18,2 Bursa	13,1 Kayseri	13,12 İzmir	10,3 İzmir	20,8 İzmir	9,74 Kocaeli	12,7 Bursa	10,6 İzmir	2,85
Bursa	5,82 Tekirdağ	6,97 Ankara	12,66 Ankara	3,34 İstanbul	16,1 Kocaeli	9,51 Hatay	10,6 Kocaeli	10,1 Ankara	2,68
Ankara	4,48 İzmir	6,29 İstanbul	11,15 Muğla	2,12 İçel	10,9 Kırklareli	9,1 İstanbul	10,1 Ankara	9,93	
Konya	4,17 Adana	5,54 Kocaeli	7,68 Tekirdağ	1,82 Kırıkkale	7,95 Bilecik	7,1 Bursa	8,29 Tekirdağ	4,43	
Adana	3,65 Denizli	5,22 Bursa	6,29 Zonguldak	1,48 Adana	2,67 Çanakkale	5,8 İzmir	7,39 İzmir	7,89	
Manisa	3,51 Kayseri	4,22 Tekirdağ	4,67 İçel	1,46 Kırklareli	1,23 Ankara	3,85 Konya	2,95 Adapazarı	4,69	
Balıkesir	3,4 G.Antep	2,96 İzmir	3,14 Kocaeli	1,46 Yalova	1,37 İçel	3,49 Denizli	2,43 Eskişehir	3,24	
Kocaeli	2,92 İçel	2,22 Isparta	1,45 Balıkesir	1,25	Adana	3,37 Elazığ	2,19 Manisa	3,18	
Eskişehir	2,57 Yalova	1,5 Kütahya	1,35 Denizli	1,14	Eskişehir	2,67 Ankara	1,82 Bilecik	2,23	
Bolu	2,1 Kocaeli	1,94 Adana	1,29 Eskişehir	1,08	Manisa	2,07 Kayseri	1,52 Adana	1,46	
Kırklareli	1,6 Aydın	1,6			Konya	1,98 Kırıkkale	1,06 Nevşehir	1,25	
Rize	1,5 K.Maraş	1,46			Bursa	1,95	Bolu	1,18	
Çanakkale	1,49 Edirne	1,34			Isparta	1,44			
Malatya	1,38 Ankara	1,12			Denizli	1,25			
Karaman	1,25								
Tekirdağ	1,21								
TOPLAM	83,4	93,1	77,8	81,7	90,2	84,9	84,5	994,9	99,4

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı. (*): Sıralamada %1'in üzerindeki kentler değerlendirmeye alınmıştır.

5.BÖLGESEL GELİR FARKLILIKLARI

Bu alt bölümde Türkiye ekonomisinde yaşanan bölgesel dengesizliğin ulaştığı boyut bu kez milli gelirin bölgesel düzeyde dağılımı ve bu dağılımın istikrarlı gelişip gelişmediği ele alınarak analiz edilecektir. Tablo 31 ve Tablo 32 bu amaçla hazırlanmıştır.

Tablo 31: Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın (GSYİH) Bölgesel Dağılımı (%)

	Akdeniz	D. Anadolu	Ege	G.D. Anadolu	İ. Anadolu	Karadeniz	Marmara	Türkiye
1987	12,0	4,1	16,6	5,2	16,9	10,0	35,3	100,0
1988	11,9	4,1	16,8	5,6	16,8	9,8	35,0	100,0
1989	12,4	4,0	16,6	5,2	15,7	10,1	36,0	100,0
1990	12,4	4,0	16,5	5,4	16,2	9,7	35,9	100,0
1991	11,9	3,8	16,2	5,7	16,5	9,7	36,1	100,0
1992	11,9	3,8	16,4	5,6	16,2	9,8	36,4	100,0
1993	12,1	3,6	16,6	5,5	16,0	9,2	36,9	100,0
1994	12,2	3,8	17,2	5,4	16,3	9,4	35,6	100,0
1995	12,2	3,5	17,2	5,2	16,0	9,1	36,7	100,0
1996	11,9	3,3	17,1	5,2	15,7	9,3	37,4	100,0
1997	12,1	3,3	16,8	5,3	15,3	9,0	38,1	100,0
1998	12,0	3,3	16,7	5,3	15,7	9,2	37,8	100,0
1999	12,1	3,4	16,5	5,2	15,7	9,3	37,7	100,0
2000	11,7	3,3	16,8	5,1	16,1	9,1	38,0	100,0
2001	12,0	3,5	16,7	5,5	15,8	9,2	37,2	100,0
Y. Ortalama	12,1	3,6	16,7	5,4	16,1	9,5	36,7	100,0

Kaynak: DİE'den hareketle kendi hesaplamamız.

Milli gelirin bölgesel düzeyde dağılımını gösteren Tablo 6 değerleri incelendiğinde, Marmara bölgesinin 2001 yılı itibariyle tek başına ulusal gelirin %37,2'sini yarattığı, bu bölgemizin ulusal gelirden aldığı payın 1987-2001 döneminde %35,3'den %37,2'ye yükseldiği anlaşılmaktadır. Marmara bölgesinin 1987-2001 döneminde ulusal gelirden aldığı pay yıllık ortalama düzeyinde %36,7 oranında gerçekleşmiştir. Marmara bölgesinden sonra ulusal gelirden aldığı pay açısından ikinci sırada bulunan Ege bölgesinin milli gelirden aldığı payın 1987-2001 döneminde neredeyse aynı kaldığı görülmektedir. Buna göre 1987 yılında bu bölgemizin ulusal gelirden aldığı pay %16,6 iken, 2001 yılında %16,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu bölgemizin ulusal gelirden aldığı pay ise yıllık ortalama düzeyinde %16,7 oranında tespit edilmiştir. Ele alınan dönem içerisinde ulusal gelirden aldığı pay artan diğer bir bölgemiz de G. Doğu Anadolu bölgesi olmuştur. Dönem boyunca Akdeniz bölgesinin payı neredeyse %12'ler oranında sabit kalırken, D. Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin ulusal gelirden aldıkları pay düşmüştür.

Tablo 32: Bölgelere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Büyüme Hızları ve Standart Sapma Değerleri (%)

	Akdeniz	D. Anadolu	Ege	G.D. Anadolu	İç Anadolu	Karadeniz	Marmara	Türkiye
1988	1,4	2,2	3,5	8,7	1,6	0,9	1,4	2,1
1989	5,0	-2,2	-1,0	-6,1	-6,7	3,0	3,1	0,3
1990	8,8	8,8	8,4	13,2	12,9	5,0	8,9	9,3
1991	-3,0	-2,8	-0,7	7,0	3,1	0,3	1,7	0,9
1992	6,3	4,5	7,0	3,6	3,8	7,2	6,6	6,0
1993	9,5	3,7	9,3	7,0	6,9	1,8	9,8	8,0
1994	-4,4	-0,5	-1,5	-7,8	-4,1	-3,3	-8,8	-5,5
1995	7,0	-1,9	6,7	3,8	5,6	4,1	10,6	7,2
1996	4,6	2,6	6,8	6,2	4,7	9,2	8,9	7,0
1997	9,0	5,5	5,2	10,1	5,3	4,2	9,7	7,5
1998	2,3	2,8	3,1	2,8	5,2	4,9	2,1	3,1
1999	-3,9	-1,9	-5,9	-6,7	-4,3	-3,7	-4,9	-4,7
2000	3,8	4,3	8,7	5,5	9,6	4,8	8,1	7,4
2001	-5,0	-1,2	-7,8	0,1	-8,9	-6,6	-9,3	-7,5
S. Sapma	4,9	3,6	4,8	6,6	5,6	3,7	6,0	4,9
Y.Ort.Büy	3,0	1,7	3,0	3,4	2,5	2,3	3,4	2,9

Kaynak: DİE'den hareketle kendi hesaplamamız.

Bölgesel gelirin istikrarlı gelişip gelişmediğini gösteren büyüme hızlarının standart sapma değerleri incelendiğinde (Tablo 32), ulusal gelirin en istikrarsız geliştiği bölgemizin G. Doğu Anadolu bölgesi olduğu, bu bölgemizi Marmara bölgesinin izlediği anlaşılmaktadır. Bu iki bölgemize ilişkin gelirin büyüme hızlarının göreceli olarak daha istikrarsız olmasında 1994 yılında yaşanan iktisadi kriz başta olmak üzere, 2001 yılında yaşanan krizin de etkilerini belirtmek gerekir: 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda Türkiye ulusal geliri %5,5 oranında daralırken, G. Doğu Anadolu bölgesinde %7,8 oranında, Marmara bölgesinde ise %8,8 oranında daralmıştır. 2001 yılında yaşanan iktisadi krizde ise en fazla etkilenen bölgelerimizin başında Marmara (%9,3), İç Anadolu (%8,9) ve Ege (%7,8) bölgelerinin geldiği görülmektedir. Bölgesel düzeyde ulusal gelirin düştüğü yıllardan biri de 1999 yılında Marmara'da yaşanan deprem yılında gerçekleşmiştir. Gerek 1994 ve 1999 ve gerekse de 2001 kriz yıllarında ulusal ve bölgesel gelirlerde önemli düşüşler gerçekleşmiştir. 1994 krizinde G. Doğu Anadolu ve Marmara bölgeleri, 1994 krizinde Ege ve .G. Doğu Anadolu bölgeleri ve 2001 krizinde ise Marmara ve İç Anadolu bölgeleri en fazla etkilenen bölgelerimizin başında yer almıştır.

Bölgeler itibariyle ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme hızları incelendiğinde; 1988-2001 döneminde en hızlı büyüyen bölgelerimizin Marmara (%3,4), G. Doğu Anadolu

(%3,4), Ege (%3) ve Akdeniz (%3) bölgeleri olduğu görülmektedir. Bu bölgelerimizde ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme hızları, ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme hızı olan %2,9 oranından daha yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Dönem boyunca bölgesel gelir artış hızı görece olarak düşük kalan bölgelerimiz ise, İç Anadolu (%2,5), Karadeniz (%2,3) ve D. Anadolu (%1,7) bölgeleri olarak sıralanmıştır.

5.1.İstatistikî Bölge Sınıflamasına Göre Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

Bu alt bölümde DİE'nin yeni bölge tasnifi² ekseninde kişi başına gelir düzeyindeki gelişmeler incelenecektir. İstatistikî bölge sınıflamasına göre kişi başına gayri safi yurt içi hasıla değerlerinin gelişimi Tablo 33' de gösterilmiştir.

---

² DİE, geçmiş yıllarda bölgesel gelir istatistiklerini 7 bölge çerçevesinde değerlendirirken, 28/8/2002 tarih ve 2002/4720 sayılı kararname ile birlikte ülke çapında istatistikî bölge sınıflamasına gitmiş, milli gelir değerlerini bu yeni tasnif çerçevesinde hesaplamaya başlamıştır. Bu yeni sınıflama ile "Avrupa

Tablo 33: İstatistiki Bölge Sınıflamasına Göre Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla(2001) (Cari Fiyatlarla, sıralı)

İstatistiksel Bölgeler-Düzyey 2	\$
TÜRKİYE	2146
1 Bolu,Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	4109
2 İzmir	3215
3 İstanbul	3063
4 Ankara	2752
5 Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	2733
6 Bilecik, Bursa, Eskişehir	2513
7 Aydın, Denizli, Muğla	2427
8 Adana, Mersin	2393
9 Bartın, Karabük, Zonguldak	2324
10 Balıkesir, Çanakkale	2105
11 Antalya, Burdur, Isparta	2030
12 Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak	1891
13 Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde	1819
14 Karaman, Konya	1599
15 Hatay, K. Maraş, Osmaniye	1589
16 Amasya, çorum, Samsun, Tokat	1559
17 Çankırı, Kastamonu, Sinop	1497
18 Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli	1429
19 Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	1428
20 Kayseri, Sivas, Yozgat	1422
21 Adıyaman, Gaziantep, Kilis	1398
22 Diyarbakır,Şanlıurfa	1156
23 Bayburt, Erzincan, Erzurum	1081
24 Batman, Mardin, Siirt, Şırnak	993
25 Bitlis, Hakkari, Muş, Van	749
26 Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	730

Kaynak: DİE

İstatistiki bölge sınıflamasına göre oluşturulan 26 alt bölgenin kişi başına GSYİH düzeyleri incelendiğinde; Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya ve Yalova'dan oluşan bölgenin kişi başına düşen 4.109 dolar ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu bölgeyi 3.215 dolar ile İzmir, 3.063 dolar ile İstanbul ve 2.752 dolarla da Ankara bölgesi izlemiştir. Kişi başına gelir düzeyi 1000 doların altında kalan 3 bölge ise Doğu ve G. Doğu Anadolu kentlerinden meydana gelmektedir. Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak'dan oluşan alt bölge kişi başına 993 dolara sahip iken, son sırada yer alan Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars alt bölgesindeki kişi başına gelir düzeyi 730 dolardır.

Yeni bölge sistemine göre en zengin bölge ile en fakir bölge arasındaki kişi başına GSYİH farkı 5,6 kat kadardır.

Birliğı sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanının oluşturulması (www.die.gov.tr)" hedeflenmiştir.

5.2.İl Düzeyinde Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

Bu alt bölümde, Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın gelişimi iller düzeyinde ele alınarak incelenecektir. Tablo 34 bu amaçla verilmiştir.

Tablo 34: İller itibariyle Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılat-Cari Fiyatlarla(2001) (Sıralı)

TÜRKİYE ORTALAMASI		\$	
2146		\$	
1 Kocaeli	6165	41 Tunceli	1584
2 Bolu	4216	42 Kahramanmaraş	1584
3 Kırklareli	3590	43 Konya	1554
4 Yalova	3463	44 Isparta	1510
5 Muğla	3308	45 Trabzon	1506
6 İzmir	3215	46 Kırşehir	1488
7 İstanbul	3063	47 Sinop	1459
8 Zonguldak	2969	48 Giresun	1443
9 Ankara	2752	49 Amasya	1439
10 Kırıkkale	2725	50 Uşak	1436
11 Bilecik	2584	51 Malatya	1417
12 Eskişehir	2513	52 Sivas	1399
13 Bursa	2507	53 Tokat	1370
14 Tekirdağ	2498	54 Diyarbakır	1313
15 Manisa	2459	55 Afyon	1263
16 İçel	2452	56 Batman	1216
17 Edirne	2403	57 Erzincan	1158
18 Adana	2339	58 Osmaniye	1157
19 Çanakkale	2335	59 Düzce	1142
20 Antalya	2193	60 Çankırı	1136
21 Artvin	2137	61 Siirt	1111
22 Denizli	2133	62 Gümüşhane	1075
23 Nevşehir	2117	63 Ordu	1064
24 Sakarya	2108	64 Erzurum	1061
25 Aydın	2017	65 Bartın	1061
26 Karaman	2012	66 Bayburt	1017
27 Balıkesir	2005	67 Şanlıurfa	1008
28 Burdur	1951	68 Mardin	983
29 Rize	1897	69 Aksaray	966
30 Kilis	1817	70 Adıyaman	918
31 Kayseri	1806	71 Kars	886
32 Kütahya	1805	72 Van	859
33 Kastamonu	1781	73 Iğdır	855
34 Niğde	1781	74 Yozgat	852
35 Hatay	1757	75 Ardahan	842
36 Elazığ	1704	76 Hakkari	836
37 Samsun	1680	77 Bingöl	795
38 Çorum	1654	78 Bitlis	646
39 Gaziantep	1593	79 Şırnak	638
40 Karabük	1587	80 Muş	578
		81 Ağrı	568

Kaynak: DİE

Tabloda gösterilen verilere göre Kocaeli kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla sıralamasında 6.165 dolar ile ilk sırada bulunmaktadır. Bu ilimizi 4.216 dolar ile Bolu

ve 3.590 dolarla da Kırklareli izlemektedir. Kişi başına gelir düzeyi sıralamasında yer alan son öbekteki kentlerin büyük bir kısmının Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgelerinde yer aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte İç Anadolu bölgesinde bulunmalarına karşın Yozgat ve Aksaray'ın gelir düzeyindeki düşüklük dikkat çekmektedir.

5.3.Kişi Başına Gelir Düzeyi Türkiye Ortalamasının Altında Kalan İller

Tablo 35' de kişi başına gelir düzeyi Türkiye ortalamasının altında yer alan illerin gelişimi gösterilmiştir. Tablo 35 incelendiğinde, kişi başına gelir düzeyi Türkiye ortalamasının (Türkiye ortalaması=2.146 \$) altında kalan 61 il bulunmaktadır. Sadece 21 il (toplam il sayısının % 24,7'si) Türkiye ortalama gelir düzeyinin üzerinde kişi başına gelir düzeyine sahip bulunmaktadır. Diğer yandan kişi başına gelir düzeyi 1000 doların altındaki il sayısı 14 olarak tespit edilmiştir. Bu illerden sadece Yozgat ve Aksaray İç Anadolu bölgesinde yer almakta, diğer iller Doğu ve G.Doğu Anadolu bölgelerinde bulunmaktadır.

Bölgesel dengesizliğin tespitinde kullanılabilecek en anlamlı gösterge olan “gelir düzeyi” değerleri göz önüne alındığında, gerek iller ve gerekse de bölgeler düzeyinde önemli farklılaşmalar bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin önümüzdeki yıllarda sürdürülebilir bir kalkınma hızına ulaşması açısından, başta bölgeler olmak üzere, kentler arasındaki gelir farklılıklarının da azaltılması gerekmektedir.

Tablo 35: Kişi Başına Gelir Düzeyi Türkiye Ortalamasının Altında Kalan İller(Sıralı) (Türkiye Ortalaması=2.146\$)

Sıra	\$	Sıra	\$	Sıra	\$			
21	Artvin	2137	41	Tunceli	1584	61	Siirt	1111
22	Denizli	2133	42	Kahramanmaraş	1584	62	Gümüşhane	1075
23	Nevşehir	2117	43	Konya	1554	63	Ordu	1064
24	Sakarya	2108	44	Isparta	1510	64	Erzurum	1061
25	Aydın	2017	45	Trabzon	1506	65	Bartın	1061
26	Karaman	2012	46	Kırşehir	1488	66	Bayburt	1017
27	Balıkesir	2005	47	Sinop	1459	67	Şanlıurfa	1008
28	Burdur	1951	48	Giresun	1443	68	Mardin	983
29	Rize	1897	49	Amasya	1439	69	Aksaray	966
30	Kilis	1817	50	Uşak	1436	70	Adıyaman	918
31	Kayseri	1806	51	Malatya	1417	71	Kars	886
32	Kütahya	1805	52	Sivas	1399	72	Van	859
33	Kastamonu	1781	53	Tokat	1370	73	Iğdır	855
34	Niğde	1781	54	Diyarbakır	1313	74	Yozgat	852
35	Hatay	1757	55	Afyon	1263	75	Ardahan	842
36	Elazığ	1704	56	Batman	1216	76	Hakkari	836
37	Samsun	1680	57	Erzincan	1158	77	Bingöl	795
38	Çorum	1654	58	Osmaniye	1157	78	Bitlis	646
39	Gaziantep	1593	59	Düzce	1142	79	Şırnak	638
40	Karabük	1587	60	Çankırı	1136	80	Muş	578
						81	Ağrı	568

Kaynak: DİE

6.BÖLGESEL TEŞVİKLER VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

Bu bölümde kamunun bölgesel dengesizlikleri gidermek için kullandığı araçlardan ikisi olan teşvikler ve kamu yatırım harcamalarının bölgesel dengesizlikleri ne düzeyde dengelediği araştırılıp analiz edilecektir.

6.1.Teşvikler

Teşvikler, bölgesel dengesizliği dengelemeye yönelik araçların başında gelmektedir. Görece geri bölgeler “yatırım iklimi” açısından oldukça olumsuz özellikler taşımakta, görece geri bölgelerin ulusal ekonomi ile entegrasyonun tam sağlanamaması nedeniyle iç pazarın gelişimi engellenmektedir. Görece bölgelerde yatırımları olumsuz etkileyen faktörler, teşvikler yoluyla giderilmeye çalışılmaktadır. Bu bölümde teşvik uygulamasının bölgesel dengesizlikleri gidermedeki etkisi araştırılıp analiz edilecektir.

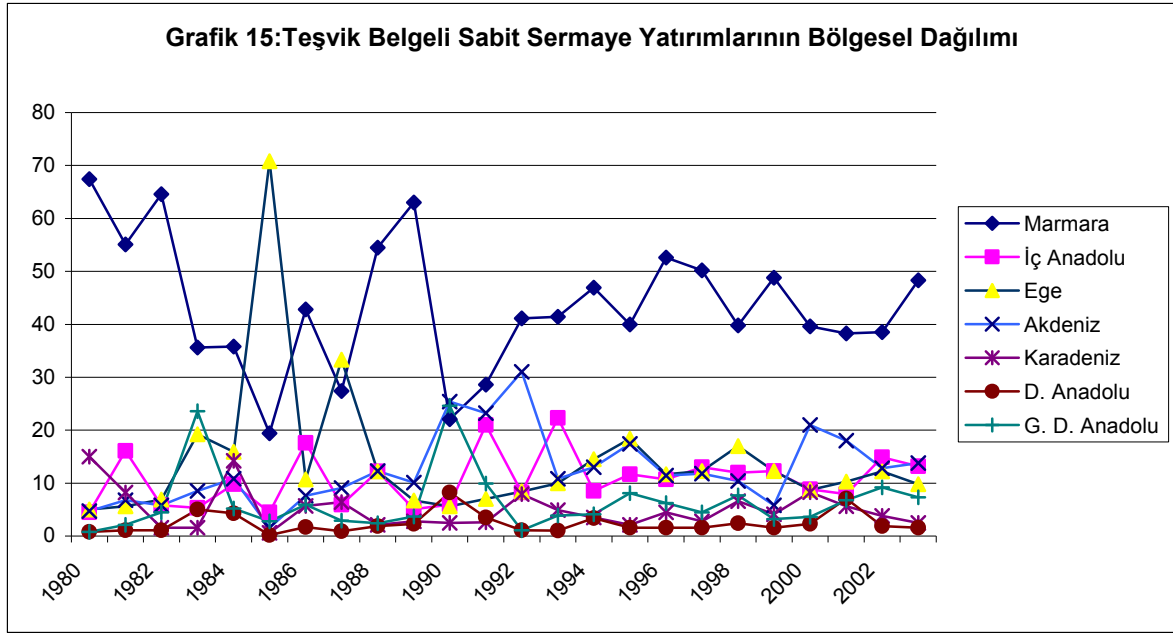
Türkiye ekonomisinde teşvik belgeli sabit sermaye yatırımlarının bölgesel dağılımını gösteren Tablo 36 verileri incelendiğinde, Marmara bölgesinin yıllık ortalama %43,4 oranı ile diğer bölgelerin neredeyse tamamına yakın bir pay aldığı görülmektedir. Marmara bölgesini Ege (%14,4), Akdeniz (%12,6) ve İç Anadolu (%10,7) bölgelerinin izlediği anlaşılmaktadır. Bu bölgelerimizi bir üçüncü grup olarak Karadeniz (%5,0) ve GAP yatırımları nedeniyle G. Doğu Anadolu (%6,4) bölgeleri izlerken, son sırada yıllık ortalama %2,4'lük pay ile D Anadolu'nun geldiği görülmektedir.

Tablo 36:Teşvik Belgeli Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (%)

	Marmara	İç Anadolu	Ege	Akdeniz	Karadeniz	D. Anadolu	G. D. Anadolu
1980	67,4	4,5	5,0	4,7	15,0	0,8	0,8
1981	55,1	16,1	5,6	6,8	8,2	1,1	2,1
1982	64,6	5,8	6,9	5,8	1,6	1,1	4,5
1983	35,6	5,3	19,2	8,5	1,6	5,0	23,6
1984	35,8	9,8	15,9	10,8	14,2	4,3	5,2
1985	19,4	4,5	70,8	1,6	0,6	0,2	2,8
1986	42,8	17,6	10,7	7,6	5,7	1,7	5,9
1987	27,4	5,9	33,3	9,1	6,4	0,9	2,9
1988	54,5	12,2	12,2	12,3	2,1	1,9	2,4
1989	63,0	5,1	6,7	10,1	2,8	2,3	3,7
1990	22,1	5,9	5,6	25,4	2,5	8,2	24,6
1991	28,6	21,0	7,0	23,2	2,6	3,5	9,9
1992	41,1	8,2	8,4	31,0	7,9	1,1	1,1
1993	41,4	22,3	10,0	10,8	4,9	1,0	3,9
1994	46,9	8,5	14,5	13,0	3,5	3,4	4,1
1995	40,0	11,7	18,4	17,4	2,1	1,6	8,1
1996	52,6	10,7	11,7	11,4	4,5	1,6	6,2
1997	50,2	13,0	12,3	11,8	2,8	1,6	4,5
1998	39,8	12,0	17,0	10,4	6,6	2,4	7,7
1999	48,8	12,3	12,3	5,8	4,1	1,6	3,2
2000	39,6	8,8	8,7	21,0	8,3	2,3	3,6
2001	38,3	7,9	10,3	18,0	5,6	7,1	6,8
2002	38,5	14,9	12,2	12,8	3,8	1,9	9,2
2003	48,3	13,2	9,8	13,8	2,5	1,6	7,3
Yıllık Ortalama pay	43,4	10,7	14,4	12,6	5,0	2,4	6,4

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerinden hareketle tarafımızdan hesaplanmıştır.

Başka bir ifadeyle, teşviklerin bölgesel dengesizlikleri gidermede beklenen işlevi yerine getiremediği, teşviklerin giderek başta Marmara bölgesi olmak üzere, ülkenin en gelişmiş bölgelerinde yoğunlaştığı, görece geri bölgelere yönelik teşviklerin sınırlı kaldığı görülmektedir.

6.2. Kamu Yatırım Harcamaları

Bölgesel dengesizliğin önemli boyutlara ulaştığı ekonomilerde bu dengesizliği giderebilecek en temel araçlardan biri kamu yatırımlarıdır. Kamu yatırımları yoluyla bir yandan görece geri bölgelerdeki ekonomi canlanırken, diğer yandan özel yatırımcıların görece geri bölgelerde yatırım yapması için uygun iklimin yaratılması sağlanarak, görece geri bölgeler ekonomik kalkınma açısından önemli bir dinamizme sahip olacaktır.

Türkiye’de kamu yatırım harcamalarının nicel boyutu incelendiğinde yukarıda belirtilen amacı gerçekleştirmede ne düzeyde başarılı olmuştur? Bölgeler itibariyle kamu yatırım harcamalarının gelişimini 1990-2001 dönemi için gösteren Tablo 37 verileri incelendiğinde, kamu yatırım harcamalarının yukarıda belirtilen bölgesel dengesizliği dengeleyici işlevini yerine getiremediği, kamu yatırım harcamalarının ağırlıklı olarak Marmara başta olmak üzere İç Anadolu ve Ege bölgelerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Buna göre 1990-2001 döneminde Marmara bölgesinin toplam kamu yatırım harcamalarında aldığı pay yıllık ortalama düzeyinde %25 iken, İç Anadolu %18,7 ve Ege %15,2 oranlarında pay almıştır. Bölgesel dengesizlikleri

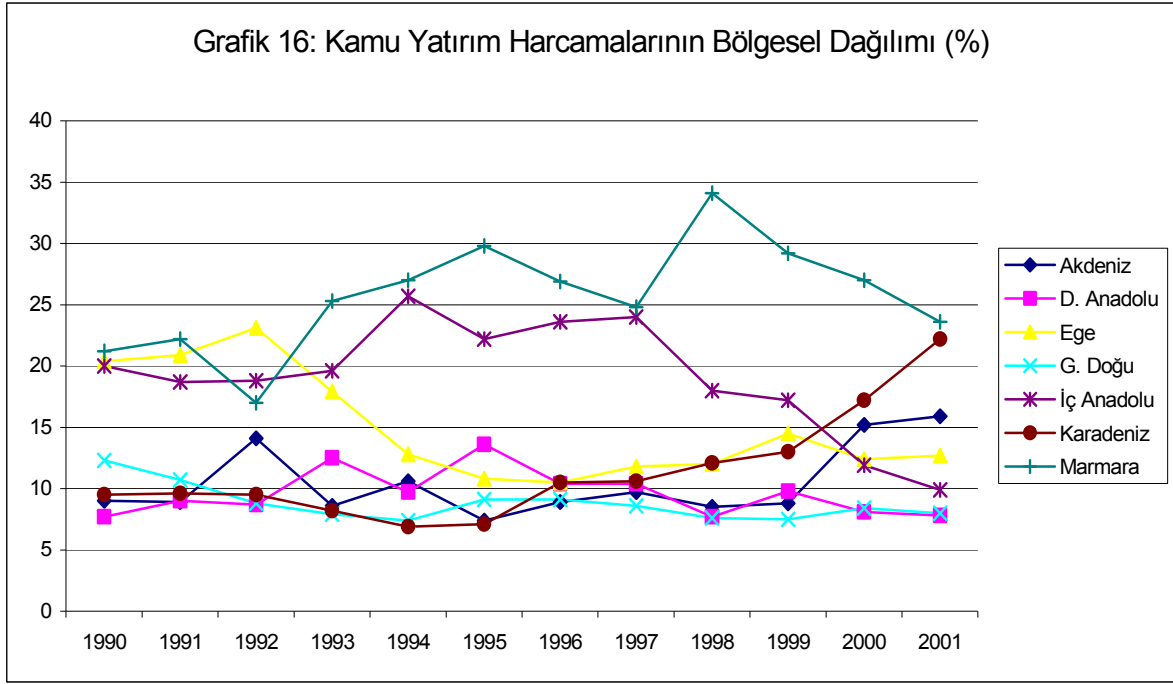
gidermede en etkin araçların başında gelen ve 1980'li yıllarla birlikte kamu yatırım harcamalarında gözlenen daralma sonucunda, D. Anadolu ve G. Doğu Anadolu bölgeleri kamu yatırım harcamalarında en az pay alan bölgeler olarak öne çıkmıştır. Görece az gelişmiş bölgelerimiz olan D. Anadolu bölgesinin toplam kamu yatırım harcamalarında aldığı pay 1990-2001 döneminde yıllık ortalama %9,4 ve G. Doğu Anadolu bölgesi ise yıllık ortalama %8,9 ile en son sırada yer alan bölgelerimiz olmuştur.

Tablo 37: Kamu Yatırım Harcamalarının Bölgesel Dağılımı (%)

Bölgeler	Akdeniz	D. Anadolu	Ege	G. Doğu	İç Anadolu	Karadeniz	Marmara	Toplam
1990	9,0	7,7	20,4	12,3	20,0	9,5	21,2	100
1991	8,9	9,0	20,9	10,7	18,7	9,6	22,2	100
1992	14,1	8,7	23,1	8,8	18,8	9,5	17,0	100
1993	8,6	12,5	17,9	7,9	19,6	8,2	25,3	100
1994	10,6	9,7	12,8	7,4	25,7	6,9	27,0	100
1995	7,4	13,6	10,8	9,1	22,2	7,1	29,8	100
1996	8,9	10,4	10,5	9,1	23,6	10,5	26,9	100
1997	9,7	10,4	11,8	8,6	24,0	10,6	24,8	100
1998	8,5	7,7	12,0	7,6	18,0	12,1	34,1	100
1999	8,8	9,8	14,5	7,5	17,2	13,0	29,2	100
2000	15,2	8,1	12,4	8,4	11,9	17,2	27,0	100
2001	15,9	7,8	12,7	8,0	9,9	22,2	23,6	100
Y. ortalama	10,5	9,6	15,0	8,8	19,1	11,4	25,7	100

Kaynak: DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Kamu yatırım harcamalarına ilişkin en son verinin 2001 yılında bitmesi nedeniyle analiz bu yıllla sınırlı tutulmuştur.

Kamu yatırım harcamalarının bölgesel büyüme hızlarını ve standart sapma değerlerini gösteren Tablo 10 verileri incelendiğinde, yıllık ortalama artış hızı en yüksek olan bölgelerimiz olarak Akdeniz (%11,5) ve Karadeniz (%11,2) bölgeleri dikkat çekmektedir. Kamu yatırım harcamalarının yıllık ortalama büyüme hızının İç Anadolu'da %6,6; Ege Bölgesinde %3,2 ve G. Doğu Anadolu bölgesinde ise %2,7 oranında düştüğü görülmektedir. Aynı dönemde D. Anadolu bölgesinin kamu yatırım harcamaları yıllık ortalama olarak %1 oranında artarken, Marmara bölgesindeki artış %1,5 ile sınırlı kalmıştır.

Tablo 38: Kamu Yatırım Harcamalarının Bölgesel Büyüme Hızları ve Standart Sapma Değerleri (%)

Bölgeler	Akdeniz	D. Anadolu	Ege	G. Doğu	Ana.	İç Anadolu	Karadeniz	Marmara
1991	-27,0	-14,1	-24,5	-35,8	-31,2	-25,5	-22,7	
1992	69,6	3,3	18,0	-12,4	7,3	5,6	-18,2	
1993	-48,6	21,3	-34,6	-24,2	-12,4	-27,4	25,5	
1994	-16,6	-47,4	-51,8	-36,7	-11,2	-42,6	-27,9	
1995	-19,6	61,3	-2,0	42,8	-0,2	19,1	27,5	
1996	57,0	-0,3	26,1	29,9	38,2	92,2	17,7	
1997	30,9	20,9	35,3	13,7	22,9	21,4	10,9	
1998	-7,1	-22,0	7,1	-7,0	-20,9	19,8	45,2	
1999	-12,5	7,9	2,3	-15,9	-19,4	-8,3	-27,5	
2000	118,0	3,8	8,3	41,0	-12,4	67,0	17,3	
2001	-17,2	-23,7	-19,0	-24,7	-33,9	2,0	-30,7	
Standart Sapma	50,8	28,7	26,7	29,7	22,2	40,2	27,3	
Yıllık Ort Artış	11,5	1,0	-3,2	-2,7	-6,6	11,2	1,5	

Kaynak: DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

Kamu yatırım harcamalarının zaman içerisinde istikrarlı gelişip gelişmediğini gösteren standart sapma değerleri incelendiğinde (Tablo 38), en istikrarsız gelişen bölgemizin Akdeniz olduğu, bu bölgemizi Karadeniz'in izlediği anlaşılmaktadır. Görel olarak istikrarlı gelişen bölgemiz ise İç Anadolu bölgesi olmuştur.

Sonuç olarak, kamu yatırım harcamalarının bölgesel dağılımı incelendiğinde, ekonomideki bölgesel eşitsizlikleri dengeleyici özellikler taşımadığı, yatırımların

gelişmiş bölgelerimizde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır: Marmara bölgesi 1990-2001 döneminde yıllık ortalama %25,7 oranında pay alırken, D. Anadolu ve G Doğu Anadolu gibi görece geri iki bölgemizin aynı dönemde aldığı yıllık ortalama pay %9,2 ile sınırlı kalmıştır.

6.3.Kamu Yatırımlarının iller Düzeyinde Gelişimi

Kamu yatırım tahsisleri Tablo 39'un son 2 sütununda gösterilen verilere göre değerlendirildiğinde, kamu yatırım tahsislerinde en fazla yararlanan illerin gelişmiş bölgelerde yer alan illerin olduğu görülmektedir. İller düzeyinde 1991-2001 dönemi toplam değerlerine göre kamu yatırım tahsislerinde en fazla yararlanan iller şunlardır: Ankara, İzmir, Bursa, Adana, İçel, Kocaeli, K.Maraş, Muğla ve Antalya olarak sıralanabilir. Kamu yatırımlarında ele alınan dönem içerisinde Ş.Urfa GAP yatırımları nedeniyle, önemli bir pay almış olmakla birlikte, Doğu ve G.Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan kentlerin kamu yatırımlarında aldıkları pay son derece yetersiz bulunmaktadır. Diğer yandan Burdur, Nevşehir, Niğde, Uşak, Kırşehir, Sinop ve Bilecik gibi Doğu bölgeleri dışında kalan illerin de önemli düzeyde kamu yatırımlarından mahrum kaldıkları görülmektedir. Başka bir ifadeyle, GAP yönelik muazzam kamu yatırımları dışında, bu aracın Türkiye'de bölgesel dengesizlikleri gidermede etkin bir araç olarak kullanılamadığı görülmektedir.

Tablo 39: 1991-2001 Yılları Kamu Yatırım Tahsislerinin İllere Göre Dağılımı(%)

İLLER	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1991-	1991-
												2001 (a)	2001 (b)
												YOAH	YOAH
ADANA	0,60	0,86	0,95	1,01	0,93	0,91	2,25	2,10	1,12	1,43	1,61	1,53	3,22
ADİYAMAN	0,08	0,12	0,07	0,13	0,12	0,11	0,12	0,13	0,10	0,14	0,10	0,11	0,24
AFYON	0,12	0,10	0,09	0,16	0,15	2,54	0,29	0,16	0,13	0,17	0,21	0,23	0,49
AĞRI	0,06	0,08	0,07	0,13	0,09	0,07	0,11	0,11	0,12	0,08	0,23	0,14	0,30
AMASYA	0,08	0,07	0,05	0,06	0,07	0,07	0,10	0,06	0,05	0,11	0,15	0,11	0,23
ANKARA	6,34	5,30	6,80	10,29	12,43	8,79	10,39	7,29	6,70	5,39	4,54	5,99	12,62
ANTALYA	0,50	0,90	1,35	1,20	1,50	1,52	1,91	1,85	1,36	1,12	1,14	1,30	2,75
ARTVİN	0,04	0,04	0,05	0,09	0,18	0,13	0,17	0,50	0,35	0,34	0,68	0,46	0,97
AYDIN	0,10	0,17	0,16	0,25	0,25	0,27	0,36	0,56	0,36	0,41	0,58	0,47	0,98
BALIKESİR	0,35	0,29	0,33	0,38	0,44	0,64	0,61	0,62	0,61	0,59	0,66	0,62	1,30
BİLECİK	0,05	0,05	0,03	0,05	0,08	0,14	0,23	0,21	0,15	0,13	0,08	0,13	0,27
BİNGÖL	0,11	0,37	0,68	0,60	0,86	1,41	1,06	1,24	0,66	0,36	0,34	0,57	1,21
BİTLİS	0,05	0,06	0,04	0,09	0,10	0,09	0,09	0,07	0,06	0,07	0,07	0,07	0,15
BOLU	0,13	0,11	0,19	0,75	1,37	0,21	0,33	0,23	0,15	0,13	0,31	0,24	0,50
BURDUR	0,05	0,06	0,04	0,08	0,07	0,08	0,08	0,08	0,04	0,05	0,04	0,05	0,10
BURSA	1,04	1,41	1,01	1,22	2,99	4,15	2,84	3,79	2,79	2,33	1,49	2,34	4,94
ÇANAKKALE	0,13	0,12	0,14	0,21	0,23	0,30	0,38	0,38	0,59	0,84	1,28	0,84	1,77
ÇANKIRI	0,05	0,04	0,04	0,07	0,07	0,11	0,13	0,16	0,18	0,19	0,04	0,12	0,26
ÇORUM	0,13	0,21	0,10	0,12	0,18	0,22	0,29	0,53	0,72	0,49	0,40	0,48	1,00
DENİZLİ	0,15	0,15	0,16	0,24	0,23	0,30	0,34	0,55	0,38	0,36	0,57	0,45	0,95
DIYARBAKIR	0,53	0,72	0,85	0,96	1,30	1,63	1,18	1,56	1,22	1,10	0,74	1,06	2,24
EDİRNE	0,22	0,25	0,14	0,18	0,16	0,17	0,18	0,17	0,14	0,16	0,19	0,17	0,36
ELAZIĞ	0,26	0,25	0,20	0,23	0,26	0,21	0,19	0,17	0,13	0,16	0,19	0,17	0,36
ERZİNCAN	0,14	0,09	1,02	0,75	0,72	0,19	0,15	0,10	0,14	0,14	0,09	0,14	0,29
ERZURUM	0,19	0,24	0,26	0,43	0,33	0,44	0,67	0,48	0,42	0,46	0,68	0,54	1,13
ESKİŞEHİR	0,51	0,49	0,49	0,58	0,62	0,92	0,81	0,93	0,76	0,92	0,93	0,88	1,86
GAZİANTEP	0,28	0,56	0,38	0,64	0,66	1,01	0,99	1,04	0,92	1,44	0,33	0,87	1,84
GİRESUN	0,07	0,07	0,03	0,08	0,08	0,08	0,15	0,08	0,08	0,12	0,13	0,11	0,23
GÜMÜŞHANE	0,10	0,12	0,07	0,07	0,07	0,08	0,12	0,11	0,08	0,08	0,50	0,23	0,48
HAKKARİ	0,03	0,03	0,03	0,10	0,12	0,09	0,13	0,12	0,04	0,08	0,11	0,09	0,19
HATAY	0,43	0,38	0,33	0,47	0,45	0,55	0,50	0,48	0,46	0,42	0,40	0,43	0,91
ISPARTA	0,05	0,16	0,18	0,25	0,46	0,53	0,63	0,41	1,50	1,27	0,22	0,78	1,63
İÇEL	0,62	0,69	1,06	1,58	1,86	1,46	1,00	1,07	1,15	1,10	1,12	1,13	2,37
İSTANBUL	9,28	9,10	9,73	7,91	11,88	8,83	10,50	7,55	9,13	6,78	7,61	7,87	16,58
İZMİR	4,10	4,90	4,86	3,90	6,25	5,34	5,61	5,36	4,83	2,44	2,44	3,48	7,32
KARS	0,21	0,39	0,35	0,13	0,14	0,10	0,12	0,12	0,10	0,09	0,13	0,11	0,24
KASTAMONU	0,12	0,14	0,14	0,17	0,17	0,26	0,35	0,23	0,20	0,21	0,17	0,20	0,43
KAYSERİ	0,24	0,29	0,31	0,61	0,56	0,58	0,58	0,29	0,35	0,32	0,33	0,35	0,74
KIRKLARELİ	0,06	0,06	0,06	0,08	0,10	0,18	0,11	0,13	0,14	0,06	0,09	0,10	0,20
KIRŞEHİR	0,23	0,21	0,11	0,13	0,11	0,09	0,10	0,07	0,05	0,15	0,09	0,10	0,21
KOCAELİ	0,63	1,04	1,43	1,66	3,39	2,90	1,11	0,64	0,64	0,84	1,24	1,02	2,14
KONYA	0,66	0,61	0,46	0,63	0,58	0,64	0,79	0,75	0,63	0,61	0,72	0,67	1,42
KÜTAHYA	0,26	0,34	0,20	0,15	0,17	0,21	0,23	0,18	0,19	0,31	0,44	0,31	0,65
MALATYA	0,58	0,53	0,49	0,40	0,43	0,35	0,32	0,33	0,24	0,26	0,37	0,31	0,66

Tablo39: Tablo Devamı

İLLER	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1991-	1991-
												2001	2002
												Toplam	Toplam
MANİSA	0,75	0,73	0,48	0,34	0,43	0,28	0,57	0,26	0,11	0,15	0,22	0,21	0,45
KAHRAMANM.	0,20	0,32	0,42	0,21	0,19	0,23	0,36	0,51	1,32	1,70	3,20	1,87	3,94
MARDİN	0,12	0,10	0,08	0,12	0,11	0,16	0,15	0,18	0,07	0,09	0,06	0,09	0,20
MUĞLA	1,34	1,76	1,05	1,01	1,26	1,33	1,43	1,26	1,24	1,21	1,66	1,39	2,93
MUŞ	0,05	0,06	0,06	0,07	0,11	0,22	0,26	0,54	0,36	0,28	0,37	0,34	0,72
NEVŞEHİR	0,15	0,09	0,08	0,08	0,06	0,10	0,10	0,09	0,09	0,07	0,04	0,07	0,14
NİĞDE	0,08	0,09	0,04	0,07	0,07	0,10	0,14	0,12	0,09	0,08	0,07	0,09	0,18
ORDU	0,11	0,11	0,09	0,23	0,20	0,24	0,28	0,25	0,24	0,23	0,30	0,26	0,54
RİZE	0,09	0,07	0,08	0,08	0,07	0,08	0,13	0,17	0,20	0,12	0,14	0,14	0,31
SAKARYA	0,12	0,14	0,11	0,15	0,17	0,90	0,52	0,28	0,42	0,32	0,35	0,36	0,76
SAMSUN	0,35	0,42	0,55	0,51	0,64	0,71	0,67	0,56	0,52	0,47	0,57	0,54	1,14
SİİRT	0,08	0,05	0,03	0,06	0,07	0,05	0,05	0,02	0,02	0,03	0,03	0,03	0,06
SİNOP	0,05	0,08	0,12	0,14	0,14	0,11	0,14	0,20	0,08	0,07	0,12	0,11	0,23
SİVAS	0,46	0,57	0,43	0,62	1,17	1,23	1,47	1,32	1,20	0,56	0,30	0,73	1,55
TEKİRDAĞ	0,80	0,09	0,23	0,38	0,38	0,37	0,41	0,28	0,20	0,14	0,16	0,20	0,41
TOKAT	0,08	0,09	0,08	0,13	0,11	0,12	0,16	0,13	0,07	0,08	0,09	0,09	0,20
TRABZON	0,26	0,30	0,35	0,40	0,33	0,39	0,44	0,41	0,28	0,29	0,32	0,32	0,68
TUNCELİ	0,04	0,06	0,08	0,08	0,24	0,17	0,26	0,69	0,40	0,39	0,51	0,45	0,95
ŞANLIURFA	1,29	1,54	2,22	0,95	1,12	1,11	1,90	1,27	0,77	0,85	0,70	0,91	1,91
UŞAK	0,04	0,05	0,02	0,05	0,05	0,08	0,10	0,07	0,06	0,08	0,06	0,07	0,14
VAN	0,29	0,26	0,17	0,25	0,25	0,25	0,31	0,19	0,15	0,15	0,37	0,24	0,51
YOZGAT	0,22	0,20	0,21	0,35	0,25	0,52	0,23	0,20	0,12	0,07	0,06	0,11	0,24
ZONGULDAK	1,20	0,75	0,49	0,41	0,34	0,30	0,37	0,29	0,19	0,29	0,35	0,30	0,64
AKSARAY	0,05	0,07	0,08	0,10	0,10	0,11	0,14	0,10	0,06	0,04	0,03	0,06	0,12
BAYBURT	0,04	0,02	0,03	0,05	0,05	0,06	0,06	0,02	0,06	0,01	0,02	0,03	0,06
KARAMAN	0,06	0,06	0,07	0,11	0,11	0,16	0,07	0,06	0,05	0,05	0,10	0,07	0,16
KIRIKKALE	0,41	0,37	0,27	0,21	0,15	0,45	0,50	0,37	0,26	0,33	0,47	0,38	0,80
BATMAN	0,25	0,15	0,08	0,12	0,14	0,09	0,09	0,05	0,05	0,06	0,06	0,06	0,13
ŞIRNAK	0,06	0,05	0,04	0,13	0,13	0,10	0,12	0,09	0,07	0,09	0,07	0,08	0,17
BARTIN		0,02	0,03	0,07	0,08	0,10	0,09	0,08	0,06	0,06	0,06	0,07	0,14
ARDAHAN			0,01	0,04	0,04	0,03	0,04	0,05	0,03	0,03	0,05	0,04	0,09
İĞDIR			0,01	0,14	0,17	0,19	0,12	0,08	0,05	0,04	0,04	0,06	0,12
YALOVA						0,04	0,06	0,06	0,04	0,08	0,08	0,07	0,14
KARABÜK						0,03	0,04	0,05	0,05	0,07	0,08	0,06	0,13
KİLİS						0,03	0,02	0,02	0,02	0,04	0,04	0,03	0,07
OSMANİYE							0,06	0,04	0,03	0,08	0,12	0,07	0,16
DÜZCE										0,14	0,11	0,08	0,16
İLLER TOPLAMI												47,45	100
MUHTELİF İLLER			55,45	51,49	37,94	40,20	39,32	46,67	50,82	56,94	54,81	52,51	
DAĞITILAMAYA			0,93	1,65	0,12	0,44	0,23					0,04	
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100,00	100	

Kaynak: DİE.

(a):Muhtelif illeri de kapsayan toplam kamu yatırım harcamalarından, 1991-2001 dönemi toplamından illerin aldıkları payın yüzde paylarını göstermektedir.

(b):Muhtelif iller hariç, sadece illere yönelik toplam kamu yatırım harcamalarından 1991-2001 dönemi toplamından illerin aldıkları payları göstermektedir.

7. KALKINMADA BÖLGESEL FARKLILIKLAR: BÖLGELER İTİBARIYLA EĞİLİMLER VE TESPİTLER

7.1. Türkiye ekonomisinde 1927 yılı ile ilgili bölgesel veriler göz önüne alındığında, bölgesel dengesizliklerin henüz 1980'li ya da 1990'lı yıllar kadar belirgin olmadığı anlaşılmaktadır. Bölgesel dengesizliklerin 1920'li yıllarda göreceli olarak daha şiddetli yaşanmamasının bir nedeni olarak, 1920'li yıllarda henüz bir sanayileşmeden bahsedilemeyeceği ileri sürülebilir. Osmanlıdan Cumhuriyete bakiye kalan sanayii neredeyse yok gibidir. Marmara bölgesi (kuşkusuz İstanbul) 1920'li yıllarda da en gelişmiş bölge görünümündedir. Ancak bölgenin diğer bölgeler ile arasındaki kalkınma farklılıklarının hızla açıldığı dönem, esas olarak 1950'li yıllardan itibaren özel sermaye birikimine dayalı sanayileşme yılları olmuş, sonraki dönemde uygulanan politikalar bu bölgemizin giderek bir çekim merkezine dönüştürmüştür.

7.2. Ege bölgesi bölgesel gelişme düzeyi açısından ikinci sırada bulunmaktadır. Bu bölgemiz içerisinde yer alan İzmir kutup kent özelliği taşımaktadır. Bu bölgede yer alan bir çok kent İzmir'in uzantısı olarak gelişmiştir. Bu bölgede yer alan Denizli ekonomisinde son yıllarda önemli gelişmeler gözlenmektedir. Denizli'nin gelişmesinde 1973 yılında bu kentin KÖY kapsamına alınması, organize sanayi bölge uygulaması, kentin geleneksel olarak 19.yy'a kadar uzanan tekstil üretimine sahip olması (Babadağ ve Buldan gibi) yurt dışı işçi dövizleri, sonradan başarısız olmasına rağmen işçi şirketlerinin kimi uygulamaları gibi bir dizi faktör sıralanabilir. Bu kentin kalkınmasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin bir araya gelerek örgütlendikleri EGS deneyimini de burada not etmek gerekir. EGS deneyimi her bir üye firmaya finansman, taşıma, pazarlama ve girdi temininde önemli avantajlar sağlamaktadır. Ancak Denizli'nin Türkiye ekonomisi içindeki payı hâlâ düşük seviyelerde bulunmaktadır. Denizli ekonomisi ile ilgili olarak yukarıdaki satırlarda ifade edilen gelişmelere karşın son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin de etkisiyle kent ekonomisi krize girmiş, sürdürülebilir kent ekonomisi bağlamında bazı açmazlarla karşı karşıya kalmıştır. Kent ekonomisinin sürdürülebilir olmasının önündeki en temel handikap, kent ekonomisinin ağırlıklı olarak havlu ve bornoz üretiminde uzmanlaşmasıdır. Bu tarz bir üretim yapısı kent ekonomisini dış şoklara karşı aşırı duyarlı kılmakta, kent ekonomisini "sürdürülebilir" olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bölge içerisinde yer alan Afyon, gıda, taş ve toprağa dayalı bir

sektörel gelişme gösterirken, Uşak tekstil sektöründe uzmanlaşmıştır. Muğla'da temel sektör turizm iken, Aydın'da turizm yanında tekstil sektörü öne çıkmaktadır.

7.3. Anadolu'nun kimi kentlerinin son yıllarda göstermiş olduğu ekonomik gelişme "Anadolu Kaplanları" olarak tanımlanmakta, bu kentlerin bazı sektörlerde gösterdikleri gelişmeler model olarak sunulmaktadır. Ancak bu kentlerin gelişmesini önceleyen temel süreç gelişmiş ülkelerde olduğu gibi (coğrafya yazınında "sanayi odakları" olarak tanımlanan) teknoloji ve verimlilik artışları sayesinde gerçekleşmemiş, anılan kentlerin gelişiminde daha ziyade işgücü kullanım biçimlerine dayalı işgücü esneklikleri ve fason üretim modeline dayalı gelişmeler etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle, bu kentlerde "çevresel" ya da aynı anlama gelmek üzere, "pasif esneklik" söz konusudur. Diğer yandan anılan bu kentlerin temel olarak emek ve kaynak yoğun sektörlerde uzmanlaştıkları, ürün çeşitlenmesine gidemedikleri görülmektedir. Bu kentlerden Konya ağırlıklı olarak gıda ve metal ana sanayiinde uzmanlaşırken, Çorum taş ve toprağa dayalı sanayi yanında gıda sektöründe uzmanlaşmıştır. Kayseri'de tekstil sektörü yanında mobilya sektörü öne çıkmıştır. Eskişehir'de ise metal eşya, makine, taş ve toprağa dayalı sanayii ve gıda-içki-tütün sanayiinde yoğunlaştığı görülmektedir (Eşiyok, 2001). Bu tarz bir kentsel gelişme stratejisi sürdürülebilir olmaktan uzak gözükmemektedir (Eşiyok, 2001). Son yıllarda özellikle tekstil sektöründe yaşanan olumsuz gelişmelerden en çok bu kentlerin etkilendikleri görülmektedir.

7.4. Akdeniz havzasında temel tarımsal üretimin pamuk olması nedeniyle, bu bölgemizin sanayileşmesinde tekstil sektörü sürükleyici bir konuma gelmiş, bu bölgeye yakın iç bölgelerde yer alan kimi kentler de bu gelişmeden etkilenerek, tekstil ağırlıklı bir sanayileşme sürecine girmiştir. Bu gelişmeye örnek olarak K. Maraş ve Kayseri verilebilir. Akdeniz havzasında Adana-İçel aksı sanayi birikimine dayalı gelişirken, Antalya ülkenin en temel turizm odağıdır. Antalya'da hizmet sektörü GSYİH içinde en önemli ağırlığa sahip bulunmaktadır. Bölgenin doğu aksında yer alan Adana ve Mersin her ne kadar bölge içinde imalat sanayinin yoğunlaştığı kentler olsa da, son yıllarda öncelikle Adana'nın istihdam ve katma değer paylarındaki düşüş dikkat çekmektedir. Bu düşüşün bir nedeni olarak 1960'lı ve 1970'li yıllarda yatırımlarını bu kentte yoğunlaştıran kimi holdinglerin 1980'li yıllar ile birlikte

uygulanmaya başlanan ihracata dayalı büyüme modeli ile birlikte yatırımlarını (dış entegrasyona uyum yetenekleri nedeniyle) başta İstanbul olmak üzere batı bölgelerine kaydırmaları etkili olmuştur.

7.5. Karadeniz Bölgesi esas itibariyle KİT yatırımlarına dayalı bir gelişme göstermektedir. Bu bağlamda kamunun üretken sektörlerden çekilmesi sonucunda bu bölgemiz oldukça olumsuz etkilenmiştir. Karadeniz bölgesinde öne çıkan kentlerin başında Trabzon ve Zonguldak gelmektedir. Bu bölgemizin doğusunda yer alan kentler batı kentlerine göre daha az gelişmiş olup, imalattan ziyade ticarete yönelmektedir. Bu bölgemizin temel kentlerinden biri Zonguldak'tır. Zonguldak esas itibariyle KİT yatırımlarından dolayı ana metal sanayine ve kömür üretimine dayalı bir gelişme sergilemektedir. Kentin Türkiye ana metal sanayi içindeki payı % 30'lar gibi yüksek düzeylerde bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, birçok Anadolu kentinde olduğu gibi bu kentte az sayıda sektörde uzmanlaşmış, ürün çeşitliliği sağlanamamıştır.

7.6. Bölgesel dengesizliklerden tarihsel olarak en fazla etkilenen bölgelerimizin başında yer alan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizdeki gelişme eğilimi ise kısaca şöyle özetlenebilir: 1927 sayımlarına göre, bu iki bölgemiz sanayileşme açısından diğer bölgelerimize göre daha geri iken, bu yapı sonraki yıllarda daha da belirginleşmiş, bu iki bölgemiz sanayileşme sürecinin dışında kalmıştır. Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ithal ikameci politikaların uygulandığı yıllarda olduğu gibi 1980'li yıllarda da sanayileşme düzeyi açısından en geri bölgelerimiz arasında yer almıştır. Ancak 1981 yılı baz alındığında bu iki bölgemiz 2000 yılına gelindiğinde sanayileşme (kuşkusuz kalkınma) açısından daha da kötü bir yapı sergilemektedir. Örneğin, 1981 yılında Doğu Anadolu bölgesinin Türkiye'de yaratılan katma değer içerisindeki payı % 2,1 iken, 2000 yılında % 1'e gerilemiştir. Aynı süreç Güneydoğu bölgesi içinde geçerlidir. Bu bölgemizin 1981 yılı itibariyle Türkiye imalat sanayi içerisindeki payı % 3,0 iken, 2000 yılında % 2'e düşmüştür. Bu iki bölgemiz yanında 1981 yılına göre katma değer açısından en fazla etkilenen diğer bir bölgemiz de Karadeniz bölgesi olmuştur. 1981 yılında Türkiye imalat sanayi katma değeri içinde %9,8 paya sahip bu bölgemiz, 2000 yılına gelindiğinde Türkiye içindeki payı %4,3'e düşmüştür. Akdeniz bölgesinin de yaratılan katma değerden aldığı payın 1981-2000 döneminde bir düşüş

gözlenmekle birlikte bu düşüş görece olarak sınırlı kalmıştır. Türkiye imalat sanayi içerisinde 1981-2000 döneminde katma değeri artan bölgeler ise Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgeleri olmuştur. Başka bir ifadeyle, ihracata dayalı büyüme modeli bu üç bölgemiz üzerinde pozitif etki yaratırken, diğer bölgelerimiz bu süreçten olumsuz etkilenmiştir.

7.7. Doğu Anadolu Bölgesinden sonra sanayileşme açısından ikinci sırada bulunan Güneydoğu Anadolu'nun sanayileşmesinde, GAP'ın (hiç kuşkusuz henüz zayıf da olsa) etkilerini belirtmek gerekir. Ancak GAP'ın tüm bölgedeki kentler üzerinde aynı düzeyde etkili olmadığı, başta Ş. Urfa olmak üzere az sayıdaki kentin bu gelişmede etkilendiği görülmektedir. Bu bölgemizde Gaziantep giderek kutup bir kent görünümündedir. Kent ekonomisi sanayileşme açısından gelişmiş bölgelerdeki bazı kentlerin de üzerinde bir sanayi birikimine ulaşmıştır. Kent ekonomisi ağırlıklı olarak deri, metal eşya, dokuma, konfeksiyon sektörlerine dayanmaktadır. Bu bölgemizde G. Antep'in uzantısı olarak gelişen diğer bir kentte Adıyaman'dır. Gaziantep kökenli birçok yatırımcının son yıllarda bu kentte başta tekstil sektörü olmak üzere yatırımlara yöneldikleri izlenmektedir.

7.8. Son 20 yıldır uygulanan yeniden yapılanma politikalarının bir sonucu olarak kamu başta imalat sanayi yatırımları başta olmak üzere sabit sermaye yatırımlarında çekilmiştir. Bölgesel dengesizlikleri gidermede en önemli araçlardan biri olan kamu yatırım harcamalarının azaltılmasına yönelik politikalar bölgesel dengesizlikleri daha da artırmıştır. Tarihsel olarak görece geri bölgelerimizde imalat sanayii yatırımları kamu kesimi ağırlıklı olarak (KİT'ler yoluyla) yapılmıştır. Özel kesimin görece geri bölgelere yönelik yatırım yapmadaki çekinceleri göz önüne alındığında, bu bölgelerimizin genel bir sanayisizleşme süreci ile karşı karşıya kaldıkları gözlenmektedir.

7.9. Bölgesel düzeyde gelişmiş bölgelerde sanayi sektörü öne çıkarken, görece geri bölgelerde ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık sektörleri ekonomiyi karakterize etmektedir. Son yıllarda tarım ve hayvancılık sektörlerinde yaşanan olumsuz gelişmeler ekonomileri tarıma dayalı bölgelerimizi olumsuz etkilemiştir. Batı bölgeleri bu olumsuz gelişme karşısında kayıplarını kısmen verimlilik artışları ile telafi ederken,

görece geri bölgelerimiz önemli refah kaybına uğramıştır. Bunun neticesinde başta Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgelerinde olmak üzere az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere göç hızlanmıştır. Bu sonuç, görece geri kalmış bölgelerdeki iç pazarın gelişmesini engellerken, genel olarak kalkınma sürecini olumsuz etkilemektedir.

8. TÜRKİYE'DE BÖLGELER ARASI GELİR FARKLILIKLARI: BARRO VE SALA-İ-MARTİN MODELİ

Bu bölümde Türkiye'de zamanla bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azalıp azalmadığı Barro ve Sala-i-Martin (1995) modeli çerçevesinde bölgelerarası gelir farklılıklarının azalıp azalmadığı, β -yakınsama ve σ -yakınsama yöntemi kullanılarak analiz edilecektir.

Neoklasik büyüme modeli, görece yoksul ülke ya da bölgelerin zengin ülke ya da bölgelerden daha hızlı büyüyeceklerini ve zamanla bu iki grubun kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yaklaşacağını öngörmektedir. Literatürde yakınsama (convergence) hipotezi olarak bilinen bu hipotezin test edilmesi için geliştirilmiş iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi β -yakınsama, ikincisi ise σ -yakınsamadır.

Barro ve Sala-i-Martin (1995) tarafından geliştirilen β -yakınsama, düşük gelirli bölgenin (ekonominin) yüksek gelirli olana göre daha hızlı büyüyeceği hipotezi altında, uzun dönemde düşük gelirli olanın yüksek gelirlinin gelir düzeyini yakalayacağını öngörmektedir. Pozitif β , yakınsamanın varlığını, negatif β ise yakınsamanın olmadığını göstermektedir. β yakınsama mutlak yakınsama (absolute convergence) olarak da adlandırılmaktadır.

σ -yakınsama ise kişi başına gelirin logaritmik değerlerinin standart sapmasının zaman içerisinde azalacağı hipotezine dayanmaktadır. Standart sapmanın azalması yakınsamanın olduğunu, tersi durumda ise olmadığını sonucuna ulaşılmaktadır.

8.1.β-Yakınsama

β-Yakınsama koşulsuz (unconditional) yakınsama olarak da tanımlanmaktadır. β-Yakınsama, Baro ve Sala-i-Martin'den (1995) hareketle aşağıda belirtilen model kullanılarak hesaplama yoluna gidilmiştir.

$$(1/T)\log(y_{i,t}/y_{i,t-T}) = a - [1 - e^{-\beta T} / T]\log(y_{i,t-T}) + u_{i,t} \quad (1)$$

Modelde T zaman aralığını, $y_{i,t-T}$ başlangıç yılındaki kişi başına reel geliri, $y_{i,t}$ t yılındaki kişi başına reel geliri göstermektedir. β ise yakınsama hızını gösteren katsayıdır. Bu katsayının pozitif işaretli olması yakınsamayı, negatif işaretli olması ise uzaklaşmayı göstermektedir. Denklemden β katsayısı iki şekilde elde edilebilir. Birincisi, denklemin doğrusal en küçük kareler yöntemiyle çözülmesi ve β katsayısının $[1 - e^{-\beta T}]$ doğrudan elde edilmesidir. İkinci yöntem ise denklemin doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemiyle çözülmesi ve β katsayısının direkt olarak elde edilmesidir. Çalışmada literatürdeki genel eğilim izlenerek ikinci yöntem benimsenmiştir. Yukarıda belirtilen denklem yoluyla elde edilecek β katsayısı mutlak yakınsamayı göstermektedir. Ancak, mutlak yakınsama bölgelere ilişkin yapısal farklılıkları göz önüne almamaktadır. Bölgesel yapısal farklılıklar koşullu yakınsama ile ele alınabilmektedir. Koşullu modelde bölgesel kukla değişkenler veya büyümeyi etkileyebilecek değişkenler modele eklenmektedir. Bu çalışmada koşullu yakınsama yukarıda belirtilen model yanında, aşağıda belirtilen model yardımıyla da analiz edilmiştir:

$$1/T \log(y_{i,t}/y_{i,t-T}) = a - [1 - e^{-\beta T}] \log(y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dR_{i,t} + u_{i,t} \quad (2)$$

Modelde $D_{i,t}$ iller arasındaki yapısal farklılıkları yansıtmak için modele eklenen bölgesel kukla değişkenidir. Bu değişken batı grubunda yer alan iller için 1, diğer iller

için ise 0 (sıfır) değerinin verilmesiyle elde edilmiştir. Modelde yer alan $R_{i,t}$ illerin özelliklerini yansıtacak olan değişkenler vektörüdür. Bölgesel farkların tanımlanmasında tarım ve madencilik toplamı olarak tanımlanan birincil ekonomik faaliyetlerin payı da kullanılabilir. Bu çalışmada tarım sektöründe yaratılan katma değer toplam gelir içerisindeki payı kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle, $R_{i,t}$ tarım sektörü katma değerinin illerin GSYİH içindeki paylarını temsil etmektedir. Her iki modelin çözümü sonucunda elde edilen sonuçlar Tabloda özetlenmiştir:

Tablo 40: β -yakınsama için Doğrusal Olmayan Analiz Sonuçları

	Basit Model (Koşulsuz) Model I		Koşullu (Bölgesel ve Tarımın Payını İçeren) Model II	
	β	R^2	β	R^2
1980-1990	-0,010 (-2,08)*	0,057	-0,0027 (-0,26)	0,071
1987-2000	0,0001 (-0,02)	0	0,003 (-0,64)	0,051

β parametresinin altında yer alan ve parantez içerisinde gösterilen t değerleri olup, sadece 1980-1990 dönemi için, 0,05 düzeyinde anlamlı ($T_{hes} > T_{tab}$) olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye’de iller arasında 1980-1990 döneminde yılda %1 oranında bir uzaklaşma gerçekleşmiştir. Koşullu model II’de β katsayısı negatif işaretli olmakla birlikte, t testinden geçmemektedir ($T_{hes} < T_{tab}$). Buna karşın, β katsayısı tıpkı koşulsuz model I’de olduğu gibi iller arasında yıllık 0,0027’lik bir uzaklaşmaya işaret etmektedir.

8.2. σ -Yakınsama

β -yakınsamasının varlığı tek başına bölgesel gelir farklılıklarının azaldığı anlamına gelmez. Bir potansiyel yakınsama eğilimini göstermekle birlikte, bölgeler arasındaki farklılıkları değişimin hangi yönde değiştiğini tam olarak yansıtmamaktadır. Bu nedenle bu alt bölümde σ -yakınsama ele alınıp analiz edilecektir.

Tablo 41’de σ -yakınsamaya ilişkin bulgular yanında, ortalama ve değişim (varyasyon) katsayıları gösterilmiştir. Tabloda gösterilen σ -yakınsama katsayıları incelendiğinde 1987 yılında 0,5487 olan katsayının, 2000 yılında 0,5820’ye yükseldiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ele alınan dönem içerisinde iller arasında GSYİH

değerleri artmış, uzaklaşma yaşanmıştır. Bu bulgu β -yakınsaması sonuçları ile de uyumlu gözükmemektedir: Ele alınan dönem içerisinde Türkiye’de bölgesel farklılıkların daha da arttığı gerek β -yakınsamada ve gerekse de σ -yakınsama katsayısında ortak bulgular olarak gözlenmektedir.

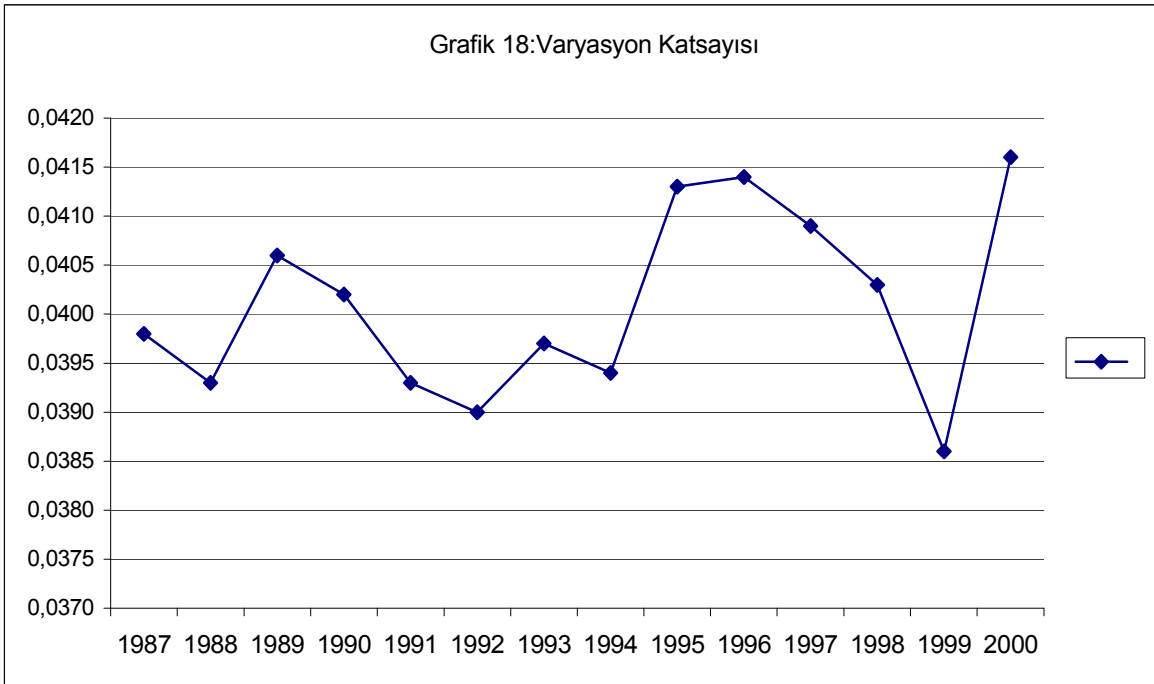
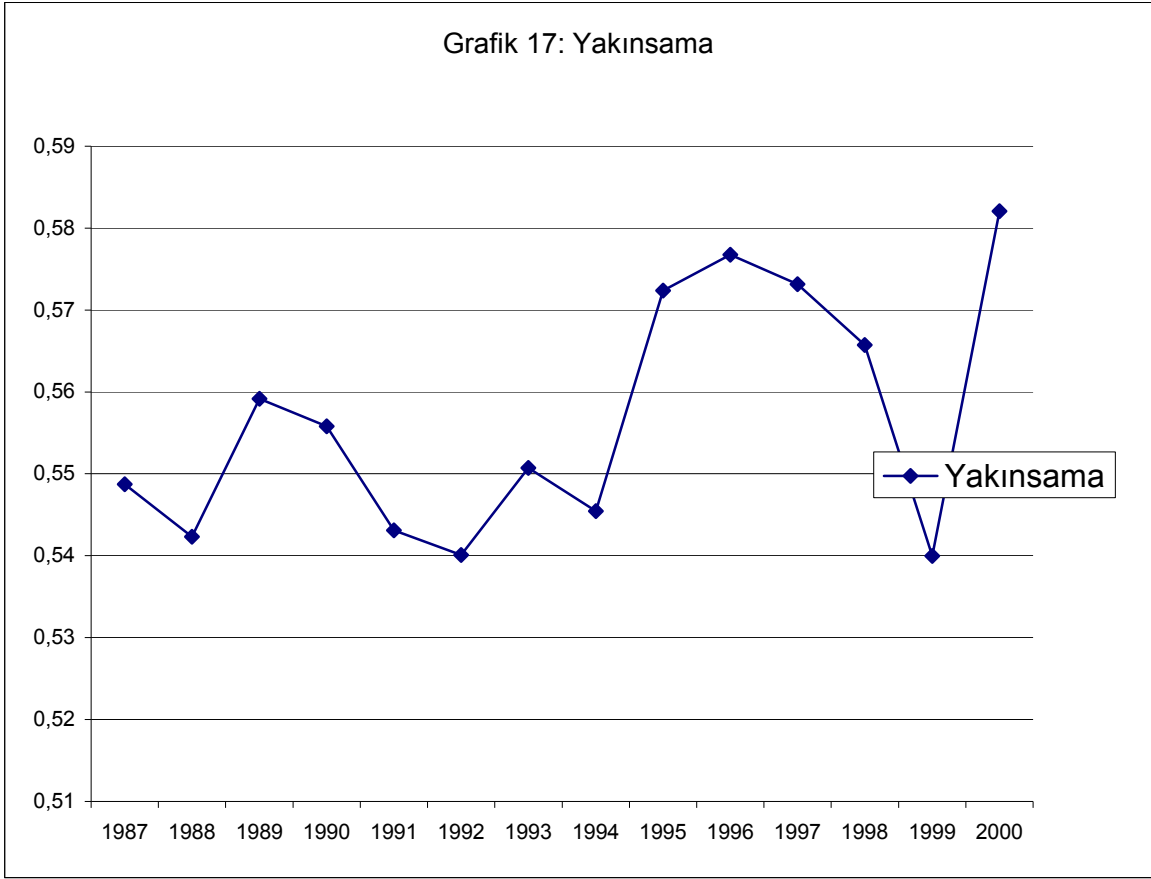
σ -yakınsamaya alternatif olarak kullanılan değişim (varyasyon) katsayısına (coefficient of variation) ilişkin veriler ve grafik (grafik 18) değerleri incelendiğinde de iller arasında bir yakınsamanın olmadığı, uzaklaşmanın yaşandığı (1987 yılında 0,0398 olan varyasyon katsayısının 2000 yılında 0,0416’a yükseldiği) anlaşılmaktadır.

Tablo 41: σ -Yakınsama ve Değişim (Varyasyon) Katsayıları

	σ -yakınsama	Ortalama	Değişim (Varyasyon)
1987	0,5487216	13,796982	0,0398
1988	0,5423225	13,805738	0,0393
1989	0,559181	13,78561	0,0406
1990	0,5558009	13,835092	0,0402
1991	0,5430961	13,829551	0,0393
1992	0,5400983	13,856991	0,0390
1993	0,5507228	13,87001	0,0397
1994	0,5454535	13,839129	0,0394
1995	0,5723613	13,871196	0,0413
1996	0,5767531	13,944672	0,0414
1997	0,5731665	14,012814	0,0409
1998	0,5657125	14,036061	0,0403
1999	0,5399637	13,9964	0,0386
2000	0,5820485	13,990379	0,0416

Kaynak: DİE verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

9.AB ve BÖLGESEL KALKINMA*

Avrupa Birliği, bölgeler arası ekonomik ve sosyal uyumu, bütçesinin üçte birinden fazlasını tahsis ettiği Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu aracılığı ile sağlamaya çalışmaktadır. Esas olarak AB'nin geri kalmış bölgelerini kalkındırmaya yönelik bu harcamalar, her programlama döneminde giderek artış göstermiştir.

Dönemler itibariyle incelendiğinde, geçmişten günümüze Yapısal fonların kaynaklarında önemli artışlar olduğu izlenmektedir. 1955-1988 döneminde fonların toplam bütçe kaynakları 58,4 milyar euro iken, 1989-93 döneminde 64 milyar euro olmuştur. 1994-1999 döneminde ise 163 milyar dolara yükselmiştir. 1999 yılında yapılan Berlin Zirvesinde 2000-2006 dönemi için yapısal operasyonlar kapsamında tahsis edilecek tutarın 260 milyar euro olması kararlaştırılmıştır. Bu tutarın 195 milyar eurosu yapısal fonlar çerçevesindeki Programlara ve 18 milyar doları ise Uyum Fonu kapsamında 15 AB üyesinin kullanımına ayrılmıştır. 2004 yılında 10 yeni üyenin katılımıyla genişleyen AB için, Yapısal Fonların önemi oldukça artmıştır. Buna paralel olarak AB bütçesinden 2007-2013 döneminde Yapısal Fonlara ayrılan kaynakların 336,1 milyar euroya çıkacağı tahmin edilmektedir.

Avrupa Birliği, üye ölkeler arasında ekonomik ve sosyal uyumu sağlayacak temel politika araçları olan Yapısal Fonlara ilişkin gerçekteşirdiği kapsamlı reformla, 1 Ocak 1989 tarihinden itibaren dört adet fonu (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Tarımsal Yön Verme ve Garanti Fonu, Balıkçılığı Yönlendirme Finansman Aracı) "Ekonomik Sosyal Uyum "adı altında tek politika altında "Yapısal Fonlar" başlığı altında toplamıştır.

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikleri gidermek amacıyla geri kalmış bölgeleri hedefleyen bölgesel kalkınma programlarına mali destek sağlamak üzere 1975 yılında kurulmuştur. ERDF, Avrupa

---

* Bu bölümün yazımında DPT'den (2005) yararlanılmıştır.

Birliği Yapısal Fonlarının en büyüğü olup, Hedef 1 ve Hedef 2 bölgeleri, sınır ötesi, uluslar üstü ve bölgeler arası işbirliğine yönelik olan Topluluk girişim programı “Interreg” ve kentleri ve kentsel çevrelerin ekonomik ve sosyal yenilenmesine yönelik olan Topluluk Girişim Programı “Urban”, teknik destek politikaları ve yenilik geliştirmeye yönelik tedbirler, ERDF kapsamında desteklenmektedir.

Bölgesel kalkınmayı teşvik etmek maksadıyla ERDF aşağıdaki faaliyetlere yönelik mali katkıda bulunmaktadır. Anılan bu mali katkının kapsamı şunlardır:

- İş yaratmaya veya korumaya yönelik faaliyetler
- Kalkınma amaçlı altyapı yatırımları
- Yerel kalkınma ve küçük ve orta boy işletmelerin desteklenmesine yönelik faaliyetler, girişimciye yönelik hizmetler, teknoloji transferi, mali araçların geliştirilmesi, yerel altyapının sağlanması, vb.
- Hedef 1 kapsamında bölgelere yönelik sağlık ve eğitim yatırımları olarak sıralanabilir.

Avrupa Sosyal Fonu(ESF), topluluk sosyal politikasının temel aracı durumundadır. ESF'nin temel amacı işgücü piyasasının işleyişini iyileştirme ve insan kaynaklarını geliştirme amaçlı tedbirleri almaktır. İşgücü piyasasındaki her türlü ayrımcılık ve eşitsizliğin önlenmesine yönelik Topluluk Girişim Programı EQUAL, ESF kapsamında desteklenmektedir.

Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA), 1962 yılında kurulmuş olup, Yönlendirme bölümü ve Garanti bölümü olarak adlandırılan iki bölümden meydana gelmektedir. Garanti bölümü fiyat destekleme önlemlerini ve telafi edici önlemleri finanse ederken, Yönlendirme bölümü Hedef 1 kapsamındaki kırsal kalkınma faaliyetlerini desteklemektedir. Ortak Tarım Politikası AB bütçesinin yaklaşık %50'sinden oluşmaktadır.

9.1.Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar

Bu alt bölümde Türkiye ve Avrupa Birliği’ne ilişkin olarak bölgesel kalkınma farklılıklarının boyutu ele alınıp analiz edilecektir. Bunun için Düzey 2 bölgelerine göre Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki kişi başına GSYİH Değerleri incelenecektir.

9.1.1.Avrupa Birliğinde Bölgesel Gelir Farklılıkları

Avrupa Birliği’ne ilişkin kişi başına GSYİH değerlerini gösteren Tablo 42 verileri incelendiğinde, AB’ne ye 25 ülke arasında kişi başına GSYİH’nın en dengesiz dağıldığı ülkelerin başında İngiltere’de Inner London ile West Wales arasında olduğu gözlenmektedir. Satınalma gücü paritesine göre AB-25=100 alındığında Inner London’da kişi başına GSYİH indeks değerleri 315,4 iken, West Wales’de 75,5 olmaktadır. Başla bir ifadeyle, bu iki bölge arasındaki kişi başına GSYİH farkı 4.1 kata kadar çıkmaktadır.

Tablo 42: AB'de Düzey 2 Bölgelerine Göre Kişi Başına GSYİH (2002)
(Satınalma Gücü Paritesine Göre)(AB-25=100)

Ülkeler	Düzey 2 Bölgeleri	Endeks Değeri	Katsayı Farkı
Belçika	Bruxelles-Cap	234,5	
	Hainaut	74,9	3,1
Ç.Cumhuriyeti	Praha	152,8	2,9
	St.Edni Marova	52,4	
Danimarka	Danimarka	122,5	0
Almanya	Hamburg	187,8	2,8
	Dessau	66,5	
Estonya	Estonya	46,6	0
Yunanistan	Attiki	82,3	1,4
	Dytiki Ellada	58,3	
İspanya	Madrid	126,7	1,8
	Andalucia	71,1	
Fransa	Île de France	176	3,1
	Guyane	57,3	
İrlanda	Southern and Eastern	147,5	1,6
	Border, Midland and Western	91,5	
İtalya	Bolzano	159,1	2,4
	Calabria	67,7	
Kıbrıs	Kıbrıs	82,9	0
Letonya	Letonya	39	0
Litvanya	Litvanya	105	0
Lüksemburg	Lüksemburg	212,7	0
Macaristan	Közep Magyarorszag	96	2,6
	Eszak Magyarorszag	37,3	
Malta	Malta	73,2	0
Holanda	Utrecht	154,5	1,7
	Flevoland	90,4	
Avusturya	Wien	172,9	2,1
	Burgenland	81,5	
Polonya	Mazowieckie	69,5	2,2
	Lubelskie	32	
Portekiz	Lisboa	111,8	1,8
	Norte	61,5	
Slovenya	Slovenya	75,3	0
Slovakya	Bratislavsky kraj	119,7	3,1
	Vychodne Slovensko	38,7	
Finlandiya	Aland	154,9	1,9
	İta Suomi	81,9	
İsveç	Stockholm	158,2	1,6
	Norra Mellensverige	97,9	
B.Krallık	İnner London	315,4	4,1
	West Wales	75,5	

Kaynak: Eurostat News Release 47/2005

9.1.2. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Farklılıkları

İstatistiki bölge sınıflamasına göre kişi başına GSYİH değerlerini dolar cinsinden, Türkiye ortalaması=100 cinsinden indeks değerleri olarak ve en gelişmiş bölge=100 indeks değerlerine göre gösteren Tablo 43 verileri incelendiğinde, Türkiye’nin en gelişmiş bölgesi olan Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya ve Yalova’da kişi başına GSYİH değeri 4109 dolar iken, en düşük gelire sahip bulunan Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars’ta 730 dolar düzeyinde bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle Düzey 2 sınıflandırmasına göre en gelişmiş bölgemiz ile en düşük gelire sahip bölgemiz arasındaki gelir farkı 5,6 kat düzeyinde bulunmaktadır. Gelir düzeyi karşılaştırması bu kez iller düzeyinde ele alındığında aradaki fark daha da dramatik bir düzeye ulaşmaktadır. Buna göre Türkiye’nin en GSYİH açısından en gelişmiş ili olan Kocaeli (6165 dolar) iken, en geri kalmış ili olan Ağrı’da 568 dolardır. Başka bir deyişle, Türkiye’nin en gelişmiş ili en geri kalmış ili arasındaki gelir farkı 11 kat düzeyinde bulunmaktadır. Bu bulgular bize Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farkının Avrupa Birliği ile kıyaslandığında daha derin boyutlarda olduğunu açıkça göstermektedir.

Tablo 43: : İstatistiki Bölge Sınıflamasına Göre Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla(2001) (Cari Fiyatlarla, Sıralı)

İstatistiksel Bölgeler-Düzey 2	\$ Türkiye Ort=100 En Gelişmiş Bölge 100		
TÜRKİYE	2146	100	
1 Bolu,Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	4109	191,5	100,0
2 İzmir	3215	149,8	78,2
3 İstanbul	3063	142,7	74,5
4 Ankara	2752	128,2	67,0
5 Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	2733	127,4	66,5
6 Bilecik, Bursa, Eskişehir	2513	117,1	61,2
7 Aydın, Denizli, Muğla	2427	113,1	59,1
8 Adana, Mersin	2393	111,5	58,2
9 Bartın, Karabük, Zonguldak	2324	108,3	56,6
10 Balıkesir, Çanakkale	2105	98,1	51,2
11 Antalya, Burdur, Isparta	2030	94,6	49,4
12 Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak	1891	88,1	46,0
13 Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde	1819	84,8	44,3
14 Karaman, Konya	1599	74,5	38,9
15 Hatay, K. Maraş, Osmaniye	1589	74,0	38,7
16 Amasya, çorum, Samsun, Tokat	1559	72,6	37,9
17 Çankırı, Kastamonu, Sinop	1497	69,8	36,4
18 Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli	1429	66,6	34,8
19 Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	1428	66,5	34,8
20 Kayseri, Sivas, Yozgat	1422	66,3	34,6
21 Adıyaman, Gaziantep, Kilis	1398	65,1	34,0
22 Diyarbakır,Şanlıurfa	1156	53,9	28,1
23 Bayburt, Erzincan, Erzurum	1081	50,4	26,3
24 Batman, Mardin, Siirt, Şırnak	993	46,3	24,2
25 Bitlis, Hakkari, Muş, Van	749	34,9	18,2
26 Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	730	34,0	17,8

Ortalama: 1923,2

Standart Sapma: 628,2

Maksimum gelir: 4109 dolar

Minimum gelir: 30 dolar

Maksimum ile Minimum arasındaki fark: 5,6 kat.

10.TÜRKİYE'DE BÖLGESEL FARKLILIKLAR: TESPİTLER VE ÖNERİLER

- Ülkemizde sanayinin başta Marmara bölgesi olmak üzere belirli bölgelerde (kutuplarda) yoğunlaştığı görülmektedir. Gelişmiş bölgelerde yer alan büyük kentlerin, sanayiinin gelişmesi açısından en cazip mekanları oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bu kentlerin/bölgelerin alt-yapınının ve yığılma ekonomilerin kesişme noktaları olmaları gibi faktörlerle bu merkezlere diğer bölgelere göre avantaj sağlamakta, yatırımcılar sahip oldukları avantajlar nedeniyle yatırım tercihlerini bu merkezlerden yana kullanarak, zamanla bu bölgelerin ekonomik faaliyetleri diğer bölgelere göre hızla artmaktadır. Bu olgu/döngü ülkemizde bölgeler arasındaki dengesizlikleri zamanla besleyen bir süreci yaratarak, sosyo-ekonomik problemlerin gittikçe ağırlaşmasına neden olmaktadır.
- Bölgeler arasında kalkınma farklılıklarının oluşmasında rol oynayan bu unsurlar, merkezi hükümetler tarafından kısa ve uzun dönemli politikalarla etkilenebilmekte, varolan dengesizlikler mutlak olmasa da görelî olarak giderilebilmektedir. Kısa dönemde bölgesel dengesizlikleri dengeleyebilecek iki temel araç kamu sabit sermaye yatırımları ve teşviklerdir. Ülkemizde bu iki aracın uygulama sonuçları göz önüne alındığında bölgesel dengesizlikleri gidermede etkin iki araç olmadığı anlaşılmaktadır: Kamu 1980'li yıllarla birlikte üretici bir aktör olarak üretken sektörler'e yönelik yatırımlardan tümüyle çekilmiş ağırlıklı olarak altyapı yatırımlarına yönelmiştir. Ancak sonraki yıllarda alt yapı yatırımlarına yönelik faaliyetleri de özellikle uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları sonucunda giderek daralmaya başlamıştır. Kamunun başta imalat sanayii olmak üzere üretken sektörlerden tümüyle çekilmesi sonucu ortaya çıkan yatırım açığını özel kesim dolduramamış bunun neticesinde görece geri bölgelerimizdeki birikim düzeyi gerilemeye başlamış bunun neticesinde özellikle Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgelerimiz kalkınma döngüsünün dışına çıkmıştır.

- Endüstri devrimi öncesi dönemde bölgesel kalkınma farklılıklarının temel dinamiği coğrafi şartlar (ulaşım olanakları, verimli topraklar, devletlerin idari yönetim merkezleri vs) iken, endüstri devrimi ile birlikte bölgesel sanayileşmenin kalkınmanın temel itici gücü sanayi birikimin rasyonelleri olmaya başlamıştır.
- Sanayi devrimi ve sanayileşmenin ekonominin temel itici gücü olduğu dönemden sonra bölgeler ve ülkeler arasındaki kalkınma farkları giderek daha da büyümüştür. Sanayi devrimini yapan ülkeler ile bu devrimin dışında kalan Osmanlı İmparatorluğu gibi devletler arasındaki ekonomik kalkınma farkları Osmanlı İmparatorluğunun çözülmesi ile sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu giderek sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkeler için açık pazar haline gelmiştir. 1838 Osmanlı İngiliz Serbest Ticaret Antlaşması Osmanlı'daki imalat sektörlerini büyük ölçüde tasfiye etmiştir.
- Endüstri devrimi ve 1838 Serbest Ticaret Antlaşması Osmanlı'da mekan üzerinde etkili olmuş, liman kentleri bu süreçten nispi olarak olumlu etkilenirken, liman kentlerinin dışında kalan geniş bir coğrafya gerileme süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Başka bir ifadeyle, çok az sayıda kent batı ile entegrasyon sağlanırken iç pazarın entegrasyonu sağlanamamıştır.
- Cumhuriyet yönetimine Osmanlı'dan son derece zayıf bir ekonomi yapı bakiye olarak kalmıştır. Osmanlı döneminde Batının endüstri hammadde ihtiyaçlarını karşılamak ve mamul mallarının Osmanlı pazarına sunmak için işlevsel bir role sahip birkaç kart dışında, Anadolu'nun büyük bir bölümü, ulusal ekonomi tanımına uymamaktadır.
- Cumhuriyet yönetimi ulusal ekonomiyi oluşturmak ve iç pazarın entegrasyonunu sağlamak için 3 temel strateji geliştirmiştir : Bunlar ; “şimendifer politikası, Devletin yatırım politikası ve başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması olarak sıralanabilir.
- Şimendifer siyaseti ile “demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan ...” politikası ile mevcut hatları devletleştirmek ve yeni hatların oluşturulmasına dayanıyordu. 1929

krizinin de etkisiyle uygulamaya konan I. Sanayi planında, tesislerin kuruluş yerlerinin güzergahı üzerindeki küçük Anadolu kentleri seçilmiştir. KİT yatırımları ülkenin sanayileşmesinde mekan boyutunu göz önüne alarak, o dönemin koşullarında önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Başkent İstanbul'dan Ankara'ya taşınması ile birlikte Ankara sonraki yıllarda Cumhuriyet dönemi en temel ekonomik sanayi merkezlerinden biri olacaktır. Ankara'nın başkent ilan edilmesi ile birlikte idari ve iradi kararların bir kentin kaderi üzerinde ne tür gelişmeler sağlayacağını en temel örneklerinden biri olarak görülmelidir.

- 1950'li yıllarda yeni bir kalkınma arayışı gündeme gelmiştir. Dış kaynaklara dayalı bu yeni anlayışta, planlama fikri terkedilmiş, özel birikim öncülüğünde sanayileşme hedeflenmiştir. Devletin işlevi alt-yapı yatırımları ile özel birikimi destekleyecek, girdi temini sağlayacak sektörlerle sınırlandırılmıştır. Ancak tercih edilen bu iktisat politikalarına karşın, devletin toplam yatırımlar içindeki payı artmıştır. Örneğin, 1950'de toplam yatırımların % 57 'sini gerçekleştiren özel kesimin payı 1959'da % 38 'e kadar düşerken, kamu iktisadi kuruluşlarının payı % 15 'ten % 20'ye kadar sıkmaktı.
- 1950-1960 dönemi iktisadi politikalarında görece az gelişmiş bölgelerin kalkınmasına ilişkin özel bir gayretin gösterilmediği görülmektedir. Bu dönemde İstanbul başlıca çekim merkezidir. 1950'li yıllar İstanbul dışında Anadolu'nun değişik bölgelerinde belli bir sermaye birikimine ulaşan sanayi gruplarının İstanbul'a taşındığı dönemdir. Sanayi yatırımlarının giderek İstanbul'da toplanmasını önleyen ve bölgesel dengesizlikleri artıran şu gelişmelerden bahsedilebilir. İstanbul altyapı olanakları açısından oldukça cazip olmaya başlamıştır. Dış ticaret rejiminin liberasyonu sonucu İstanbul'un önemi artmıştır. Yabancı sermaye girişi başlamıştır. Mali kesimde önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır.
- 1950-1960 döneminde uygulanan iktisat politikaların krizde sonuçlanması ile birlikte 1962-1976 döneminde planlı "kalkınma" modeli izlenmeye başlanmıştır. Türkiye de ulusal planlama anlayışının gelişmesinde nedenlerinden biri, Doğu bölgeleri ile Batı Anadolu alanında gittikçe artan gelişme farklılıklarının artmasıdır.

Planlı dönemde bölgesel kalkınmaya yönelik iktisat politikalarının sürekli gündemde olmasına karşın, bu hedefe ulaşmada başarılı olduğunu söylemek güç gözükmemektedir. 1950'li yıllarda olduğu gibi planlı dönemde de kamu yatırımlarında ve teşviklerde en büyük payı İstanbul Marmara bölgesi almıştır.

- Planlı dönemin sanayileşme stratejisi **ithal ikameci sanayileşme stratejisi**dir. Bu dönemde dayanıklı tüketim malları üretiminde önemli bir aşama kaydedilmiştir. Önce “montaj” sanayi biçiminde kurulan dayanıklı tüketim malları sanayi üretimi, sonraki yıllarda, daha fazla yerli katkıyla üretilmeye başlamıştır. Bu sanayinin çevresinde yan sanayiler oluşmaya başlamıştır. Ancak kurulan bu imalat sanayi, teknoloji açısından dışa bağımlı, üretim ölçeği, birim maliyetler ve kalite açısından yetersiz olduğundan rekabet gücü elde edememiş, dolayısıyla ihracata yönelememiştir.
- Yukarıda ifade edilen ithal ikameci süreci, özellikle kamu kesiminin öncülüğünde petro-kimya, demir-çelik, alüminyum, bakır, inşaat malzemeleri gibi ara-malları sektörlerinde de gerçekleşmiştir. Kamu sektörü ürettiği bu ara-malları ve düşük fiyatlama politikası ile özel sanayi birikimine ve tarım sektörümüze katkıyı hedefliyordu.
- İthal ikameci kalkınma stratejisinin dayanıklı tüketim malları aşamasını oluşturan “kolay” aşaması fazla sorun yaratılmadan sürdürülmüştür. Ancak ara ve yatırım mallarının ikamesini amaçlayan “ileri” aşamanda ithalatı ikame eden, ürünlerin sermaye yoğunluğu yüksek olduğunda, daha çok sermaye ve daha ileri teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. Sanayileşmenin sürdürebilmesi için gerekli olan hammadde ve yatırım mallarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için istikrarlı bir döviz girdisine ihtiyaç vardır. Ancak ithal ikamesi sanayileşme verimiz ve rekabet gücü olan bir sanayileşmeyi gerçekleştiremediği için, ekonominin zamanla ithalata bağımlılığı artmış, içeride bu ithalatı gerçekleştirecek bir sanayi yapısı kurulamadığı için de, ithalat kapasitesinin sonuna gelinmesiyle bu sanayileşme stratejisi krize girmiştir.

- Planlı dönemde özellikle Birinci Beş Yıllık Kalkınma planında (1963-1968) döneminde ithal ikamesi hızlanmış (Pozitif ithal ikamesi) daha önce ithal edilen bir çok ürün yurtiçinde üretilmeye başlamıştır. 1963-1980 döneminde sanayinin en geçerli alt-kesimi dayanıklı tüketim malları sektörüdür.1963-1980 arasında yatırım malları üreten sanayi kollarının toplam sanayi içindeki payı, üretim değeri açısından % 8.4' ten, % 7.5'e , işgücü bakımından ise %12.2'den, %9.9'a düşmüştür. Bu sonuç sanayiinin dışa bağımlılığının sürdüğünün kanıtıdır.
- 1960'lı yıllar İstanbul ve Marmara bölgesinin giderek sanayinin çekim merkezi olmuştur.1964 İmalat Sanayi sayım sonuçlarına göre, Marmara bölgesi tesislerin % 56'sine, işgücünün %46.7' sine sahip bulunmaktadır. Bu sayım sonuçları yine sanayileşme düzeyi açısından Ege üçüncü, İç Anadolu dördüncü, Karadeniz beşinci, Akdeniz altıncı, Güneydoğu Anadolu bölgesi yedinci, Doğu Anadolu bölgesi sekizinci sırada bulunmaktadır.
- Planlı dönemde de Marmara Bölgesi ve İstanbul'un ağırlığı sürmüştür. Ancak bu dönemde İstanbul'daki sanayiini, çeşitli teşviklerin etkisiyle, Marmara bölgesindeki diğer kentlere yöneldikleri görülmektedir. Kocaeli, Bursa, Bilecik gibi kentlerin sanayi yapısında bu dönemde itibaren önemli gelişmeler yaşanmıştır.
- Bölgeler arasında 1981-1996 döneminde en hızlı gelişen bölge Ege bölgesi olmuştur. İmalat sanayi tesis sayısına göre Ege bölgesinin 1981 yılında Türkiye İmalat Sanayi içerisindeki payı % 14,9 iken, 1996 yılında % 19,9'a yükselmiştir. Benzer bir gelişme işgücü ve katma değer parametrelerinde de gözlenmektedir.
- 1980-1996 döneminde Ege bölgesi ile birlikte gelişen diğer bir bölgemiz İç-Anadolu bölgesi olmuştur. "Anadolu Kaplanları" olarak tanımlanan kimi kentlerin bu dönemde göstermiş oldukları performans bu gelişmeyi sağlamıştır. Ancak bu kentlerin göstermiş olduğu performans teknoloji üzerine kurulu rekabet gücüne dayanmadığından kalıcı olmaktan uzak görülmektedir.
- 1980-1996 döneminde Karadeniz bölgesinin tesis sayısı ve nispi bir artış kaydetmesine karşın, daha anlamlı bir gösterge olan katma değer göstergesine

göre, Türkiye içindeki payında önemli düzeylere varan aşınmalar gerçekleşmiştir. Karadeniz bölgesinin 1981 yılında katma değer göstergesine göre Türkiye içindeki payı % 9,8 iken, bu oran dramatik düzeyde düşecek 1996 yılında % 5,1'e gerilemiştir. Başka bir ifadeyle, 1980'li yıllarda uygulamaya konan yeniden yapılanma programı Karadeniz imalat sanayiinde önemli bir aşınmaya, erozyona neden olmuştur.

- Akdeniz bölgesinin Türkiye içindeki payında da istihdam ve katma değer düzeyinde aşınma yaşanmıştır. Başka bir ifadeyle, Akdeniz bölgesinin payında 1980-1996 döneminde sanayi erozyonu gerçekleşmiştir.
- Hiç kuşkusuz Türkiye'de bölgesel dengesizliklerden en fazla etkilenen bölgelerimiz Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri olmuştur. Güney Doğu Anadolu bölgesinde 1981 yılına göre istihdam ve tesis sayısına göre 1996 yılında görece bir artış gerçekleşmesine karşın daha anlamlı bir gösterge niteliğindeki katma değer göstergesi bu gelişmeyi teyit etmemektedir. 1981 yılında Güney Doğu Anadolu bölgesinin Türkiye katma değer içindeki payı %3 iken, bu oran 1996 yılında %1,3'e gerilemiştir. Başka bir ifadeyle, bölgede yeni bir çok tesis kurulmasına karşın, ya kapalı ya da rasyonel, etkin çalışmamaktadır.
- Doğu Anadolu bölgesi de 1981-1996 döneminde sanayi erozyonuna uğrayan bölgelerimizden birisidir. Bölgede gerek tesis sayısı, gerek istihdam ve gerekse de katma değer göstergelerine göre aşınma söz konusudur. Bölgenin 1981 yılında, Türkiye katma değer içerisindeki payı %2,1 iken, bu oran 1996 yılında %0,8'e düşmüştür.

Bölgesel Kalkınmaya İlişkin Öneriler

- Türkiye'de mevcut idari yapı ile bölgeler arasındaki kalkınma farklılıklarını çözmek zor görünmektedir. İdari yapının yeniden yapılandırılarak, yerel idarelerin güçlendirilmesi ve halkın aktif desteğinin sağlanması kaçınılmaz görünmektedir. Son yıllarda, OECD ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar ademi merkeziyetçiliği ve yetki devrini içeren öneriler geliştirmektedir. Benzer bir eğilim Türkiye'nin üye

aday olduğu AB'de de gözlemlenmektedir. 1977 yılında AB Komisyonu “entegre kırsal kalkınma”yı içeren bir tebliğı kabul etmiştir. Bu dokümanda yerel katılım aracılığıyla, ekonomik refahın güçlendirilmesi, eşitliğin ve toplumsal katılımın desteklenmesi belirtilmektedir.

- Fiyat sinyallerine dayalı kaynak tahsis süreci gerek bölgeler arasında, gerekse de sektörler arasında kaynak etkinliğini sağlayamamıştır. 1980 yılı ile birlikte uygulamaya konan ihracata dayalı büyüme modelinde özel kesim kaynak tahsis tercihini başta Marmara bölgesi olmak üzere Batı bölgelerinden yana kullanmıştır. Böylelikle ülkenin geri bölgeleri yatırım tercihlerinin dışında kalmıştır. Başka bir ifadeyle, sadece piyasa sinyallerine dayalı kaynak tahsis süreci (gelişmiş bölgelerin sahip olduğu avantajlar nedeniyle) kaynakların bu bölgelerde toplanmasına neden olmakta, bölgesel dengesizliğı artırmaktadır. Bu bağlamda kaynak tahsis sürecinde yatırımların kompozisyonu, mekansal ve sektörel dağılımları ile ilgili etkileme gücüne sahip kamusal politikalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Geçmişte bu tarz bir işlevi DPT yerine getirmekte idi. Yatırımcı kuruluşlar yatırımlarını DPT'nin onayından geçirdikten sonra ancak realize edebiliyordu.
- Gelişmiş ve gelişmekte olan bir çok ülkede bölgeler arası dengesizliklerin yaşandığı bilinmektedir. Bu sorunun giderilmesinde ağırlığı farklı olmak üzere merkezi hükümetlerin aktif rol oynadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, sorunun kendiliğinden, zaman içerisinde çözüleceğine dair naif, iyimser bir beklenti sorunun ağırlaşmasından başka bir sonuç doğurmayacaktır. Bu nedenle son yıllarda giderek gündemden düşen kalkınma ve bölgesel kalkınma politikalarını gündemine alan iktisat politikaları kaçınılmazdır ve zaman geçirilmeden oluşturulması gerekmektedir.
- Bölgesel kalkınma, eninde sonunda reel yatırımlarla ve reel yatırımların kompozisyonu ile ilgilidir. Reel yatırımlar yoluyla bir yandan sermaye birikimi artırılırken, diğer yandan içirilmiş (embodied) teknolojik gelişme sağlanmaktadır. Türkiye ekonomisinde son yıllarda yaşanan reel yatırımlardaki gerileme teknolojik gelişmeyi ve bölgesel dengesizlikleri artırıcı bir işlev görmüştür. Bu bağlamda

başta imalat sanayiinde olmak üzere, sabit sermaye yatırımlarını artıracak bir yatırım ikliminin yaratılması ülkenin kalkınması ve bölgesel dengesizlikleri gidermede “olmazsa olmaz”dır.

- Sektörel teşvik yerine, proje esasına dayalı bir teşvik sisteminin daha etkin olacağı düşünülmektedir. Böylelikle sektörel düzeyde aşırı kapasitenin önlenmesi yanında kamuoyunu rahatsız eden kimi uygulamalarda ortadan kalkmış olacaktır. Ancak proje bazlı teşvik sisteminde de etkin bir denetim sistemi yanında, teşvikle ilgili mevcut uzman kadronun proje esasına göre eğitilmesi kaçınılmaz olacaktır.
- Son yıllarda uygulanan politikaların dolaysız bir sonucu olarak özellikle Doğu Anadolu bölgesinde hayvancılık büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu bölgelerimizin ekonomisinde hayvancılık önemli bir ekonomik kaynak olarak düşünülürse, sübvansiyon da dahil, dış ticarete yönelik koruyucu önlemler, mera ıslahı gibi önlemler zaman geçirilmeden uygulamaya geçirilmelidir
- Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sulama yatırımlarına hız verilmelidir. Ancak sulamanın bilinçli yapılmaması halinde fayda yerine zarar getireceği bilinen bir gerçektir. Bunun en tipik örneği GAP bölgesinde bilinçsiz sulama nedeniyle karşılaşılan topraktaki aşırı tuzlanmada görülmektedir. Bu tür sorunlarla karşılaşmamak için sulama yanında yöredeki çiftçilerin eğitimine yönelik yaygın ve etkili bir eğitim süreci başlatılmalıdır.
- Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgelerinde ekonomik sorunlar yanında sosyal faktörlerde kalkınmayı engelleyen faktörler arasında yer almaktadır. Bu bölgelerimizdeki sosyal kalkınmayı sağlamak için başta eğitim olmak üzere, sağlık, altyapı ve personelle ilgili politikalar belirlenip ivedilikle uygulamaya geçirilmelidir.
- Özellikle Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgeleri personel istihdamı açısından sürgün yeri olarak algılanmış, çoğu kez tayinlerde bu amaçla yapılmıştır. Bu durum bölgede sürekli kalifiye eleman ihtiyacının sürmesine neden olmuştur. Bölgeye

yönelik istihdam politikası radikal bir değişimle; eşitlik, teşvik, rotasyon ilkeleri ışığında yeniden yapılandırılmalıdır

- Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgelerimiz ile ilgili olarak sağlık konusunda şu tedbirlerin ivedilikle alınması gerekir: Öncelikle mevcut bulunan hastaneler ve sağlık ocaklarının doktor ihtiyacı karşılanmalı bunlar gerekli teçhizatla donatılıp modernize edilmelidir. Mobil sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır. Aile planlamasına yönelik faaliyetler daha sistematik ve etkin hale getirilmelidir. Koruyucu sağlık önlemleri ile ilgili yaygın bir eğitim faaliyeti başlatılmalıdır. Her ile ilişkin hastalık profili çıkarılıp, öncelik taşıyan hastalıklarda Aksiyon Planı hazırlanmalıdır.
- Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgelerimizin kalkınmasında handikaplardan biri de, altyapı eksiklikleri ve sorunlarıdır. Altyapı sorunlarının giderilmesi için şu önlemler alınmalıdır: Başlamış olan ancak finansal sorunlar nedeniyle yarım kalmış Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) ve küçük sanayi siteleri öncelikle bitirilmelidir. Köylerin yol ve içme suyu sorunları öncelikle çözülmelidir. Bu iki bölgemizde kışların uzun sürdüğü göz önüne alınırsa, Doğu ve G. Doğu Anadolu bölgelerine yatırım ödenekleri yıl başında serbest bırakılmalıdır. Elektrik ve telefon hizmetleri acil olarak modernize edilmelidir.
- Bölgede çeşitli nedenlerle yarım kalmış tesislerin tekrar ekonomiye kazandırılması için, şirket bazında, etkinlik kriteri (istihdamı dışlamadan) çerçevesinde uzun vadeli ve düşük maliyetli kredilerle desteklenme yoluna gidilmelidir. Her yarım kalmış tesisi kredilendirmek diye kaynak israfı ile sonuçlanabilecek bir yola başvurulmamalıdır.

Kaynakça

- Barro, R.J. ve Sala-i Martin (1995), *Economic Growth*, New York:McGraw-Hill.
- DİE(2003), *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, Ankara
- DİE, *1927 İmalat Sanayii Sayım Sonuçları*, Ankara
- DİE, *1964 İmalat Sanayii Sayım Sonuçları*, Ankara.
- DİE, *1973 İmalat Sanayii Sayım Sonuçları*, Ankara
- DİE, *1981 İmalat Sanayii Sayım Sonuçları*, Ankara
- DİE, *2000 İmalat Sanayii Sayım Sonuçları*, Ankara
- DPT(2005), *Bölgesel Gelişme ve Sektör-Bölge Yığınlaşmaları*, Ankara
- DPT(2004), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)*, Ankara
- Eşiyok, B.A(2003), *İller ve Bölgeler Düzeyinde İmalat Sanayi ve Sektörel Yapı (1927-1996)*, GA-03-6-10, Araştırma Müdürlüğü Yayını, Ankara
- Eşiyok, B.A(2002), *Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler (Doğu ve G.Doğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi)*, GA-02-7-16, Araştırma Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Eşiyok, B.A(2001), *Kriz, Esnek Üretim Sistemleri ve Anadolu Sanayii Odakları (Anadolu Kaplanları), Kalkınmanın Neresinde?*, TKB Araştırma Müdürlüğü Yayını, Ankara.